

RETTEGÉS
A FELELŐSSÉGTŐL

ÉMILE FAGUET

**RETTEGÉS
A FELELŐSSÉGTŐL**

Eger, 2021

Fordította: Dr. Szánthó Gyula (1922)

A borítót és a kötetet tervezte: Táborszki Bálint

A kötetben használt betűtípusok:

MONTSERRAT & Sorts Mill Goudy

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg! 4.0

Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

Tartalomjegyzék

I. JOGI ESZMÉK ÉS SZABÁLYOK	10
II. FOGLALKOZÁSOK	104
III. A CSALÁDBAN	138
IV. A POLITIKAI ERKÖLCSÖK KÖRÉBEN	155
V. MINDNYÁJUNKNAK	199

Mi akar lenni mindenki?

Felelőtlen.

*Ez a franciák története éppen egy század óta
és ez lesz a történetük vég nélkül,
hacsak ez a könyv meg nem javítja őket,
amire számítok, de nem nagyon.*

Felelőtlenek akarnak lenni.

Ezzel a célzattal valósítják meg jogi eszméiket.

*Ezen szempont szerint rendezik be
és gyakorolják összes foglalkozásaikat.*

Ezen elv által vezérelt társadalmi életet élnek.

JOGI ESZMÉK ÉS SZABÁLYOK

Az uralomnak, amely 1789-et követte, összes jogi rendszereit és szabályait azon általános eszme vezérelte, hogy aki ítélkezik, felelőtlen legyen és semmi szemrehányás se érhesse. Valóban: először is a bíró egyáltalán nem a méltányosság, hanem a törvény szerint ítélkezik; másként mondva, ő nem bíró, hanem írnok; olyan ember, aki egy esettel találkozáva törvényt keres, amely már eleve gondoskodott erről az esetről és ami arra alkalmazható; olyan ember, aki a törvényhez alkalmaz egy esetet, olyan, aki kijelenti, hogy a törvény határozottan alkalmazható erre esetre, *fedi ezt az esetet* – ahogy a németek mondanák – és aki ennek folytán ítéletet hoz.

Következésképpen teljesen felelőtlen; a törvény, nem pedig ő hozza az ítéletet; az ítélet a törvényből ered – hogy így mondjuk – automatikusan. Kicsodát vádolhat ezért a sértett? A bírót bizonyára nem; a törvényt annyira, amennyire akarja; a bíró ellen

fordulni lehetetlen; a bíró szigorúan felelőtlen. Talán jobban szeretnék – mondhatnák erre – hogy a bíró a méltányosság alapján önkényesen ítélkezzen. No, szép lenne! Egyáltalán nem tudjátok, hogy a savoyardok, miután újra egyesültek a francia birodalommal, azt kérték első kegyképpen Franciaország királyától, hogy ezentúl ne a méltányosság, hanem törvény alapján ítéljenek felettük, legyen az akármi-lyen, és nagyon meg lesznek elégedve, feltéve, hogy az ítélet alapja nem a mindig teljesen méltánytalan méltányosság lesz. Vajon inkább lennétek-e Magnaud elnök tanítványai, aki körülbelül 1890-től 1900-ig igen hírhedtté vált, sőt még fanatikusokat is szerzett doktrínája és a törvény ellen való ítélkezési szabálya által és azáltal, hogy mindannyiszor a bíróval helyettesítette a törvényt, valahányszor a bíró, vagyis ő rossznak ítélte a törvényt? Vagy ellentétben vagytok-e Montesquieu következő alapelveivel:

Minél inkább közeledik a kormányzat a köztársasághoz, annál inkább határozottabbá lesz az ítélkezés módja. A lakedaimóni köztársaságnak az volt az egyik hibája, hogy az ephoroszok önkényesen ítélkeztek, bár voltak őket irányító törvények: Rómában az első konzulok úgy ítélkeztek, mint az ephoroszok; ámde észrevették

ennek a helytelenségét és határozott törvényeket hoztak. A despotikus államokban egyáltalán nincs törvény; a bíró magamagának a szabálya. A monarchikus államokban van törvény, és ahol az határozott, a bíró követi azt, ahol pedig nem határozott, felkeresi annak szellemét. A köztársasági kormányzatoknál olyan természetű az alkotmány, hogy a bírók a törvény betűit követik. Egyáltalán nincs olyan polgár, aki ellen *interpretálható* volna valamely törvény, amikor javairól, becsületéről vagy életéről van szó.

Semmiképpen sem gondolok arra vagy óhajtom azt, hogy a bíró méltányosság alapján ítélkezzen és nagyon jónak találom, ha határozott törvény szerint ítélkezik. Csupán megjegyzem, hogy minden dolognak megvan a maga rossz oldala és ha a törvény szövege szerint való ítélkezésnek páratlan előnyei vannak, és egyedül az jó, ha a szóhoz ragaszkodom, a törvény szövege szerint való ítélkezésnek is megvan az a hátránya, hogy az összes erkölcsi felelősségtől megfosztja a bírákat. Lehetővé teszi nekik azt, hogy megértsék vagy meg ne értsék a törvényt, hogy vagy jól alkalmazzák vagy ne alkalmazzák jól a törvényt arra az esetre, amely szóban forgott, vagy azt az esetet, amely szóban forgott a törvényhez, vagy hogy ne vegyék kellőképpen figyelembe a formákat;

ámde csak ezeket engedi meg nekik. Egyszóval az ér-
telmi felelősséget hagyja meg számukra; minden er-
kölcsi felelősségtől megfosztja őket és ez talán aka-
dálya egy nagy jónak, ami jó nagy hátrány.

A régi uralom alatt a törvények annyira kompli-
káltak és annyira zűrzavarosak voltak, hogy amikor
a bírák teljesen a törvényre támaszkodtak és maguk-
nak azzal hízelegve, hogy csupán a törvényekre tá-
maszkodnak, ahogy Montesquieu mondta: „nem
volt, csupán csak szemük,” és nagyon bőségesen a
méltányosság szerint ítéleztek. Ebből az követke-
zett, hogy igen nagy volt az erkölcsi felelősségük.
Olyanok voltak, amilyenek az angol bírák mind a
mai napig. Az angol törvény nem egyéb jogtudo-
mánynál, precedensek gyűjteményénél. Ezen egy-
mással ellentétben álló precedensek körében –
ahogy elképzelhető – az angol bíró előtt tágas szabad
tér nyílik a magyarázásra, elméletek és tantételek
felállítására és a precedensek által befolyásolt, de
mégis szabad mozgásra anélkül, hogy bármi indok-
ból szervilissé lenne: azt a törvényt, amelyet elődei
az általuk hátrahagyott precedensek által alkottak,
jogszerűen forgalomba hozza az általa szerkesztett
ítélet által, amelyet ismét mint precedenst ő hagy

maga után hátra. Alapjában véve az angol bírák törvényhozók voltak és bár részlegesen, de elég nagy mértékben, a mostani angol bíró is az.

Az angol bíró eléggé hasonlít a római praetorhoz, bár egyáltalán nem gondolok arra, hogy azonosítsam vele. A római praetor nem csupán olyan ember volt, aki jogot szolgáltatott, hanem olyan, aki jogot alkotott. Amikor elfoglalta tisztségét, kiadott egyfajta törvényhozói kiáltványt – *edictum praetoris* –, melyben kijelentette az általános jogelveket, amelyeket követni szándékozott. Így fokozatosan megalkottak egy egész jogrendszert, a praetori jogot, amelyet Rómában Augustus idejéig és utána Papi-nianusig sokkal inkább tanulmányoztak, mint a törvényhozók törvényeit, és amely egész biztosan azon igazi jog volt, amelyből későbbben az összes kodifikált római jog kiindult.

Nem szükséges mondanom, hogy az ekként alkotott jog a leginkább élő jog, az az élő jog, melyet fokozatosan az esetek és az emberi ész alkotnak, alkalmazkodva az esetekhez, megvilágosítva a megelőző és megegyező esetek által, ami nem egy törvényhozó gyakran nagyon *apriorisztikus* ilyen vagy olyan ideájából származott.

Annyi bizonyos, hogy a római praetorok törvényhozó bírák voltak, olyan bírák, akik jogot szolgáltattak és jogot alkottak, és az angol bírók mind a mai napig hasonlítanak rájuk.

Az ilyen bírakat rendkívül nagy felelősség terheli; ők érzik is a rendkívüli nagy felelősséget és magával a felelősségnek az állandó érzetével tartják magukat az igazságszolgáltatás kötelességéhez és a bírói méltósághoz. Érzik, hogy méltányosság alapján ítélnének, melyet egy igen széles körű, messze terjedő, igen tiszteletreméltó, igen jelentős jogtudomány ismerete világít meg, amelyet ismerniük kell és amelyet tényleg ismernek is, amelytől tanácsot kérnek, amelyet fontolóra vesznek és tiszteletben tartanak; azonban érzik, hogy jelentős részük van a méltányosságban is, vagyis az igazságban, azon igazságban, amely hozzá fog járulni ahhoz, hogy a nekik kedves ország számára jogot alkosson. Kétféleképpen hagyománykövetők és ennek így is kell lennie, máskülönben csak félig volnának hagyománykövetők; hagyománykövetők visszafelé mindazon hagyomány mentén, amely hozzájuk jutott, és traditionalisták előre és a jövő számára az általuk megalapított hagyomány folytán.

Igen, mindennek nagyon erősen ki kell fejlesztenie és meg kell erősítenie bennük a felelősség mély-séges érzetét.

Ilyenek voltak a római praetorok, ilyenek az angol bírák, ilyenek a francia régi uralom bírái.

Még ma is ezt mondta nekem egy igen kiváló bíró:

– A törvények olyan számosak, egymással annyira ellentmondásban levők és látható szigorúságuk dacára olyannyira hajlíthatok, hogy mindig ítélkezhetünk a méltányosság alapján.

– És így tesznek?

– Soha, mert a méltányosság alapján ítélkezve felelősséget vesz magára az ember, amit senki sem akar tenni.

– Helyes!

– Talán.

Ezt a felelősségtől való rettegést jól látjuk Beccaria híres tételében. A törvény betűjén nyugvó ítélet mellett foglal ebben állást, olyan bíró mellett, aki az ítéletét az alá bocsátott eset és a törvény szövegének egyszerű összehasonlítása alapján hozza, olyan bíró mellett, akinek „csak szemei vannak”. Nos, mindenképp, nem is mondom ellent, de nézzük csak, hogy mennyire fél a törvény szelleme szerint

való ítélkezéstől és hogy mindenekfelett miért fél attól:

Semmi sem veszélyesebb, mint ezen általánosan elterjedt alapelv: *tanácsot kell kérni a törvény szellemétől*; ennek az elvnek az elfogadása annyi, mint az összes gát lerombolása és a törvényeknek a vélemények áradatába való dobása. Minden ember a maga módja szerint formál nézetet: a törvény szelleme tehát a bíró jó vagy rossz logikájának, könnyű vagy nehéz emésztésének, a vádlott gyengeségének, a bíró szenvedélyei hevességének, a sértettel való viszonyainak, egyszerűen mindazon apró okoknak eredménye, amelyek megváltoztatják a jelenségeket és eltorzítják az ember tárgyilagosságát. Ha elfogadnánk ezt az elvet, a polgár felfogásának megváltoztatását látnánk, amikor egyik bíróságtól a másik elé járul, a szerencsétlenek élete pedig bírájuk helytelen érvelésének vagy rossz kedélyállapotának könyörületétől függene. Azt látnánk, hogy ugyanazon bűntényeket, ugyanazon törvényszékek, különböző időben különbözőképpen bocsátják meg, mert ahelyett, hogy meghallgatnák a törvények állandó és megváltoztathatlan szavát, átengedik magukat az önkényes magyarázatok csalfa állhatatlanságának.

Mi sem jogosabb és ismétlem, hogy előnyt adok a törvény passzív alkalmazásának, a méltányosságon nyugvó ítélet, sőt még a törvény szelleme szerint hozott ítélet felett is. De még azt is jól figyeljük

meg, hogy mitől fél Beccaria: a bírónak a perbe való intervenciójától. Azt akarja, hogy a bíró ne legyen más, mint lajstromozó gép, de ne legyen érvelő ember, ne legyen olyan, aki emészt, akinek szenvedélyei vannak, aki barátkozik, aki véleményt változtat; jó, rendben van; és ne legyen olyan sem, aki megérzi az árnyalatokat, amelyek egyik és a másik bűntény között vannak, és amelyek a törvény szövege szerint azonosak, de nem egészen azonosak az igazság szempontjából; és hogy ne mérlegelje azon kisebb-nagyobb veszedelmeket, melyek a társadalmat veszélyeztetik és ne legyen egyéb, mint valamely esetre vonatkozó törvény szöveghez gépiesen alkalmazkodó ember.

Miért? A vádlott érdekében, feleli Beccaria mondása. Lehetséges, de még inkább a bíró érdekében, aki ezzel felszabadul és megkönnyebbül az ítékezés nagy terhétől. Mit akarnak? Felelőtlenek akarnak lenni.

Csatoljuk ehhez még azt is, amiről észreveszi az olvasó, hogy ismétlésbe esem, de amiről azt vélem, hogy sohasem ismételhetem eléggé. Vajon ki nevezi ki Franciaországban a bírákat? A fejedelem. És ki fizeti őket? A fejedelem. Ki intézi az előmenetelüket vagy ki hagyja örökre őket a legalsóbb állásokban?

A fejedelem. Tehát „a fejedelem aktusa”, vagyis a kormány akarata uralkodik felettük, ők pedig a kormány akarata szerint ítélkeznek, kivéve azon ügyeket, ahol a kormány nincs érdekelve. Erre csupán egy szó használatos Franciaországban: a kormány ítélkezik felettünk.

Nem így volt a régi rendszer alatt, mivel a bírák tulajdonosai voltak hivatalaiknak, következésképpen függetlenek, mert nehezen van más eszköze annak, hogy a bíró független legyen, mint az, hogy tulajdonosa legyen saját hivatalának. A hivatalok megvásárolhatósága volt a bíróság függetlensége. Tudjuk, hogy Montesquieu miként védelmezte ezt és miként támadta meg Voltaire Montesquieu-t e pontra nézve.

Montesquieu ezt mondta:

A hivatalok elárúsíthatósága jó a monarchikus államokban, mert mintegy családi mesterséggé teszi azt, amit nem akartak elvállalni az erény alapján.

Voltaire így kiált fel:

Az igazságszolgáltatás isteni hivatása, az emberek vagyonáról és életéről való rendelkezés családi mesterség legyen?!

Amire ezt válaszolom: nem ez a legfőbb indoka Montesquieu véleményének, de ez az indok távol áll attól, hogy lebecsülhető és vállvonogatással elintézhető legyen. Itt egész egyszerűen egy arisztokratikus eszmével állunk szemben, amelyre nézve Voltaire, a nyakas despotista, sohasem értett meg semmit. Montesquieu ezt akarja mondani: az elárúsíthatóság ítélőbírói hivatalt ad egy családnak; íme, az atyáról fiúra átszálló bíróság. Ezen nyugszik az egész arisztokrácia. A római szenátoroknál, a velencei szenátoroknál azon isteni hivatás, hogy örködjenek az állam érdekei felett, családi mesterség, és ez határozottan azért van így, mert jól van betöltve. Nem csodálkoztok azon, hogy az az isteni foglalkozás, amelyben a csatamezőn kettévágja valaki az embert, családi mesterség? Pedig semmi más a francia nemesi osztályban és elég ragyogó módon töltötték be. Itt nincs más dolog, és mindez benne foglaltatik Montesquieu beszédében, ami a világon a legtermészetesebb annak, aki tudja, hogy mi az arisztokrácia.

Így folytatja Montesquieu:

Ez a megvásárolhatóság sokkal állandóbbá teszi az állami hivatalokat. Suidas nagyon helyesen mondja, hogy Anasztasziosz a császárságból az arisztokráciának egy fajtát alkotta meg azzal, hogy eladta az összes bírói hivatalt.

Voltaire nem emeli ki ezeket a sorokat, határozottan azért, mert tartalmazzák Montesquieu összes gondolatát és ezen gondolatokban az rejlik, amibe Voltaire nem képes behelyezkedni. Állami rendek az ő számára nem léteznek és nem szabad léteznük; nem szabad lennie másnak, csak abszolút hatalmú királynak és egyenlő alattvalóknak. Mondani sem kell, hogy következésképpen az, ami rendet teremt és megfékezi az abszolutizmus fantáziáit, Montesquieu szerint jó dolog, Voltaire szerint pedig gyűlöletes dolog. És miután Voltaire nem hozza fel ezt a jelentős szöveget, ez kétségtelenül azért történik, mert így szól magában: „Egyre megy, ez Montesquieu arisztokratikus vesszőparipája; nem is szükséges erre figyelmet fordítani. Gyerünk tovább.” És sokkal könnyebb volt mellőzni azt, mint magát a kérdés alapját vitatni, amely fennforog, nevezetesen hogy jó-e vagy rossz az arisztokratikus uralom. Montesquieu annak beismerésével folytatja, hogy Platón képtelen elviselni a hivatalok ezen elárúsíthatóságát, azt állítva, hogy ez annyi volna, mintha valakinek a hajójában kormányossá tennék a leggazdagabbat; de megjegyzi, hogy Platón a köztársaság polgáráról és ő, Montesquieu, a monarchia alattvalójáról beszél.

Tehát amikor egy monarchiában a hivatalok nem adhatóak el a törvény folytán, mégis az udvaroncok szegénysége és kapzsisága fogja azokat elárúsítani és a véletlen jobb döntést fog hozni, mint a fejedelem.

Montesquieu itt helyes úton jár: választani kell a hivatalok megvásárolhatósága és a bírák megvásárolhatósága közt. Ha a bíró tulajdonosa hivatalának, nem vásárolható meg többé; ha a hivatalt adták neki, megvásárolható lesz. Először is, hogy megszerezze azt, gyakran annak megvételésére lesz kényszerítve, nem a tulajdonostól, minthogy ilyen nem lesz, hanem a minisztertől, aki azzal rendelkezik, vagy az emberektől, akik a miniszterre befolyással bírnak; azután, hogy megtartsa ezt a hivatalt, vagy hogy egy fokkal szebbet és jövedelmezőbbet szerezzen magának, mindig azok rendelkezésére fog állni, akik neki a hivatalt adták, és isteni mestersége szolgálománya lesz. Választani kell a hivatalok megvásárolhatósága és a bíróságok megvásárolhatósága (vagy ami ugyanaz a dolog: szolgálománya) között.

Voltaire, úgy látszik, nagyon kitérően felel, mint mindig, mivel szem elől téveszti a kérdés magvát, vagy mivel az abba való elmélyedés nem felel meg könnyed természetének.

Miért legyen Franciaország az egyedüli monarchia az egész világon, amely be legyen szennyezve a hivatalok megvásárolhatóságának törvénybe iktatott szégyene által? Miért kellett várni tizenegy évszázadot erre a rendkívüli visszaélésre? Elég jól tudjuk, hogy ezt a szörnyszülöttet egy király szegénysége és pazarlása szülte, valamint némely polgár hiúsága, akiknek atyjuk pénzt halmozott össze. Mindig tehetetlen lármával ostromolták ezt a visszaélést, mivel kárpótolni kellett volna a hivatalok vételárát. Ezerszer többet ért volna eladni az összes zárdák kincseit és az összes templomok ezüstjét – mondja egy bölcs jogtudós – mint eladni az igazságszolgáltatást. Amikor I. Ferenc elvette Szent Márton ezüst sisakrostélyát, senkivel szemben sem követett el igazságtalanságot; Szent Márton egyáltalán nem panaszkodott, igen jól nélkülözte sisakrostélyát. De nyilvánosan eladni a bírói hivatalt és megesketni a bírót, hogy ő azt nem vásárolta, ez szentségtörő ostobaság volt, egyike divatos szokásainknak!

Mellőzve a rossz tréfákat, ebben a szövegben csupán ez foglaltatik: az igazságszolgáltatás elárúsítása szörnyűség. Tehát pontosan az, amit Montesquieu mondott, nevezetesen az, hogy az igazságszolgáltatás jogának megvétele az egyedüli eszköze annak, hogy az ne adassék el; mert ha te veszed meg az eladás jogát, te vagy annak tulajdonosa és semmi okod sem lesz többé arra, hogy eladd ítéleteidet és

egyáltalán nem is adod el azokat; ellenben, ha nem vagy tulajdonosa hivatalodnak, szünet nélkül vásárolod azáltal, hogy olyan ítéleteket hozol, amilyeneket óhajt az, aki neked a hivatalt adta; szünet nélkül megvásárolod, ítéletekkel fizetve azt meg. *Vagy a hivatalok elárusíthatósága, vagy a bírák megvásárolhatósága.*

Voltaire oly kevésbé érti a kérdést, hogy a jogszolgáltatás eladásának hívja azt, ami határozottan megakadályozza, hogy eladásra kerüljenek az ítéletek.

Ami az ő igen jogos megjegyzését illeti, hogy a francia monarchia volt az egyetlen Európában, ahol a bíróság tulajdonosa volt a hivatalának, az nem szörnyűség, az felsőbbrendűség. Ezt úgy is mondhatnánk, hogy Európában egyedül a francia bíróság volt külön rendje az államnak. Minden más országban a bíróság hivatalnokok testülete volt, mint a vámszedők. Nem ítélezik, a kormány ítélezik rajta keresztül. Ezekben az országokban nincs elkülönítés a végrehajtó hatalom és a bírói hatalom közt; tehát (az 1789. évi Emberi és polgári jogok nyilatkozatának 16-ik cikkben foglalt kijelentése alapján) despotizmus van. De Voltaire részére éppen a despotizmus a helyes. És kétségtelenül ez választja őt el

Montesquieu-től, aki előtt a despotizmus szörnyűség és aki, miután a bíróság függetlenségében látja a despotizmus egy fékét, bármiféle történeti eredete legyen is ennek a függetlenségnek, ki van elégítve, ha a bíróság független.

És ha megbotránkozással azt mondanátok neki, hogy csak Franciaországban az, képes volna azt felelni, hogy ez azért van, mert Franciaország Európának nem az utolsó, hanem az első országa.

„Az utolsó! – kiáltana fel Voltaire – mert ez az ország az, ahol a despotizmus leginkább meg van gátolva.”

„Az első! – felelné Montesquieu – minthogy ez az ország az, ahol a legkevesebb despotizmus van.”

Amikor a vitakozás visszatérítette mindkét vitatkozót egész pontosan az eszmék kiindulási pontjához, akkor megszűnik; ez az egyedüli eredmény.

Ugyanezen kérdéshez még hozzákapcsol némely dolgot Montesquieu, amire Voltaire semmit sem válaszol:

Végül, a gazdagság által való felemelkedés módszere inspirálja és fenntartja az ipart, amire a kormánynak (a monarchiának) nagy szüksége van. 'Tunya, mint egy spanyol,' tartja a mondat; Spanyolországban az összes hivatalt adományozzák.

Ez magyarázatra szorul, mert rosszul van megírva; Montesquieu ezt akarja mondani: egy atya szorgalmas és vagyont szerez. Hogy vagyont igyekezett szerezni, ez azért történt, hogy fiának egy igazságszolgáltatási hivatalt szerezzen és hogy fia ily módon emelkedjen a társadalmi hierarchiában. Íme, a szorgalom egy szép ösztönzője. Azokban az országokban, ahol nem így jut el az ember az egyik osztályból egy magasabb osztályba, nem dolgoznak, intrikálnak. „Tunya, mint egy spanyol.” Ott adományozzák a hivatalokat; ezentúl nem dolgoznak, hogy megvásárolják azokat, hanem kérik őket.

És miként azokkal szokott megtörténni, akik egyszerre rendelkeznek összes ideáik felett, Montesquieu itt adja meg az összes uralom általános eszméit. A világ legnagyobb országai azok, amelyekben egy, a hagyományokhoz igen ragaszkodó, de mindig nyitva tartott arisztokrácia van, amelyet állandóan megújít az alsó néposztályokból származó aktív és energikus rész beözönlése.

Tehát Franciaországban három arisztokrácia van: a nemesség, amely a legkevésbé, de még mindig nyitott, minthogy a király képes nemesseket kreálni és kreálja is őket; a teljesen nyitva tartott papság, minthogy nem örökösödés, hanem kooptáció által

egészíti ki magát, vagyis a választásos örökösödés egy fajtájával; a magisztratúra, amely félig örökletes, félig megvásárolható olyan emberek által, akik munkával pénzt szereztek. Ez a három arisztokratikus rend alkot egy olyan arisztokráciát, amelyet, mivel igen nyitva tartott, szó szerint a legjobbak alkotnak. Nincs Franciaországnál értelmesebben és szerencsésebben alkotott arisztokratikus ország.

Íme, amire Voltaire nem felelt, minthogy attól kezdve, amikor arisztokratikus doktrínáról volt szó, többé semmit sem értett meg. De jól látjuk Montesquieu a hivatalok eladhatására vonatkozó összes ideájának együttességét.

Mirabeaunak ezt kellett mondania később:

Az államban nem szabad másoknak lenni, mint koldusoknak, tolvajoknak és államilag fizetetteknek.

Ez a tiszta szocialista doktrína; ez kizárja a tulajdonost és a független munkást, mert nem bérmunkás, sem tolvaj, sem koldus. Nem lesz többé független munkás; lesznek ugyan munkások, de őket az állam fizeti.

Ez az a doktrína, amelyre Montesquieu előre ezt felelte volna:

Valóban! Nekem, aki nem vagyok szocialista, nekem, aki nem akarok olyan kormányt, amely mindent tesz, amely mindent képes tenni és amelytől minden függ, nekem, aki szabad akaratok által korlátolt és elgátolt kormányt akarok: független munkások kellene, akik tulajdonra törekednek, akik azt elérve, elérik általa a saját maguk által megszerzett és az államtól független, nem pedig az állam által adományozott társadalmi szerepköröket. Példának okáért ilyen a szorgalom és a munka által megszerzett bíróság. Az én nagy társadalmi hatalmú bíróságaim nem lesznek sem koldusok, sem tolvajok, sem fizetettek. Érdekemben áll, hogy ne legyenek fizetettek, mert ha fizetettek volnának: koldusok lennének. Koldusok is képesek helyesen ítélni, de az olyan perekben, ahol a kormány egyes emberrel áll összeütközésben, a kormány segélyezettjei talán nem teljes részrehajlatlansággal ítélnének.

Montesquieunek ezen eszméit a *Törvény Szelleme* közzététele után három évvel majdnem eredetibb módon és határozottabb erővel, mint maga Montesquieu, tartotta fenn egy fiatalember, Angliviel de La Beaumelle, akinek kalandos és nagyon rendellenes élet jutott osztályrészül, de aki huszonöt évével sokat ígért. *Mes Pensées* (*Gondolataim*) című első munkájában ezt mondja La Beaumelle:

A hivatalok elárúsíthatósága miatt minden jó francia zúgolódott. A fejedelmek kapzsisága és

az idők kényszere hozták be, majd ugyanezen okok tartották meg és tartották fenn azt. Fájdalom, hogy ez nem a politika érdeme és dicsősége, mert ez remekműve volna. Csodálatos dolog, hogy létezhetett egy nemzet, amelynél a bíráskodás joga vevőre talált és ahol az ítéletek nem eladók, ahol a hivatal szorgalomra buzdít [Montesquieu szövege ismét szóba kerül] és ahol a hivatalok nincsenek lealacsonyítva [és nem is lehetnek, mivel a hatalom nem önkényeskedhet felettük]. A bírósági hivatalok ezen elárúsíthatósága Franciaország állami rendjének legfőbb java.

A forradalom a központi hatalomhoz csatolta a bíróságot, vagyis megszüntette az államnak ezen osztályát, miként megszüntette a két központot; és elhatározta, hogy a jövőben az legyen a végrehajtó hatalom, amelyik ítélkezik. Ez nagy haladás, ha a despotizmus felé törekedünk, amint hiszem is, de nagy visszafejlődés volt, ha a szabadság volt a cél.

Tehát visszatérve a felelősség ezen kérdésére, amitől semmiképpen sem távolodtunk el – miként az olvasó látni fogja – a felelősség szempontjából mit tett az új uralom? Az egyik felelősséghez hozzácsatolt egy másikat. A régi uralom bírái kevésbé voltak fedezve, mint az újak, mert igaz, hogy a törvény szerint ítéltek, de kevésbé szigorúan, mint az új uralom bírái, miként kimutattuk. A létező kormány bírái

teljesen fedezve vannak a törvény által, amely határozottabb, kevésbé sokféle, kevésbé alkalmas az interpretációra; nekik egyszerűen a jogot kell kijelenteniük, a jog felelős. Tehát ehhez a felelőtlenséghez hozzákapcsolódik az, hogy mivel ezek a bírák az ítélkező kormányhatalom, és mivel a kormány előírja nekik, hogy milyen módon ítélkezzenek, azon mód szerint kötelesek ítélkezni és nem ők, hanem a kormány a felelős.

Idézni szokták azt a magasállású bírót, akit a parlamenti bizottság egy, a törvénnyel teljesen ellentétes eljárási művelet iránt hallgatott ki; ezt felelte: „a fejedelem dolga.” Szigorúan elítélte a közvélemény. Miért? Nem tett egyebet, mint felmentette magát egy felelősségtől, amelyet visszahelyezett oda, ahol az a kormányrendszer szerint van. Mondhatta volna: „a kormánytól rendeletet kaptunk és engedelmeskedtünk ezen rendeletnek. Ez árulás? Miben? Állami rend vagyunk? Egyáltalán nem. Közvetítő testület vagyunk a fejedelem és a nép között, miként Montesquieu mondta? Egyáltalán nem. Maga az ítélkező nép vagyunk, mint az athéni heliasták? Egyáltalán nem. A szenátorok és lovagok delegáltjai vagyunk, ahogy Róma egymást követő bírói voltak, következésképpen egy állami rend

képviselői vagyunk? Semmiképpen. A nép által megválasztott praetorok vagyunk, mint az Rómában volt? Semmiképpen. Minket a kormány nevez ki, fizet, léptet elő, avagy otthagya a pálya kezdetén; mi a kormány igazságügyi tisztjei vagyunk; nem vagyunk egyebek, mint eszközök; midőn a kormány maga akar ítélni, és ehhez nyilvánvalólag joga van, ettől kezdve nincs más teendő, mint hallgatni. Ezt tettük. Azon tény által, amely bennünket azzá tett, amik vagyunk, teljesen felelőtlennek érezzük magunkat. Franciaországban, az első uralkodóház idején, ha a prévôt (bírószági elöljáró) valakit felszólított a megjelenésre és ha az nem jött el, elment hozzá és ezt mondta neki: 'hivattalak téged és te nem tartottad méltónak eljönni. Indokold ezen lebecsülést,' és megverekedtek. Íme, olyan emberek, akik rettenetesen felelősöknek érezték magukat. Gondoljátok, hogy nekünk is hasonlóképpen kellene cselekednünk, mikor a kormány parancsol és rendeletét nem tartjuk kellemeseknek? És milyen jogon? Mi nem mondhatjuk neki: 'Ki tett téged fejedelmé?' De ő mondhatja nekünk: 'Ki tett meg téged bírónak?' Mi függő helyzetű delegált hatalom vagyunk a hatalmunk visszavételének örökös lehetősége mellett az által, aki azt nekünk nyújtotta.

Végeredményben függésben vagyunk, következésképpen felelőtlenek vagyunk, ami által nem vagyunk elvarázsolva, minthogy nem rendelkezünk a középkor prévôtjainak becsületérzésével.”

Még egy másik példája a felelőtlenség azon érzésének, amellyel a francia bírák határozottan rendelkeznek attól fogva, hogy olyan ügyről van szó, melyben érintett a politika. A francia püspököknek 1910-ben a hívekhez intézett egy levele nem tanácsolja sok indokból a világi iskolákat, többek között azért, mert olyan világi iskolák vannak, ahol a kisfiúk és leányok együtt vannak éppen úgy az osztályban és a tanulás alatt, mint a szünórák alatt. Tanárok egy társasága pert indított a levél aláírója, Mgr. Luçon bíboros ellen. Első alkalommal a tanárok javára ítélték; megfélebbezték; a felebbviteli törvényszék – a párizsi törvényszék, 1911 január 14-én – újból elítélte Luçon bíborost. Indokainak egyike ez:

Tekintettel, hogy azok [a püspökök levelében foglalt vádak] különösen a vegyes iskolákra [écoles mixtes] vonatkoznak, hogy a különböző nemű gyermekek együtt tartása ott meg van engedve, miközben a felebbező [Luçon bíboros] nagyon jól tudja, hogy úgy az osztályban, mint a szünórák alatt a fiatal fiúk és leányok el vannak különítve egymástól és egyetlen iskola

sincs megépítve és engedélyzve ezen feltétel teljesítése nélkül.

Az indoklás szövege által – „miközben a felebező nagyon jól tudja” – a párizsi törvényszék valószínűsággal hazugsággal vádolta meg Mgr. Luçon bíborost és mint hazugot ítélte el. A *La Croix* hirlap azonnal vizsgálatot ejtett meg (1911 januárban), hogy megtudja, voltak-e valóban olyan vegyes világi iskolák, ahol a különböző nemű gyermekek együtt lehettek. Nem talált, csupán kétszázat, amelyeket részletesen megnevez.

Volt itt egy különös részlet. Éppen azon községekben, ahol a különböző nemű gyermekek együtt voltak, a dolog ekként történt: a tanító magához vette a nagyfiúkat és a nagylányokat, a tanítóné pedig a kislányokat és kislányokat, tehát megtörtént az elkülönítés, de úgy, mintha arra törekedtek volna, hogy a kohabitációt a lehető legveszélyesebbé tegyék. Bizonyos, hogy ez az abszurditás minden rossz szándék nélkül való volt, de végül is megtörtént.

A kohabitáció mindenesetre fennforgott és Mgr. Luçon nem hazudott, a párizsi törvényszék pedig hibásan jelentette ki őt hazugnak. Mielőtt ilyen könnyen hazugnak jelentette ki őt, mit kellett volna tennie a párizsi törvényszéknek? Vizsgálatot kellett

volna foganatosítania, olyan vizsgálatot, mint amelyet a *La Croix* újság ejtett meg időközben. Miért nem foganatosította ezt a vizsgálatot? Miért elégedett meg, miként ítéletének a szövege határozottan megjelöli, az iskolaépületek terveivel, amelyeket vele a közoktatásügyi miniszter közölt, mintha ezek a tervek bizonyítanának valamit az eljárásra nézve, amit az azok alapján épített iskolaépületekben gyakorolnak; mintha azért, mert a ház egyik részét a tanítónénak, a másik részét pedig a tanítónak tartják fenn, a tanító nem vehetné magához a maga házrészébe az összes nagy gyermekeket nemük megkülönböztetése nélkül, a tanítóné pedig az összes kisgyermekeket nemükre való tekintet nélkül; ami valóban gyakran így is történt? Végül pedig, miért nem foganatosított a párizsi törvényszék vizsgálatot és miért jelentette ki olyan könnyedén Luçon bíborost hazugnak?

Azért, mert amint politikai ügyről van szó, a francia bíróság nem érzi magát többé függetlennek. Szerinte ebben az ügyben a kormánynak kell ítélnie és ő nem lehet más, mint a kormány szócsöve.

Úgy tűnik nekem, hogy ezt az eljárási módot a maga lényegében mutatjuk be és ebből tényleg mindenki láthatja a törvényszék eljárását. Itt ténykérdés

forog fenn, tehát vizsgálatot kell foganatosítani; a törvényszék egyáltalán nem tette azt, de minthogy politikai ügyről van szó, a kormányra tartozónak tekintik az ügyet és ezt mondja: „beszéljen a kormány,” és tanácsot kér a közoktatási hivataltól. A közoktatási hivataltól ezt feleli: „legendák, mesék, hitrege; itt vannak az iskolaépületek tervei; látják, miszerint fizikailag lehetetlen, hogy itt a két külön nem kohabitációja lehessen.” „Világos,” feleli a törvényszék. Miért mondja, hogy „világos”, miért nem teszi fel a kérdést, hogy dacára a terveknek, nincs-e meg valósággal valahol az elméletileg lehetetlen kohabitáció? Azért, mert helyette a kormány ítélkezett; nem gondoskodott saját szemeivel való értesülésről; ítélkezett; ez politikai ügy volt, a kormányra volt tekintettel és az ítélet a kormány véleménye, óhaja, szeszélye vagy tendenciája volt; nem volt más feladata, mint megszerkeszteni azt. Mgr. Luçon hazudott, mert a kormány óhajtani látszott, hogy kijelentessék, miszerint Mgr. Luçon hazug volt. A bíróság felelőtlenége a XIX. és XX. század bírósága előtt minden politikai ügyben jogelvként látszik fennforogni.

De más is van – vagy éppen annyi – ugyanezen ügynél. Mgr. Luçon védelméül előterjesztette Hannotin mesternek, az államtanács és a semmítőszék

ügyvédének véleményét és ugyanezen véleménye Hannotin mesternek az, amelyre 1911. jan. 4-i ítélete támaszkodik a párizsi törvényszéknek, hogy elítélje Mgr. Luçont. És hogy rátámaszkodják erre, idézi azt és íme, a mód, amely szerint rátámaszkodik és amely szerint azt idézi:

Megfontolva... hogy a nevében [Mgr. Luçon nevében] felmutatott vélemény különben is kijelenti, hogy a tanyai iskolákban a leányok és fiúk gondosan el vannak egymástól különítve; és hogy ekként az ügyiratnak maga ezen töredéke által a vád [mely a püspökök levelében foglalatik, a különmű gyermekeknek a vegyes iskolákban való együtttartására nézve] helytelennek és jogtalannak ismertetik el...

De hát mondta ezt a véleményében Hannotin mester? Mondta, hogy a tanyai iskolákban a leányok és fiúk gondosan el vannak különítve egymástól? Ha mondta, akkor különös módszere lett volna arra, hogy védelmezze Mgr. Luçont; különös módszere lett volna arra, hogy védőbeszédet tartson mellette; mit tett volna, ha vádat akart volna emelni? De végül is lehetséges, hogy mondta, néha az igazság ereje vádoló nyilatkozatot adat ki attól, aki védelmezni akar, és igazoló nyilatkozatot attól, aki vádolni akar; lehetséges, hogy mondta, de végül

is mondta-e? Én Istenem! határozottan az ellenkezőt mondta. Ezt mondta:

Amit a pásztorlevél szem előtt tartott, az nem a tanyai iskola volt, ahol a tanító vagy tanítóné egyszerre tanítja az egymástól gondosan különválasztott leányokat és fiúkat, hanem azon iskola, ahol szándékosan, rendszeresen... van a két nem együtt tartva.

Íme, ezt mondta Hannotin mester; a pontosság lelkiismeretességével és igazságosságból is mellőzte a szegény kis tanyai iskolákat, ahol akár egy tanító, akár egy tanítóné, hat kis fiúból és négy kis leányból állván az osztály és egymaga lévén, majdnem kényszerítve van feltartani és képes is feltartani akár az osztályban, akár a szünórán az elkülönítést, és tényleg fel is tartja azt; azon igen számos iskolára célzott – miként a La Croix vizsgálata bebizonyította – ahol szándékosan, rendszeresen (miért? kényelmi szempontból) a tanító és tanítóné – ketten lévén – a különmeműeket együtt tartják, a tanítóné magához veszi a nagyon fiatal kisfiúkat és kislányokat, a tanító pedig az előrehaladottabb korú kisfiúkat és kislányokat.

Hát mit tesz a törvényszék? *Elkülöníti* a mondatnak azon tagját, ahol Hannotin mester meg teszi az engedményt, amit tennie kellett, és nem veszi

számba a mondat azon tagját, ahol a kritika van, és azt konkludálja, hogy elismerte Hannotin mester, miszerint az iskolákban a nemek szigorúan el vannak különítve egymástól; és kinyilatkoztatja, hogy elismerte, miszerint a nemek minden iskolában szigorúan el vannak különítve egymástól.

Jegyezzük még meg, hogy ahhoz, hogy ekként konkludáljon és ekként nyilatkozzon, kényszerítve volt megváltoztatni a macskaköröm közé tett szöveget, nemcsak az idézetet csonkítva meg, de egymásután meg is változtatva azt. Mert miként idéz? „A tanyai iskolákban a lányok és fiúk gondosan el vannak különítve egymástól”, az, amit a pásztorlevél szem előtt tartott, nem a tanyai iskola, ahol egy tanító tanítja egyszerre az egymástól gondosan elkülönített lányokat és fiúkat, hanem az az iskola, ahol... „az ellenkezőnek van helye.” Úgy, hogy egy kifejezést, mely magában véve azt jelenti, hogy vannak kifogástalan iskolák és vannak igen megróhatók, egy olyan kifejezéssel helyettesít, amely azt állítja, hogy minden iskola kifogástalan.

Íme, a szöveg elszigetelése által, majd még azonfelül a szöveg megváltoztatása által, melyet már elszigetelve eltorzítottak, oda jutnak, hogy valakivel nemet mondatnak, aki valójában igent mondott.

Vannak esetek, amelyek sajnos sokszor előfordulnak és amelyeknél fájdalom, hogy nem lehetek Pascal.

Hát némelyek efelett méltatlankodnak és azt kiáltják, hogy a francia bírának nincs erkölcsi érzékük. Ez tökéletes és teljes tévedés. Annyi erkölcsi érzékkel bírnak, mint bárki, de sajátos fogalmuk van a bíróságról. Úgy tekintik a bíróságot, mint a kormány szervét, mint annak egy részét. A kormány nevezi ki, fizeti a bíróságot, részét képezi annak; ő az ítélkező kormány. Tehát mindazon ügyekben, amelyekben a kormány nincs érdekelve, igazságosan és jogászilag ítélkezik; de mindazon ügyekben, ahol a kormány van érdekelve, a kormány véleménye szerint ítélkezik és amiként azt előre kikérte, megkapta vagy feltételezte; az ilyen ügyben nem ítélhet saját maga és nem ítélhet a maga feje szerint; egyenesen a hatalom ítél, egyszerű szócsőnek használván a bíróságot.

Ellenvethetik, hogy ez azt jelenti, hogy a kormány csak akkor bíraskodik, amikor bíró is, ügyfél is. Hát persze. Amikor nem ügyfél, bocsáthat más bírakat a maga helyére, de ha ügyfél, ő maga ítélkezik, ugyanis mások nem adnának talán neki igazat, ami megengedhetetlen. Mit jelent ez? Én, bíróság,

aki részét képezem a kormánynak, nem engedem meg, hogy a kormánynak ne legyen mindig igaza, mert a kormány én vagyok. Nem lehet tőlem azt követelni, hogy saját magamat ítéljem el.

De ebből az következik, hogy mindazon ügyben, ahol egy egyén vagy egyének csoportja áll szemben az állammal, már eleve az van elítélve.

Világos.

Nem volna jobb, ha ez másként volna?

Talán, de hogy ez másképpen lehessen, az kellene, hogy létezzen *egy hatalom* az állam és az egyén között, és éppen ez nincs. Amit szerveztek, az a bírói és a végrehajtó hatalom zűrzavara. Ám legyen, igen jól ítélkeznek mindazon ügyekben, amelyek nem érintik, de mindazon ügyekben, amelyek érintik, a maga érdekében ítélkeznek. És mivel mi össze vagyunk zavarva vele, ő mi vagyunk, tisztán és egyszerűen felkérjük, hogy a mi helyünkön ítélkezzen, hogy ne vessék szemünkre – ami kis újságírók gyermekjátéka lenne – indokaink sajátosságát, amikor politikai ügyről van szó.

Attól kezdve, amikor olyan ügyekről van szó, ahol a kormány érdekelt, hát értsétek meg, mi nem vagyunk többé bírák, mi a király emberei vagyunk, a fejedelem emberei, mi ítélkező kormány, vagyis

magát védelmező kormány vagyunk és indokaink éppen olyanok, mint a minisztérium politikáját védelmező és annak részét képező tárca nélküli miniszter beszédei, akinek bizonyára nem fogják szemére hányni hibás következtetéseit, álokoskodásait, megcsonkított idézeteit, szövegferdítéseit és inverzióit.

Íme, ez igen jó okoskodás, de hát mi ez? Ez a bírói felelősségnek a bírák válláról a kormány vállára való igen kényelmes áttétele, legalábbis mindazon ügyekben, ahol a kormány van érdekelve. Íme, egy felelősség, amely legalább e pontra nézve nyeresége a modern bíróságnak, szemben a régi uralom bíróságával. Jegyezze meg az olvasó, ha visszaemlékezik arra, amit fentebb mondtunk, hogy ez legalábbis két felelősséget hoz létre. Tehát a bírói hatalomra nézve két felelőtleniséget: a törvény szigorú alkalmazása okából az automatikus jogszolgáltatás okából való felelőtleniséget, és a függőség okából való felelőtleniséget az autonómia hiánya miatt, a központi hatalom mellett.

Amint annak el kellett következnie, be is következett, hogy ezen két felelőtleniség egymás fölé helyezkedik és egyik a másikhoz csatlakozik. Megtörténik az is, hogy összeütközésbe jutnak egymással.

A felelőtlenségek összeütközése, nem a kötelességek, hanem a kötelességek hiányának összeütközése, ami különös dolog. Ezt tökéletesen így lehetett látni. 1906. év júliusában a semmítő törvényszéknek kellett egynél többször ítélnie Dreyfus kapitány ügyében. Ha őt a második haditanács által tévesen elítéltnek találja, a törvény szerint nem tehetett egyebet, mint visszautalja egy harmadik haditanács elé. Van ugyan egy cikk (a büntetőperes eljárásról szóló törvénykönyv 445. cikke), amely visszautalás nélkül engedi meg a megsemmisítést, amely azonban nem alkalmazható, amikor még életben levő elítéltről van szó és csak arra az esetre, ahol az ügyből többé semmi sem áll fenn, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető. Például ha azzal vádoltak volna, hogy megöltem Pált, és ezért elítéltek volna, és ha időközben bebizonyult volna, hogy Pál öngyilkos lett, nincs többé semmi rám nézve vagy bárkire nézve, ami büntettnek vagy vétségnek minősíthető volna. De ez a cikk nem alkalmazható a Dreyfus-ügyre, mert az, hogy Dreyfus ártatlan, lehetséges volt, de hogy 1894-ben az árulás ténye fennforgott legyen, az sem vitás nem volt, sem vitatva nem volt és fennállott; másrészt mivel Dreyfus életben volt, a 445. cikk által megjelölt kifogás nem forgott fenn.

És mindezen indokok miatt a semmítő törvényszék törvényesen nem tehetett mást, minthogy Dreyfust egy harmadik haditanácshoz utalja. Ugyanezt mondta Manau államügyész az első felülvizsgálat folyamán, jóllehet kedvező érülettel volt Dreyfus iránt:

Ahhoz, hogy lehetséges legyen Dreyfus ártatlanságát kijelenteni először nekünk (közvádlnak), azután önöknek (bíráknak), (nekünk *hic et nunc*) az kellene, hogy Dreyfus halott legyen... A törvény erre nézve semmi kétséget sem hagy fenn. Elegendő azt ismerni és hogy megismerjük, olvasni.

A semmítő törvényszék tehát nem tehetett mást, mint meg nem semmisíteni az ítéletet vagy visszautalással megsemmisíteni.

Ámde a kormány már megelégette ezt a vég nélkül való ügyet, sőt nem is volt szüksége arra, hogy ezt a semmítő törvényszéknek megmondja; a semmítő törvényszék ezt éppen úgy tudta, mint mindenki.

Tehát látjátok a két felelőtlenség összeütközését? Ha a törvényszék a törvényhez alkalmazkodik, akkor felelőtlen; „fedve vagyok a törvény által; támadjátok meg a törvényt, amit határoztam, azért mosom a kezeimet, mert a törvény határoz, és nem én”. Ha

a törvényszék – a kormánynak vagy a kormány óhajának engedelmeskedve – nem engedelmeskedik a törvénynek, éppen úgy felelőtlen: „A kormány ágense vagyok, mosom a kezeimet azért, amit határoztam; ő ítélkezik az én számmal, nem én”.

– De megrontja a törvényt, ami éppen oly kevéssé van megengedve neki, mint neked, minthogy az senkinek sincs megengedve.

– Lehet, de mondjátok ezt neki, ne nekem.

A törvényszék tehát nagyon kényelmes helyzetben volt. De nem teljesen, mert ebben a különös összeütközésben, ha mindenfelé felelőtlen volt is, mégis legalább az alakszerűségben kellett megnyugtattania a közönséget, a törvényt és a fejedelmet; mert ámbár a bíróság az új rendszerben nem egyéb, mint a fejedelem ágense, kell, hogy a törvény szerint, a törvény szövege szerint ítélkezzen.

Azután visszautalás nélkül akarta az ítéletet megsemmisíteni, ámbár a törvény szerint nem semmisíthette meg, csak visszautalással, mégis hogy visszautalás nélkül semmisítse meg, kitalálta, hogy rátámaszkodjon magára azon szövegre, amellyel a törvény azt megtiltotta. Ahelyett, hogy idézte volna a 445. cikket, amely ez: „Ha az ítélet megsemmisítése egy életben levő elítéltre nézve nem enged többé

semmit fennforogni, amelyet büntettnek vagy vétésnek lehetne minősíteni”, ezt hitelesíti: „Ha az ítélet megsemmisítése nem enged semmit fennforogni, amely az *elítelt terhére* büntettnek vagy vétésnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás sem fog kimondatni”. Látjátok a különbségeket. Először is az ítélet szövegében ez van: „Az *elítelt terhére*”, ehelyett: „Egy élő *elítéltra* nézve”, ami nem mindenben ugyanaz a dolog.

Az élő szó kihagyásával az ítélet szerkesztője kétségtelenül el akarta fordítani az olvasó figyelmét azon ideától, hogy Dreyfus meghalt, mert szüksége volt erre azért, hogy lehetséges legyen a megsemmisítés visszautalás nélkül.

A „*vádlottra nézve*” kifejezésnek a *vádlott terhére* való megváltoztatása által az ítélet szerkesztője ki akarta kerülni ezen kevésbé franciás fordulatot: „büntettnek vagy vétésnek lehetne minősíteni az *elítéltra nézve*” („*être qualifié crime au delit a l'égard de*”), azon fordulatot, amelyhez az új szöveg kritikai módszere vezette, hogy mindenek felett jól meg akarta jelölni azt, hogy véleménye szerint semmi sem maradt fenn Dreyfusra terhelőleg.

A szöveg ily hűtlen visszaadása még a könnyebb fajtából való. A legsúlyosabb és a leglényegesebb az,

ami abban állott, hogy ezen szavakat: „az elítéltre nézve”, ezen szavak után helyezi el: „nem enged semmit fennforogni, amit lehetne”, ahelyett, hogy elől hagyta volna, miként az a törvény szövegében van. Ez egy ú.n. *invertatur*, miként nyomdásznyelven mondják. Hát egy *invertatur* néha semmit sem változtathat meg a mondat értelmében, mint például ebben: „szürdolmány” és „dolmányszűr”, de minden tekintetben meg is változtathatja azt és ez történik itt.

Ha ebben a mondatban: „ha az ítélet megsemmisítése egy élő elítéltre nézve nem enged semmit sem fennmaradni, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető”, ezen szavak: „egy élő ítéltre nézve” az ítéletre vonatkoznak, akkor a mondat ezt akarja kifejezni: „Ha egy élő elítéltre vonatkozó ítéletet megsemmisítünk és nem marad fenn többé semmiféle büntett és egyáltalán semmi, bárki terhére sem”.

Ha pedig ebben: „ha az ítélet megsemmisítése nem enged semmit sem fennmaradni az elítéltre nézve, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető”, ezen szavak: „az elítéltre nézve”, a fennmaradna szóra vonatkoznak, akkor ez azt akarja kifejezni: „Ha a vádlott általunk többé nem tekintetik bűnösnek”.

A két értelem száz mérföldre van egymástól, anynyira, hogy a törvény szerinti szöveg megtiltja a visszautalás nélküli megsemmisítést, a törvényszék által elfogadott szöveg pedig megengedi, és ez egy egyszerű inverzió által van így. Ez a szavakkal való bűvészkedés diadala; a semmítő törvényszék 1906 júliusi tagjai páratlan szemfényvesztők lettek volna.

Ezen pont felett vita volt. Charpentier Armand (1911 márciusi *Annales de la Jeunesse Laique*) írja: „Hogy a semmítő törvényszék bíráit hibával lehessen vádolni, a *l' Action Française* nekik tulajdonítja az általuk elforgatva gyártott szöveget. Íme, amit nevetséges beszédmódján a *l' Action Française* „Talisman”-nak nevez:

445. cikk.

A törvénykönyv szövege:

Ha az ítélet megsemmisítése *egy élő elítélre nézve* nem enged semmit fennmaradni, ami büntettnék vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás nem fog kijelenteni.

A törvényszék által hitelesített nem létező szöveg:

Ha az ítélet megsemmisítése nem enged semmit fennmaradni, ami az elítélt terhére büntettnék vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás nem fog kijelenteni.

Balfelől dőlt betűkkel van kiírva a törvénykönyv szövegében beírt négy szó, amelyeket a semmitőtörvényszék kihagyott. Jobbfelől pedig azon szavak vannak kiírva, amelyeket a szöveg egy másik helyére tett a törvényszék.

Tehát a törvényszék ítéletének ez az egyetlen helye – írja Charpentier – ahol a kérdésben levő törvénycikk szövege idézve található: „Tekintve azon érvek összességét, melyek a felülvizsgálatot megelőzték következik, hogy az új tények vagy a haditanács ismeretlen ügyiratai az elítélt ártatlanságát megerősítő természettel bírnak... és hogy vizsgálatot kell az ügy alapjára nézve megejteni és alkalmazni a büntetőperrendtartást tartalmazó törvénykönyv 445. cikkének befejező szakaszát, amely szerint ha a kijelentett megsemmisítés egy élő elítéltre nézve nem enged semmit fennmaradni, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás nem fog kijelentetni”.

Elegendő – mondja tovább Charpentier – a balfelől levő hasábhöz visszatérni, hogy lássuk ezen idézet aggályos pontosságát. A *l' Action Française* követte el a hibát, amelyet a semmitőtörvényszéknek tulajdonít.

Tökéletesen pontos eljárás, hogy a törvényszék a törvény szövegét úgy idézte ítéletében, mint később Charpentier. De az is tökéletesen pontos eljárás,

hogy a törvényszék ítéletének záradékában utal és támaszkodik ezen törvényszövegre és így idézi:

Tekintve végső elemzésben, hogy a Dreyfus ellen emelt vádból semmi sem áll fenn és a haditanács ítéletének megsemmisítése semmit sem enged fennmaradni, amit az ő terhére büntettnak vagy vétségnek lehetne minősíteni, tekintve ennek folytán, hogy a 445. cikk alkalmazása mellett semmiféle visszautalást nem szabad kijelenteni...

Amiből nyilvánvaló, hogy a semmitőtörvényszék kétszer idézte a 445. cikk szövegét: először igen hűségesen, másodszor pedig, amikor határozata miatt rátámaszkodik, megváltoztatva. Azt mondhatnák, hogy azért, mert önmaga akarta megmutatni ezen kétféle idézés által, miként kellett volna neki ítélkeznie a törvény szerint és miként ítelt annak ellenére. És alapjában ez a véleményem és ez van a rendszeremben: a törvényszék meg akarta mutatni, hogy igen jól ismeri a törvényt, hogy előtte volt, hogy olvasta azt és hogy államérdekből ítélkezett annak ellenére. Az általam adott ezen magyarázat bizonyára a legkedvezőbb neki.

Még egy különös részlet: a *Gazette des Tribunaux*, az ítélet ezen szelleméről, ezen alapelvéről, nem tudom egészen, miként kell mondani, ezt bocsátotta előre (a jogtudomány számára):

Mikor egy határozat megsemmisítése, melynek felülvizsgálása kéretett, semmit sem enged fennmaradni, ami az elítélt terhére büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, a semmítő-törvényszék által semmiféle visszautalás kijelentése nem történhet a büntetőtörvénykezési eljárást tartalmazó törvénykönyv 445. cikke végső szakaszának szavai szerint. Ebből következik, hogy ez az igazi szövege a 445. cikknek, amely elrejtve marad az 1906 júl. 12-i ítélet egy szegletében és amely végeredményben a törvényben megmarad; de a megváltoztatott szöveg képezi a jogi álláspontot. Ez megneveztetheti Hérakleitoszt.

Annyi bizonyos, hogy a törvényszék egy olyan törvényt alkalmazott, amelyet ő maga gondolt ki. Maguk Dreyfus védői elismerik ezt, csakhogy talán indokoltan azt mondják, hogy csendet kellett teremteni és hogy a semmítő-törvényszék ekként érte el annak megvalósítását. Lehetséges. Ámbár ítélete újra életre keltette a polémiákat, de kikerült egy harmadik új pert a haditanács előtt és talán kissé nagyon is kedvezett azon lecsendesítésnek, amely nem volt ellenére.

Csakhogya mi talán nem is volt célba véve: először, függőben hagyta örök időre és az egész történet számára a Dreyfusügyet, ahelyett, hogy lezárta volna; másodsor, elítélte Dreyfust.

Függőben hagyta, ahelyett, hogy lezárta volna az egész történet számára a Dreyfus-ügyet. Valóban, ezt fogják mondhatni örökké: „Dreyfust elítélte két haditanács, másrésről felülvizsgálatra utalta a semmítőtörvényszék ítélete, majd felmentette a semmítőtörvényszék, ámde a törvény beigazolt megmásításával; a dolog legalábbis egyensúlyban van; az ügy függőben marad, végnélkül lehet tárgyalni.” És tényleg az a véleményem, hogy végnélkül fogják tárgyalni, méghozzá igen jogosan a semmítőtörvényszék utolsó ítélete és azon mód szerint, amely szerint az azt megszerkesztette.

A semmítőtörvényszék pedig utolsó ítéletével elítélte Dreyfust. Bizonyára elítélte, mert a törvény szellemével és betűivel ellentétes ítélete által egyedül azt akarta, hogy Dreyfust egyáltalán nem engedi egy harmadik haditanács elé állítani. Kijelentette egyrésről, hogy a visszautalás nélkül megsemmisítés nem történhet meg, csak a törvény megváltoztatásával, ami tökéletes erkölcsi elítélés; másrésről pedig kijelentette, hogy bármely haditanács elé

utaltassák is, Dreyfus csalhatatlanul újból elítélték, ami szinte elég tökéletes erkölcsi elítélés.

A törvényszék ítélete által elég világosan ezt mondja: „a törvény azt akarja, hogy Dreyfus felett még egy haditanács ítélkezzen, de mivel még minden haditanács által elítéltetett, felmentem én a törvény ellenére”; ez világos elítélés.

Annyira világos – jegyezze meg magának az olvasó – hogy Dreyfust csak két haditanács ítélte el, a semmítőtörvényszék pedig ítélete által olyanná tette, mint akinek minden lehető haditanács által el kell ítéltetnie, tehát hogy ne utaltassák bármely más haditanács elé: felmenti. Azt akarta mondani és nem is akart másként eljárni: „Kijelentem, hogy Dreyfus mindig el fog ítéltetni”. Egy humorista ezt mondaná: „a semmítőtörvényszék a világon a legrosszabb szándékkal viseltetett Dreyfus iránt, mert ítéletével mindenkinek kikiabálta, hogy lehetetlenség volt Dreyfust felmenteni”.

Nem így van és a törvényszéknek nem volt Dreyfus iránt rossz szándéka; de be kell ismerni, hogy ezt el lehetne hinni. Annyi azonban bizonyos, hogy erkölcsileg annyira elítélte, amennyire csak lehetett.

Ez annyira igaz, hogy – miként tudjuk – a békés emberek meg voltak elégedve az ítélettel; de a tiszta

Dreyfusistáknak nagyon rosszul esett. Nagyon érezték, amit mondtam, hogy az ügy újból függővé tétett anélkül, hogy valaha le lehessen zárni és az, hogy a felmentés csak ilyen mesterséggel és ilyen ítélettel volt lehetséges, nagyon is elég kegyetlen elítélés volt. Az 1906 júl. 12-i ítélet jogászi bűvészkedés, sőt több, páratlan ügyetlenség.

De hát ezt a jogászi csűrészcsavarást, ezt az ügyetlenséget a semmitőtörvényszék követte el? A világért sem. A kormány követte el. A kormány volt az, amelynek 1899 júl. hónapja óta az volt szándékában, hogy Dreyfus bíróra, bárkik legyenek is azok, ráerőszakoljon egy felmentő ítéletet, ami de Gallifet hadügyminiszternek Waldeck Rousseauhoz, a tanács elnökéhez intézett ezen leveléből következik:

Hétfő, 1899 júl. 10.

Kedves elnököm és barátom! Nagyon „nyíltan” találta Ön [a szöveg szerint valószínűleg ezt akarja mondani: nagyon szabadon hagyva a teret] azon utasításokat, melyeket a rennesi haditanács kormánybiztosához intézni határoztam el; ezeket én igen határozottaknak [valószínűleg: nagyon szigorúaknak] találtam. Két nap óta minden figyelmemet ezen ügyre fordítottam és azon indokokból, amelyeket Önnek ezen levélben kifejték, elhatároztam, hogy nem küldök semmiféle utasítást, ami a gyakorlattal

megegyező és ami gyakoroltatott is, p. 1. a Bazineper esetén. Higye el nekem, amikor állítom Ön előtt, hogy ami hasznos volna a polgári rendű bírásokra nézve, az ártalmas, amikor a kormány bizottságairól, a haditanács elnökéről és katonai bírásokról van szó... Ha mi bármiféle ügybe beleavatkozunk, meg vagyok arról győződve, hogy marasztaló ítéletet készítünk elő. Erről annyira bizonyos vagyok, hogy igen tartózkodom ebben közreműködni. A haditanács bírái, valamint a kormánybiztos közös utasítást kaptak társaiktól: „Ne vegyen számba semmiféle tanácsot, semmiféle rendeletet – mondták neki – ez a kormány által állított csapda lenne!” Mindnyájan ezen viszonyban vannak hivatalos állásukon kívül. Utasításaink nem maradnának titokban; közzétennék, magyaráznák, rossz hírbe hoznák és a kormánybiztos nem venné azt számba. Dicsőségsszomjas ember, aki összes utasításainkból piédesztált fog készíteni magának, amelyeket tombolva fog lábbal tiporni. Ebben a pillanatban mi ezt nem tudjuk megváltoztatni. Nincs semmi ideám a jogtudomány szabályairól, de van egynémely ismeretem a katonatisztek különböző lélekállapotáról... Végzem, azt állítván Önnek, hogy ha beszélünk és írunk, a marasztaló ítélet biztosan bekövetkezik... *Gallifet.*

Ez a történeti levél erősen bizonyít a dolog állása mellett. Először bizonyítja, hogy az 1899-i kormány nyomást akart gyakorolni nemcsak a haditanács mellett levő biztosára, ami teljesen törvényes volt,

hanem a haditanácsra és ezen tanács bíraira is, jóllehet de Gallifet ezt mondja Waldeck Rousseaunak: „higgye el nekem...” közbenjárásunk ártalmas lenne „a kormánybiztosra, a haditanács elnökére, a katonai bírákra”; tehát Waldeck Rousseaunak az volt a véleménye: közbenjárni, mégpedig elég erélyesen a kormánybiztosnál és magánál az elnöknel és a bíráknál is.

Ez a levél először azt bizonyítja, ami igazság szerint nem szorult bizonyításra, amit de Gallifet mondott kormánybiztosáról, azt Waldeck Rousseaunak kellett némi keserűséggel elmondani de Gallifetről: „Én most ezt nem vagyok képes megváltoztatni”.

Ez a levél továbbá azt bizonyítja, hogy dacára eltérésüknek, Waldeck Rousseau és de Gallifet teljes egyetértésben vannak abban, hogy a kormány ezen közbenjárása azoknál, akik ítélkeznek, és hogy a fejedelem ténye „Igen hasznos lenne a polgári rendű bíráknál.” Efölött semmi eltérés, semmi egyenetlenség, semmi különbség, minthogy itt nem lehetséges sem kételkedés, sem tétovázás; Waldeck Rousseau éppen úgy meg volt győződve, mint de Gallifet, és de Gallifet éppen úgy, mint Waldeck Rousseau, hogy a polgári bírák engedelmeskedni fognak.

És jegyezze meg az olvasó, hogy ez azért van, mert Waldeck Rousseaut – aki ügyvéd és aki járatos a polgári bíróság szokásaiban – azon gondolat ragadta magával, hogy éppen így fognak eljárni a katonai bírák is és hogy ezeket is ugyanazon módon lehet kezelni; ez azért van, mert de Gallifet, aki katona és akinek „van némi ismerete a katonatisztek lelkiállapotáról” egyáltalán nincs ugyanazon véleményen, mert azt hiszi, hogy minél inkább akarják, hogy a katonatisztek engedelmeskedjenek, annál kevésbé fognak engedelmeskedni. De úgy az egyiknek, mint a másiknak az a véleménye, hogy a katonai engedelmesség ezúttal a polgári bíráknál van meg.

Miért van ez? Azért, mert a tisztek és a bírák közt faji különbség van? Egyáltalán nem; ki állíthatná ezt? Egész egyszerűen azért, mert egy haditanács bírái tökéletesen függetleneknek érzik magukat, a polgári bírák pedig egyáltalán nem érzik magukat annak. A katonatiszt, aki a haditanácsnak egy időre bírója, akként vélekedik, amint megértette, és a következő nap visszatér állásába körülbelül úgy, mint egy polgári esküdt. Azt mondom, körülbelül, mint-hogy ez nem minden tekintetben ugyanazt dolog; ez a katonatiszt nagyobb veszélynek van kitéve, mint a polgári esküdt; visszaemlékezhetnek rá később,

hogy részt vett egy haditanácsban, amely a kormány óhajtásaival ellenkezőleg ítélkezett és előmenetele megérezheti ezt, és ha csak saját érdekétől kér tanácsot, jobban fogja tenni, ha az ösztönzők, vagyis a kormány óhajtásai szerint fog ítélkezni; de végtére is nem olyan, mint a polgári bíró, akinek az a rendeltetése, hogy egész életén át bíró maradjon és napról napra érintkezésben legyen a kormánnyal. Függetlensége sokkal nagyobb; végeredményben ez közép-helyet foglal el a polgári rendű bíró függetlensége, amely igen csekély, és a polgári esküdt függetlensége közt, amely abszolút.

Íme, miért hasznos a kormány nyomása arra, aki ítél, ha polgári bíróról van szó és olyan ártalmas, amikor katonai bíróról van szó, mint amilyen hasznos, ha polgári bíróról van szó.

Jegyezze meg az olvasó, hogy senkit sem támadok egyénileg. A rennesi katonai bírák magaviselete 1899-ben helyteleníthető és a polgári bírák magaviseleté 1906-ban védelmezhető. Azt lehet mondani, hogy a rennesi katonai bírák a szenvedélyeknek engedelmességek (annak az elfogultságnak, hogy az előbbi bírákat meg ne hazudtolják, a katonai szolidaritás ösztönének stb.), illetve azt lehet mondani, hogy a polgári bírák 1906-ban engedelmességek...

kétségtelenül a kormánynak, és engedelmeskedvén a kormánynak, nem tettek mást, mint engedelmeskedtek az államérdeknek, ami fontos dolog.

Fennmaradna megtudni, vajon határozottan felsőbb államérdek-e az, hogy legyen olyan hatalom, amely szembehelyezkedjen azon államérdekkel, amelyet a kormány adott alkalommal szem előtt tart. Ez még megvitatható lenne. Ámde visszatérek a tárgyhoz és megfontolva az 1906-i ítéletet egyszerűen és magában véve, amely kétségtelenül a körülményekhez alkalmazkodik, kérdem: hogyan képes egy jogszolgáltató bíróság némi tekintetben lényegileg ekként eljárni? Azért, mert felelőtlennek érzi magát és mert felelőtlen akar lenni. Két felelősség közé fogva, ami nagyon ritka és eléggé különös, mindent másokra hárít. Egyrésztől ítéletét a törvényre hárítja, amelyet különben képvisel: „Nem én ítélek, a törvény ítél”; másrésztől személyes felelősségét, amelyet magának a törvénnyel szemben megenged, a kormányra hárítja: „Mindenki jól meg fogja érteni, hogy amikor megkerülöm a törvényt a Dreyfus-ügy megakasztása miatt, a kormány óhajtajának engedelmeskedem; vádoljátok a kormányt.” Dehát mi ez, miféle bíróság ez? Ez egy nagyon okos, nagyon bölcs, nagyon felvilágosodott, sőt nagyon

tehetséges bíróság, amelynél a felelősség összes gondja eltűnt.

Elődeinek egyike, a restauráció alatt ezt mondta az akkori kormánynak: „a törvényszék ítéleteket hoz és nem szolgálatokat teljesít”. Látjátok: „a holtak, akik beszélnek”. Látjátok, miként maradt fenn ezen 1820-i bíróságnál az a gondolkozás, amely az 1750-i bírakat lelkesítette? A törvényszék ítéleteket hoz és nem szolgálatokat teljesít? Mit akar ez jelenteni? Ezen szavak egy 1750-i bírójából, az állami rend egy tagjától, és aki semmi módon nem függ a központi hatalomtól, egészen természetesen, és egyedül méltóságának nagyfokú érzetét bizonyítják; de egy 1820-i bírójától kijelentve nem egyéb elavult kifejezésnél (archaizmusnál). Az 1820-i bíróját, mivel nem egyéb, mint hivatalnok, olyan, mint a prefektus: nem teljesít egyebet, mint szolgálatokat. Egyébiránt kényelmére szolgál mindazon ügyekben, amelyekbe a kormány nem avatkozik, lelkiismeretesen a törvény szerint ítél; de attól kezdve, hogy a kormány beavatkozott, onnantól már csak azért is, mert a kormány embere, nem szabad más törvénnyel és lelkiismerettel bírnia, mint maga a kormány; másként nagyon következetlen, sőt természetellenes lenne; akkor a kormány ellen ítélkező

kormányember lenne, más szavakkal: a kormány ellen ítélkező kormány, ez tiszta anarchia lenne.

Amikor a Dreyfus-ügy lezárása végett olyan ítéletet hozott a semmítőtörvényszék, amely nem áll meg, egyszerűen azon óhajtnak engedelmeskedett, hogy ne legyen anarchia.

Következményeiben kedvező, de kissé szomorú, hogy ez a bíróságnak minden felelősségtől való felmentése tényéhez vezetett. Kétségtelenül örvendezhetett efelett, hiszen mi sem kellemesebb, mint ezt mondani: „senki – hacsak kissé nem bolond – nem vádolhat engem”. Különben a dolog igen súlyos. Az a nemzet, amely felett felelőtlen emberek ítélkeznek, akik magukat felelőtlennek tudják, felelőtleneknek mondják, akik megmutatják, hogy felelőtlenek és akiket a hatalom is felelőtlenekké akar tenni, veszélyben érezheti magát. Azt a kérdést veheti fel, vajon nem felettébb veszélyes-e az egyénekre, ha az egyének és az állam közti minden perben – miután az ítélkező bíróság az állam – szükségképpen az egyének ellen ítélkezik? Azt a kérdést veheti fel: vajon nem az önkényuralom-e ez?

Nagyon valószínű, hogy ez az önkényuralom Franciaországban 1789-ben kezdett teljességhez jutni, majd a részletekben tökéletesítették azt;

egyébiránt még most is tökéletesíthető. Ez a szocialista uralom dolga lesz.

Montesquieu mintegy meg volt ijedve ettől a gondolattól: hogy a kormány ítélkezik. Ezt mondta:

A despotikus államokban maga a fejedelem ítélkezhet [és megfordítva, mindazon uralom, ahol a fejedelem maga ítélkezik, despotikus]. A monarchikus államokban ezt nem teheti, mert az alkotmány volna lerombolva; a közvetítő hatalmak megsemmisítve, megszűnni látnának az ítélet összes formalitását (magát a törvényt pedig, melynek alakszerűségei csupán oltalmul szolgálnak, kiforgatva); félelem fogna el mindenkit, kétségbeesés ülne ki mindenki arcára; nincs többé bizalom, becsület, szeretet, biztonság, nincs többé monarchia. ... ha maga ítélkezne, ő lenne bíró és fél.

De a despotizmusban éppen az fontos, hogy amikor egyes emberrel pereskedik, a fejedelem legyen ugyanazon időben fél is, bíró is; enélkül nem volna önkényuralom. Éppen itt tartunk. Az állam a bíróságból saját magát kiegészítő szervet alkotott, így despotikussá lett, amennyire csak lehetett.

Ezt a helyzetet igen élénken világítja meg Raymond Poincaré egy öreg bíró emlékeihez írt ékes előszóban. Guizot ezen szavainak idézésével kezdi: „Attól fogva, hogy a politika a bíróságok övezetébe

behatol, az igazság elköltözik onnan.” Ez nagyon is nyilvánvaló. De kérde tovább Poincaré:

Sohasem volt a bíróság sem romlatlanabb, sem lelkiismeretesebb; hogyan történik mégis, hogy részrehajlatlansága ilyen gyakran gyanúba keveredik?

Nem vádolja meg ezért az emberek növekedő gonoszságát; azt véli, hogy ez talán azért van, mert

az igazságszolgáltatás és a politika ritkán voltak annyira kitéve a veszélyes szerződéseknek és a gyászos zűrzavaroknak. Hajdan [a XIX. század közepe felé] a bíróság a családnak egy fajtát képezte, amely szigorúan el volt zárkózva, amelyet testületi, hierarchikus, majdnem papi szellem lelkesített és amelyet a világtól a megközelíthetlenség szigetelt el. Ezen állapot bírt ugyan hibákkal; doktrinér, alakiságokhoz ragaszkodó és az új eszmékkal szemben csökönyös volt. De függetlenség és részrehajlatlanság által kiemelkedett a mindennapiságból. Egyébként nem volt teljesen mentes a politikai befolyásoktól. Igen gyakran volt ő is a hatalom kezei közt. Van Balzacnál valahol egy vizsgálóbíró, aki Brioux és Bernéde Arthur bírák méltó elődje. Camusotnak hívják. A felesége féltékenyen gondoskodott pályafutásáról és egy bírói székről álmodván számára a seinei törvényszéknél, gyengéden ezt suttogta neki: „cicám, innen, a törvényszék tanácselnökségéhez nem fog más kelleni, mint valamelyik politikai ügyben teljesített

szolgálat”. Ilyenfajta szolgálatokat a bíró hajdanában legalább csak a kormány sürgős felhívására teljesített. Ez sok volt, de jóformán semmi sem azon árhoz képest, amivel manapság megelégszik. Manapság az elgyengült végrehajtó hatalom nem meri többé érinteni a bíróságok méltóságát, amikor az a törvényhozó hatalom ösztökélésének enged. Ámde a parlament a maga egészében és részeiben azon gondolkozás felé hajlik, hogy az igazságszolgáltatás az ő hódolatára van, maga a közönség pedig azon meggyőződésre jut, hogy ennek ekként kell lenni.

Hány igazságkereső embernek, akik attól félnek, hogy pervesztesek lesznek, nincs meg a jámborságuk (de nem – az intelligenciájuk) ahhoz, hogy képviselőjükhöz forduljanak! És hány képviselő van, aki illetlen vagy kényes kéreással mer a bíróhoz fordulni! Ezen személyes ingerenciák még kevésbé súlyosak, mint azon kollektív beavatkozások, amelyekre a kamarák felhatalmazottaknak hiszik magukat; bírósági ügyekre vonatkozó interpellációk, a szószék magaslatáról követelt rendeletek, az igazságügyi miniszterek számára való kemény meghagyások, vizsgáló bizottságok és mit tudom, miáltal. A politika ezer eszközt gondolt ki, hogy becsússzon az igazságszolgáltatás csarnokába és régóta, hogy a félrevezetett és elbátortalanított igazságszolgáltatás már letett az ellenállásról: nem olyan kamarák-e ezek, amelyek a közhatalom igazi letéteményesei és az előmenetel szuverén osztogatói? 1906-ban megjelent egy igazságügyi miniszter, aki bírt azzal a bátor felbuzdulással, hogy visszaállítson egy kevés rendet ezen

anarchiában, kiszabadítsa a bírákat a parlamenti rabszolgaságból és hogy bizonyos szilárdtságot adjon személyi állapotuknak. Az általa ellenjegyzett dekrétum olyan vihart ébresztett, hogy kijavítania és enyhítenie kellett azt. Ettől fogva egy bírósági főtanács felállításáról beszéltek, amely analóg azokkal, amelyek több minisztériumban működnek és feladatuk teljesen függetlenül értékelni a hivatalok birtokosainak előmenetelét. És bizonyára nem lenne semmi lehetetlenség abban, hogy az igazságügyi minisztériumban legyen egy olyan szerv, amely hasonló a bányák vagy a hidak és műutak főtanácsához (conseil général), a középiskolai oktatás főfelügyelői bizottságához, vagy az összes többi hivatáscsoporthoz, amelyek a miniszteri választások önkényének korlátozására vannak rendelve.

Mindaz a nemzet üdvére fog szolgálni, amit a politika és jogszolgáltatás elkülönítésére és mindkettőnek az ő saját területükön való elhatárolására nézve fognak tenni. Ha a bíró nem fogja elérni felszabadítását a parlamenti gyámság alól, csakhamar vége lesz a jogszolgáltatás tekintélyének. Nem lesz többé szükség értekezéseket írni és olvasni az ítékezés művészetéről. „A fondorkodás (intrikálás) művészete mindenre elegendő lesz.”

Minden megfontolásra méltó ebben a világos és magvas okfejtésben. Jegyezzétek meg, ahogy itt egymástól meg lett különböztetve a rendes, valamint a

rendkívüli bírósági gyakorlat. A rendes a kormány befolyása az ítélet alá bocsátott ügyekre; ez a mindennapos, ez a mindennapi élet. Attól a pillanattól fogva, hogy a kormány valamely ügyben érdekelve van, az végeredményben az övé, a bíróság elismeri, hogy ez az ő ügye és hogy tartozik ezt ismerni és azt megítélni.

Rendes gyakorlat még a képviselők személyes beavatkozása is a bíraskodási ügyekbe, és ez nagyon érdekes, minthogy újból elénk tárja – akik műveimet olvassák, tudják, milyen gyakran tettem vizsgálat tárgyává ezt a kérdést – ezt a törvénytelen intézményt, de ami ezáltal nem kevésbé egyike Franciaország intézményeinek: t. i. a helyi kormányok. Franciaország sokkal inkább decentralizált, mint ezt általában hiszik. Minden megye a prefektus és a *conseil général* (megyei gyűlés) által adminisztráltatik és kormányoztatik...

Egyáltalán nem, ez egy elemi iskolás növendék felelete; amit Ön mond, az csak látszat. Minden megyét Quinze-Mille-jei kormányozzák, vagyis a képviselői és szenátorai, egy kevésbé inkább a képviselői, minthogy a képviselők gyakrabban ledöntik a kormányt, mint ahogy azt a szenátorok teszik, de végső soron szenátoraik és képviselőik.

Mielőtt tovább mennénk, még egy megkülönböztetést kell tenni. Akarod-e, Saon és Marne megye, hogy megközelítőleg jól kormányozzanak? Csakis ellenzéki szenátorokat és képviselőket válassz. Miért? Mert ha csak ellenzéki szenátorokat és képviselőket választasz, ezeknek nem lesz semmi befolyásuk főnökeidre, bíráidra, mérnökeidre, útbiztosaidra és közigazgatásilag, vagyis körülbelül szabályszerűleg és törvényesen lehetsz kormányozva. De ha kormánypárti szenátorokat és képviselőket választasz, ezek fognak téged kormányozni. Franciaország ily módon némileg úgy van felosztva – és ebben van analógia – miként az írott jog és a szokásjog idejében volt. Miként szokásjogi és írottjogi tartományok voltak, ma állami és parlamenti tartományok vannak. Azon tartományokat, amelyeknek parlamenti képviselete ellenzéki, a kormány kormányozza, prefektusai lévén ágensei; azon tartományokat pedig, amelyeknek parlamenti képviselete kormánypárti, képviseletük kormányozza, amely előtt a prefektus egyáltalán semmi és amelynek a prefektus, nemkülönben az államügyész engedelmesskednek.

Ebből következik – mivel a politikának minden komoly dolga a legbohóbb – hogy a prefektusok

semmit sem óhajtanak annyira, minthogy ellenzéki megyébe nevezzék ki őket, mert itt szabad kezük van és kevésbé szeretik, ha kormánypárti megyébe nevezik ki őket, ahol alárendeltek; ebből az is következik, hogy a francia kormány nem kormányoz reálistan, csak az ellenzéki megyékben, amelyek, minthogy ellenzékiek, az állam megyéi, és csakis nagyon pártoskodó és prekárius módon kormányoz a kormánypárti megyékben, amelyek, minthogy kormánypártiak, a parlament megyéi.

De vegyük csak ezen utóbbiakat, amelyek a számosabbak. Valóságos helyi kormányuk van. Szenátoraik és képviselőik egy megyei bizottságot alkotnak, amelynek a perfektus nem mondhat ellent. A kinevezéseket ők eszközlik, rákényszerítve a miniszterre azokat, akik a miniszter hatalma alatt állnak és rákényszerítve a prefektusokra azokat, akik a prefektus hatalma alatt állnak; áthelyezik azon néptanárokat, akik nem választási ágensek, minthogy vétenek az egyedüli hivatás ellen, amiért kinevezték őket, és azokat is, akik nem elég buzgó választási ágensek, minthogy hiányzik belőlük a buzgóság azon egyetlen ténykedésben, amelyet tőlük kívánnak; közbenjárnak a bíróságoknál azon ügyekben, amelyekben valamely párttagjuk elítélhető volna,

ami nagyon rossz példa volna és ami kompromitálná a köztársaságot; végtére is ők kormányoznak.

Ezen igen jól szervezett és igen erős helyi kormányok, amelyeket mindössze egyedül azért alkottak, nehogy a törvény kormányozzon, minthogy a törvény kedvezhetne a köztársaság ellenségeinek, a mai rendszer legkülönösebb jelenségeinek egyikét képezik és eszes mechanizmusuk által felkeltik a történész figyelmét, egyébiránt pedig a harmadik köztársaság lényeges intézményét képezik.

Megértjük, milyen kitűnő ürügyet talál a bíróság ezen intézményben arra, hogy minden felelősségtől felmentse magát, máskülönben pedig körülbelül azon lehetetlen helyzetben van, hogy nem képes valamely felelősséget érvényesíteni. Mert nehezebb ellenállani a helyi, mint a központi kormánynak; a helyi kormány sokkal inkább birtokában tart, sokkal inkább felügyel rád és sokkal szigorúbban elnyom. A központi kormánytól inkább meg lehet tagadni párttagjai valamelyikének felmentését bebizonyított vadászati jogszabály megszegése esetén; mindent összevéve, jól tudjuk, hogy semmibe sem veszi azt, de nagyon tiszteletlen és igen veszélyes lenne a helyi kormánytól megtagadni ilyesmit.

Tegyük hozzá, hogy ha a bíróság nem engedelmeskedne a helyi kormánynak, szembetalálná magát úgy a helyi kormánnyal, mint a központi kormánnyal, mert a helyi kormány tagjai mint köztársaság ellenest jelentenék fel a központi kormánynak, a központi kormány pedig annyiban függ a helyi kormánytól, hogy azon parlamenti tagokból van összealkotva, akik a központi kormányt oly könnyen megdönthetik. A bilincs tökéletesen szoros, nagyon erős.

Következésképpen a francia bíróság, amennyire csak képes, engedelmes – vagy ha úgy tetszik, a lehető legkevésbé engedetlen a helyi kormány iránt a parlament megyéiben és ítéleteiért önként neki engedi át a felelősséget.

És ez – mint mondtuk – a rendes, a mindennapi. A rendkívüli – mint láttuk – és amire Poincaré sem mulasztott el célozni, azon, mégpedig eléggé számos ok, amikor a törvényhozó hatalom magához ragad egy bírósági ügyet, amely a szemében rosszul kezeltnek vagy rosszul elítéltnek látszik. Példa 1910-ben a Rochette-ügy. Rochette bankár és ügyes üzletember, aki egyébiránt kevésbé vonzó, rendkívüli eredményekkel és mérhetetlen népszerűséggel bír. Megszámlálhatatlan vállalatainak a részvényesei mind

bizalommal vannak iránta. A kormány elhatározta Rochette tönkretételét, részint, ahogy állítják, a megtakarított kis tőkékről való gondoskodásból – és ez nem lehetetlen, mert lehet, hogy a kormánynak van néha gondja a nemzet közérdekeire, ami egészen a monarchikus kormányzat, az atyáskodó kormányzat hagyománya, és ebben az érdekből, amelyet azon emberek iránt tanúsított, akiknek egyike sem panaszkodik, holott panaszkodnia kellene, van valami éppen oly megragadó, mint nevetéses – részint, ami nem valószínűbb, hanem ugyanolyan valószínű, a bankároknak, az állam barátainak és Rochette ellenségeinek érdekében. Mivel az állam nem járhatott el közvetlenül a törvényszéken, minthogy nem volt panaszos, fellelt, felállított, kitálalt egy panaszost és azután mozgásba hozta a bírósági gépezetet.

A képviselőkamara, amelynek – úgy látszik – nincs ugyanaz a gondja, mint a kormánynak a kis megtakarított tőkére, parlamenti vizsgálatot rendelt el, vagyis legalább erkölcsileg magához vonta az ügyet és megtette magát bírónak. Mit akar ez jelenteni? Azt, hogy a király „*grands jours*”-okat rendel el. Amikor a régi uralom alatt valamely tartományban a jogszolgáltatás a sokszoros büntettek és a bűnösök

elhatalmasodása miatt tehetetlen volt, a király grands jours-okat rendelt el, t. i. egy teljhatalmú igazságügyi főtörvényszéket alkotott, amely határozottan őt, a királyt képviseli és amelynek joga volt mindazt tenni, amit ő maga tehetett. Éppen így a kamara, vagyis a szuverén, vagyis a fejedelem, vagyis Franciaország, megállapítva vagy megállapítani véelve, hogy a bíróság olyan ügyben, melybe a kormány beleártja magát, mint mindig és miként ez neki elve, engedelmeskedik a kormánynak; mi több, megállapítva azt, hogy a kormány talán saját érdeke szavára és nem Franciaország érdeke szavára hallgatott: megtartotta a maga grands jours-jait, kijelentette, hogy ő, a főhatalom, mint szuverén, önmaga fog ítélni. A kormány helyettesévé tette magát, amely önmagát tette a bíróság helyettesévé; „a fejedelem ténye” fölé helyezte a saját „fejedelmi tényét”, amelyet a kormány a bíróság fölé helyezett; kivette a kormány kezéből, amely kivette a bíró kezéből; alapjában rossznak jelentette ki a kormány önkényét, ennél fogva a sajátjával helyettesítette azt. Montesquieu egy éjszaka alatt megőszült volna a hatalmaknak ezen, a hatalmak még nagyobb zűrzavara által megjavított zűrzavara miatt; a megkettőzött hatalom ezen zűrzavara miatt; egy sajnálatra

méltóbb eretnekség által kijavított első eretnekség miatt és azt mondta volna, hogy ez a másodrendű hatalom szerinti despotizmus.

Mi sem igazabb; különben hát mi a teendő? Mert ha a bíróság többé semmi sem azon ügyekben, amelyekbe a politika beleártotta magát és a politikai ügyekben a kormány a bíró, logikus, hogy úgy is, mint bíró, úgy is, mint végrehajtó hatalom, számot adjon a törvényhozó hatalomnak. „Én, törvényhozó hatalom, elragadom tőled, végrehajtó hatalom a bírói hatalmadat; úgy van, de mert te, végrehajtó hatalom, jogtalan támadást intéztél a bírói hatalom ellen; ami kettős jogtalan támadást jelent. Igen, talán, de ez olyan jogtalan támadás, amely megjavít egy másikat, és olyan bitorlás, amely egy másik bitorlásnak szolgál indokul.”

Ez azonban anarchia.

Oh, ami azt illeti, hát az; és ez még egy ok arra, hogy a bíróság magát felelőtlennek érezze és hogy végül is mosolyogjon a felelősségen. „Nagyon sok az ügy”, mondja. „A fejedelem ténye”, a végrehajtó hatalom részéről felettem; a „fejedelem ténye” a törvényhozó hatalom részéről a végrehajtó hatalom felett. Én a végrehajtó hatalomtól függök, amely a törvényhozó hatalomtól függ. Számot kell adnom a

kormánynak, amelynek számot kell adnia a kamarának. Mindebben csak egy dolog világos, hogy igen kis dolog vagyok és hogy semmiben sem vagyok felelős. A rendes ügyekben – kivéve egyébiránt a helyi kormányok mindennapi közbenjárását – azt teszem, amit a törvény és az én törvényt magyarázásom szerint kötelességemnek tartok tenni, azon ügyek körében pedig, ahol a kormány érdekelve van, ezt mondom a kormánynak: „mit kívánsz?“, a törvényhozó hatalomnak ezt: „mit kívánsz?“ és mindakettőnek: „megegyeztetek, hogy közös akaratotok teljesüljön? egyáltalán nem egyeztetek meg? tárgyaljatok, egyeztetek ki egymással és amikor megegyeztetek, veletek leszek. Sem egyéb mondanivalóm, sem egyéb tennivalóm nincs, így akarja ezt a reális alkotmány, amely a hivatalos alkotmány ünnepélyes homlokzata mögött kormányozza ezt az országot”.

Más szavakkal Franciaországban a bírói hatalom többé nem létezik, nincs Franciaországban bírói hatalom. „Ebben az anarchiában egy igazságügyi miniszter egy kevés rendet akart teremteni és ezzel parlamenti viharokat keltett fel”, mondja Poincaré. Valóban, igen óhajtanám tudni, kinek jutna eszébe a két kamara valamelyikében megszorítani a két kamara hatalmát, biztosítva, bárha kis mértékben is

autonómiáját, vagy csupán csak függetlenségét a bírói hatalomra nézve. A politikai, valamint a többi testületeknél is sikert érünk el, ha jogkörük kiterjesztését javasoljuk és kétségtelenül nem, ha megszorítását javasoljuk. Poincaré azt konkludálja, hogy ez a folyamat csakhamar végét fogja vetni az igazságszolgáltatás tekintélyének. Egészen az ő véleményén vagyok, kivéve, hogy nem látom egész határozottan, hogy miért használja a jövő időt; azt is konkludálja, hogy az ítélkezés művészetét el fogják hagyni az intrikák művészete által. Talán igen, de mit óhajthatnának természetesen a parlamenti tagok, hacsak nem azt, hogy Franciaországban kisebb-nagyobb tökéletességgel minden az ő képmásuk szerint legyen?

Egy másik felelőtlenség, amelyet a francia bíróság megszerzett, a büntető perekkel kapcsolatos: minden felelősségtől felszabadították magukat; a büntető perekben csak a zsűri ítélkezik. Az esküdtszék története rendkívül érdekes. Nagyon távoli antikvitásból ered. Az athéni heliasták bírósága esküdtszék volt.¹ Azért akart ítélkezni, nem fontos,

---

¹ Elkésve jegyzem meg, hogy Montesquieu ezt jól megfontolta; az angol esküdtszékéről beszélve, ezt mondja: „A nép testéből vett személyek által gyakorolt bírói hatalom,” és jegyzetben hozzáveti: „miként Athénban.”

hogyan volt (feltéve, hogy polgár volt), mert ítélkezni kellemes és mert ezt mondta: „ítélkezni akarok”. Meg is fizették ezért egy kissé. Ítéletei közül leghíresebb az, amellyel a kissé szarkasztikus semmittevőt, akit Szókratésznek hívtak, halálra ítélte.

Rómában sohasem létezett, a rómaiaknak sohasem volt teljes demokratikus érzelmük.

Az angoloknál igen régi. Az angolok utánzásából a XVIII. század francia bölcsészei – maga Montesquieu is – teljes bátorságukkal ajánlják. Nem mulasztja el mondani – és ezt jól jegyezze meg az olvasó, amiről később tárgyalni fogok – hogy az esküdtszék bíraskodása „nem lévén sem egy bizonyos rendhez, sem egy bizonyos foglalkozáshoz hozzátartozva, hogy úgy mondjuk, láthatatlanná és nullává válik; a bírák egyáltalán nincsenek folytonosan szemünk előtt, a bíróságtól és nem a bírótól félünk”. Hozzáteszi: „Sőt szükséges, hogy a bírák a vádlottal egy állásúak vagy vele egyenlőek legyenek, nehogy arra a gondolatra juthasson, hogy olyan emberek kezébe jutott, akik erőszakoskodni akarnak felette”.

Voltaire Angliáról írt leveleiben (*Lettres sur l'Angleterre*) nagyon dicséri az esküdtszéket és azt a szabadság egyik védbástyájának tekinti, miután már akkor el volt telve a parlamentek elleni gyűlölettel,

amelyet egész életén át megtartott. Sokkal inkább határozott ezen pontra nézve életének végén Elie de Beaumonthoz (1771) intézett levelében:

Egész egyszerűen jobban szeretem az esküdtek régi módszerét, amely Angliában maradt fenn. Ezen esküdtek sohasem engedték volna kerékbe törni Calas-t, és Riquet alatt sem [a touloni parlament államügyésze] kerékbe töretni tiszteletreméltó feleségét; nem töretek volna kerékbe a legnevetségesebb bizonyítékok mellett Martint, a 19 éves la Barre lovagot és d'Étalonde elnök 17 éves fiát, nem ítélték volna arra, hogy kitépjék a nyelvét, nem vágatták volna le kezét, nem vetették volna testét lángok közé azért, mert a kapucinusok egy körmenete előtt nem tanúsított tiszteletet és mert a gránátosok egy silány dalát énekelte.

Íme, mindez helyes; de amikor Voltaire a Calas és a la Barre ügygel foglalkozott, igen szorgalmasan szerzett információkat és ez becsületére válik. Hát milyen értesülést nyert? A la Barre ügyet illetőleg azon értesülést nyerte, hogy:

Abbeville-ben egy egész éven át csak a szentségtörésekről beszéltek; azt mondták, hogy egy új felekezet alakult, amely minden fészületet elégetett, minden ostyát a földre dobott és késsel szúrta át azokat, és hogy bizonyították, miként azokból vér ömlött és voltak asszonyok, akik

hitték, hogy tanúi voltak annak; és hogy felújították mindazon rágalmakat, amelyek Európa annyi városában voltak elterjedve a zsidók ellen; és tudják [teszi hozzá] milyen kihágásokba viszi a szerzetesek által mindig felbátorított népességet a fanatizmus kegyetlensége.

A Calas-ügyet illetőleg azon értesülést nyerte, amit 1765 március 1-én Damilaville-hez írt levelében mond:

Mily nagy volt meglepetésem, midőn provanszál nyelven ezen rendkívüli ügyről írtam és katolikusok és protestánsok azt felelték nekem, hogy Calas bűnösségében nem lehet kételkedni. Mégsem hátráltam meg. Szabadságot vettem magamnak még azoknak is írni, akik a tartományt kormányozták, azoknak, akik a szomszédos tartományokban parancsnokoltak és az állam minisztereinek; mindannyian egyértelműen azt tanácsolták, hogy egyáltalán ne ártsam bele magamat egy ilyen rossz ügybe; mindenki megítélt és én tovább is kitartottam...

Egy másik levélben ezt mondja:

A nép fanatizmusa eljuthatott egészen a tájékozott bírákig (Toulquseba). Többen ártatlan bűnbánóknak mutatkoztak; tévedhettek...

És aztán! Ha az abbevillei nép őrjöngött la Barre és d'Etallonde ellen és ha a toulousei és toulouse-

kerületi nép, úgy a protestánsok, mint a katolikusok őrzöngtek Calas ellen; ha a nép fanatizmusa olyan nagy volt, hogy el tudott jutni a bírákig; minthogy még biztosabb, hogy sokkal hevesebben gyakorolná azt, ha nem hatolna a népből a bírákig és magában a népben maradna; tehát eléggé valószínű, hogy az abbevillei népből választott esküdtszék elítélte volna la Barret és d'Etallonde-ot és hogy a toulouse kerületi népből választott esküdtszék elítélte volna Calast; és ezután eléggé komikus azt mondani: „az esküdtszék sohasem engedte volna keréketörni Ca last”, a logikusabb következtetés az, hogy éppen ezt tette volna; és „az esküdtszék sohasem égette volna meg La Barret”, a logikusabb következtetés az, hogy minden valószínűség szerint megtette volna.² Az az igazság, hogy az esküdtszéket jogosítva

---

² Ami Martint illeti – akre nézve biztos bírói tévedés forog fenn – az ő történetéből nincs semmi, amit az esküdtszék ellen vagy mellett lehetne felhozni; egy utazót orgyilkos módon megöltek, a lépések nyomai – amelyekbe Martin cipői beleillettek – a büntett helyéről Martin házához vezettek; az orgyilkos egy szemtanú szerint, ruhái után ítélve, Martinhoz hasonlított, a bűntény egy tanúja Martinnal szembesítve azt mondja: „nem ismerem fel őt,” és Martin felkiált: „hála Isten! Íme egy ember, aki engem nem ismert fel.” Ezen kétértelmű szavakban a bíró beismerést lát; elítéli Martint. A büntető paramenti bíróság megerősíti. Martint kerékbe törik. Az igazi orgyilkos, akit más dolog miatt tartóztattak le, a Martin terhére rótt gyil-

fel ítélethozatalra a büntettek pereiben, elvonták a vizsgálatot, az elmarasztalást vagy felmentést a bírák szenvedélyeitől, és a vizsgálatot, elmarasztalást vagy felmentést rábízták a nép szenvedélyeire; hogy pedig a bírák és a nép szenvedélyesek, az teljesen az én véleményem; de azt hiszem, hogy a bírásokból inkább kihaltak a szenvedélyek egy sokkal nagyobb műveltség, a törvény és a jogtudomány ismerete, a jogászbölcsészek olvasása és az okoskodás szokása folytán, következésképpen úgy látszik nekem, hogy kevesebb szenvedély van a bírásokban és hogy szenvedélyek csak a népben vannak.

Hozzáteszem, hogy a szenvedélyek a bírásokból kihaltak a felelősség érzete folytán, az esküdtszéknek pedig nincs semmiféle felelőssége. Visszatérünk Montesquieu igen szép szavaihoz: „az esküdtszék bíráskodása nem függve össze sem egy bizonyos renddel, sem egy bizonyos foglalkozással, hogy úgy mondjuk, láthatatlanná és nullává válik. A bírák egyáltalán nincsenek folytonosan szemünk előtt és a bíróságtól félünk és nem a bíraktól.” Ez egy nagyon is eszes és mélységes mondás. Ha azonban az

---

kosság szerzőjeként magát jelenti ki. Itt nincs több mondani való. Voltaire biztos benne, hogy az esküdtszék nem ítélte volna el Martint; semmit nem tud róla, magam sem tudok többet.

esküdtszék láthatatlan és nulla a bíróság, akkor a gonosztevők többé nem félnek a bíróságoktól és nem gyűlölik azokat, ami kellemes a bíróságoknak; csakhogynincs többé senki sem, akit a gonosztevők gyűlölnék és akitől félnek, ez pedig veszedelmes.

Azt mondjátok, ha nem félnek a bíráktól, akik láthatatlanok, félnek a bíróságtól, amelyet nem látnak, de tudják, hogy létezik.

Nem vagyok ebben egészen biztos. Nem tudom, vajon egy – hogy így mondjuk – láthatatlan és nulla bíróság nagy félelmet okoz-e. Azt hiszem, olyan félelmet okoz, mint a véletlen, mert ez a bíróság határozottan a véletlen. Vajon az az esküdtszék, amelyre a büntettes gondol, gyenge lesze vagy szigorú? Semmit sem tud arról; és mert nem tud arról semmit, ez megnyugtat titeket, minthogy ennek meg kell őt félemlítenie, engem pedig megijeszt, minthogy ez őt bizalommal töltheti el. Az a büntettes, akire a bíró előtti eljárás vár, bizonyos abban, hogy el lesz ítélve, ha elfogják, az a büntettes pedig, akire az esküdtszék előtti eljárás vár, bizonytalanságban van aziránt, fel lesz-e mentve vagy el lesz-e ítélve. Maga ez a bizonytalanság – úgy tűnik nekem – inkább felbátorító, mint megfélemlítő. Az a büntettes, akire a bíró előtti eljárás vár, nem számíthat az ügyvédre, mert

az ügyvéd sohasem változtatja meg a bíró véleményét: az a büntettes ellenben, akire a zsűri előtti eljárás vár, számít az ügyvédre, aki igen gyakran megváltoztatja a legtöbb esküdt lelkiállapotát. Mindent egybevéve, a bűnvádi perek átszarmaztatásával a bírákról az esküdtekre, csak a bírák és a büntettek vannak megelégedve, a bírák azért, mert ez őket egy súlyos felelősség alól menti fel, a büntettek pedig azért, mert azon – 50% – esélyhez, hogy nem esnek fogságba, az esküdtszék által való felmentés 75%-ának esélye járul. Ez megnyugtató és bizonyos mértékben felbátorító. Adva lévén, hogy 100 büntény közül 50 ismeretlen marad és hogy a fennmaradt 50 közül a bűnelkövetők 50%-át nem fedezik fel, és hogy a fennmaradt 25% közül a bűnelkövetők 75%-át felmentik, minden túlzás nélkül és éppen ellenkezőleg úgy lehet számítani, hogy amikor egy bűnös büntettet követ el, 6 ellen 94 esélye van arra, hogy meg ne büntetessék, ami a büntettes ipart sokkal kevésbé teszi kockázatosná, mint a kisboltos ipart, mert a kisboltosok közül 50% megy csődbe, a büntettes-iparosoknak pedig csupán 6%-a csinál rossz üzletet.

Ez magyarázza meg a bűnözés folytonos és igen gyors emelkedését. A vallásos nevelés csökkenésével és a néptanítók istentagadó erkölcsének befolyásával kísérelték meg ezt megmagyarázni; mindez kétségtelenül közrehat és alig kételkedem abban, hogy közre is hat; mégis az a dolog alapja, hogy a mesterségek nagyobb része az eredménytelenség több esélyét szolgáltatja, mint az orgyilkosság mestersége, hogy az orgyilkosság hivatása, anélkül, hogy helyeselni kellene, teljes gondtalanságot nyújt, vagy legalább egyikét a biztosabbaknak; úgyhogy a hivatalnoknak vagy az orgyilkosnak van az egyedüli gondtalan foglalkozása. Ez a kriminalitás és a hivatalnoki pálya felé vezet és elfordítja az ipartól a komoly elmék nagy számát.

Jegyezzétek meg még, hogy ezen láthatatlan és nulla bíróság – miként Mostesquieu mondja – t. i. az esküdtszék láthatatlannak és nullának tudja magát, és hogy felelőtlenségéhez hozzácsatolja felelőtlenségének érzetét és tudatát is. Az esküdtszék tényleg láthatatlannak és nullának érzi magát; nincs kifejezetten és név szerint kiszolgáltatva a megbüntetett bűnösök vagy azok barátai gyűlöletének és haragjának.

– Helyes, ez szigorúbbá teszi az esküdtbírósgot! –... és nincs kifejezetten és név szerint kiszolgáltatva a nem védett és nem oltalmazott tisztességes emberek méltatlankodásának és haragjának, ami szabad teret enged érzelmeinek. Az esküdtszék a polgárok-nak nyolc napra ítélkezési joggal felruházott csoportja, amely először is – minthogy nincs semmiféle jogi, sem a büntetésre irányuló lélektani ismerete – össze-vissza ítélkezik, majd a politikai közvélemény, majd érülete szerint és azon benyomás szerint, amit az ügyvéd vagy közvádó ékesszólása gyakorolt rá; és amely azután, annak tudatában, hogy össze-vissza ítélkezett, hajlamos arra, hogy felelősségét szinte a semmire szállítja le, ami olyan kevésbé terheli őt, és ily módon akarja a majdnem abszolút felelőtlen-séget – amelyet élvez – még inkább növelni.

Nagyon ritka dolog mintegy tíz év óta, hogy az az esküdtszék, amely marasztaló ítéletet hozott, ne írna alá kegyelmi kérvényt az ítélete után. Mit jelent ez? Hát nem tudjátok, mit cselekedtek, hát beismeritek, hogy nem tudjátok, mit cselekedtek? Teljhatalmatok van. Megvan nektek engedve, hogy egy bizonyos büntettest felmentsetek, még akkor is, ha beismerő vallomást tett, mert nem azt kérdezik tőletek: „elkövette-e ezt a vádlott?” hanem ezt: „bűnös-

e a vádlott?” és mindig kimondhatjátok – és amiben nincs semmi észellenes – hogy egy ember, aki megölte atyját és anyját, nem bűnös. Megmérhetetlen és abszolút teljhatalmatok van. Hát teljhatalommal rendelkezve, marasztaló ítéletet hoztok és ugyanazon kézzel és ugyanazon negyedórában kegyelmi kérvényt irtok alá! Ez kápráztatja el egészen az elvakulásig felelőtlenségetek szenvedélyét. Marasztaló ítéletet hoztok, minthogy – bár némi ellenszenvvel viseltettek a marasztaló ítélethozatal iránt – lelkiismeretetek szerint és saját magatok lebecsülése nélkül nem tehettek másként; mégis másra akarjátok hárítani a felelősséget: végeredményben azt akarjátok, hogy más ítélkezzen, ne ti, vagyis hogy más tagadja meg a kegyelmet.

A felelősségtől való irtózás, a felelőtlenség szenvedélye ez: „mindenekelőtt és mindenkifelett ne engem terheljen a felelősség,” mondjátok.

Végül még két dologgal találkozunk itt, ami azonban egyre megy; először a francia embernek azon hajlamával, hogy mindig mossa a kezeit: „tettem valamit, de azon szín alatt, hogy amit tettem semmis és meg nem történt legyen;” „nem ártom bele magamat, sohasem akarom beleártani magamat, sőt amikor a törvénynél fogva ártottam bele

magamat, keresek és találok egy közvetítőt, hogy ne legyek beleártva.” Azután pedig azt találjuk itt nem kevésbé kifejezően – amint hiszem – hogy már egy század óta minden francia ember arra törekszik, hogy a kormány tegyen mindent.

Amint az esküdtszék, úgy például a semmitő törvényszék is örömmel mondja: „ez a fejedelem ténye”, ez az utasítás, „nem vagyok részes benne”; éppen így az esküdtszék is örül, hogy mondhatja: „nem vagyok részes benne, nincs részem ebben a bűnbocsánatban, marasztaló ítéletet hoztam, aláírtam a kegyelmi kérvényt; a kormány megkegyelmezett, ez nem az én hibám; ebben a kivégzésben nincs semmi részem; marasztaló ítéletet hoztam, igaz, aláírtam egy kegyelmi kérvényt, a kormány kegyelmet adhatott volna, nem tette, ez nem az én hibám; *át-származtattam minden hatalmam a kormányra; mert Franciaországban jogos és mintegy alkotmányoszerű, hogy mindent a kormány tegyen.*”

Ebből eléggé látható, hogy a felelősség elől mindenki megfutamodik. Egy aránylag egyszerű és szoros összefüggő törvénykönyv által felmentjük a bíróságokat a felelősségtől, amely onnan származott, hogy törvénymagyarázatra és egy kissé a méltányosság alapján való ítélkezésre voltak kötelezve.

Meg vannak elégedve. Felmentjük őket, hogy a büntettes felett ítélkezzenek, de megterheljük ezzel az esküdtszékkel, ami kellemes a bírácoknak és előnyös a büntetteseknek, és úgy a bírác, valamint a büntettesek meg vannak elégedve; ámde az esküdtszék maga – jóllehet láthatatlansága és nullitása folytán felelőtlen – nincs mindenben megelégedve ezen láthatatlan és kvázi nulla felelősséggel, amelyet átszármaztattak rá és amely alól felmenti magát és átszármaztatja a kormányra a kegyelmi kérvény által.

Ekként láthatjuk itt a tévelygő, minden oldalról rossz szemmel nézett, rosszul fogadott, elűzött és úgy az egyik, valamint a másik rész előtt gyűlöletes, végül pedig a kormányra – amely különben azzal semmiképen sem törődik – átruházott felelősséget.

Mindez jellemző a XIX. és XX. század franciájának szellemi állapotára. Ámde ez nem minden. A bírác felelőtleniségéhez és az esküdtszék felelőtleniségéhez mintegy húsz év óta még hozzákapcsolták a büntettesek felelőtleniségét is. Minden tisztességes ember felelőtlen akar lenni a marasztaló ítéletekért, de azt is tudni kell, hogy a büntettesek is felelőtlenek a büntettért. Maga a törvénykönyv már jóval előbb felállította azon elvet – és jól jegyezze meg az olvasó ezt a pontot – amiből tökéletesen megtudjuk,

hogya ki az elmebeteg: először, hogy a *bűnöst* kell elítélnünk. (Innen van, hogy nem ezt a kérdést teszik fel az esküdteknek: „a vádlott követte-e el a cselekményt, amiről szó van?” – hanem ezt: „bűnös-e a vádlott?”) másodsor, hogy a bolond nem bűnös.

Minden oldalról észrevették, tanulmányozva egyrészt a bűnösséget, másrészt az elmebetegséget, hogy a bűnös mindig elmebeteg, következésképpen, hogy az elmebeteg sohasem bűnös és hogy végső következtetés szerint a büntettest sohasem szabad elítélni.

Ismételjük az elmondottakat; elemezzük a kérdést. Lehet azt mondani, hogy az elmebeteg bűnös? Bizonyára nem; ez a józan ész ellen van. A bolond beteg, aki nem tudja mit cselekszik és akinek nem számítható be, amit cselekszik. Gondozni kell őt, nem bebörtönözni. Ő felelőtlen.

Ám legyen; de nincsenek fokozatok az elmebetegségben? Igen, valaki többé vagy kevésbé elmebeteg; vannak félbolondok, akik igen veszélyesek, talán inkább, mint az egész bolondok, minthogy kevésbé nyilvánvaló bolondok; de végül is csak félig bolondok. Hát igen, nincsenek negyed meg ötöd-rész bolondok? Istenem, hát persze, hogy vannak, ami nyilvánvaló; és mivel különböző fokozatok

vannak, következésképpen van tökéletlen felelősség vagy korlátolt felelősség? Kétséggkívül innen származik a többé vagy kevésbé korlátolt felelősségnek minden rendszere. Voltak orvosok, akik a felelősség huszadrészét állapították meg; volt egy (ez megtörtént), aki egy büntettesnél 45% beszámíthatóságot talált.

Ám legyen; de mi a jele valamely büntettesnél a teljes vagy részleges felelősségnek? Ha úgy tetszik, maga a bűnössége. A jogszolgáltatás évkönyvei egészen telve vannak olyan ítéletekkel, melyek azt jelölik meg, hogy ez az egyedüli kritérium. Elítélnék egy embert azért, mert lopott egy nagy áruházban. Elítélik, bebörtönözik; büntetése elszenvedése után szabadon bocsátják. Másodszor, harmadszor, tizedszer is lop. Már ekkor többé nem ítélik el, mert ha tizedszer lop, többé nem tolvaj, hanem kleptomániás: bolond, nem bűnös többé. Ebből következik, hogy minél inkább büntettes valaki, annál kevésbé bűnös; a büntettség intenzitása minden büntethetőséget eltöröl; az ember csak azon feltétel mellett bűnös, ha kevésbé az; a bűnösségben emelkedve, kisebbitjük a büntethetőséget, a nagy büntettes egyáltalán nem bűnös és végelemzésben egyedül a tisztességes ember büntethető, aki hibát követett el.

Jegyezze meg az olvasó, hogy ez nagyon igaz, nagyon igaz a beszámíthatóság szabályánál – miként a teológusok mondták. Lehete beszámítani, vagyis szemére vetni egy embernek – aki nagyanyjától kezdve fiúunokájáig kiölte egész családját – azt, amit cselekedett?

Nem, nem! Nagyon is világos, hogy ez vadállat, akinek egyáltalán semmit sem lehet mondani. Egy igen tisztességes, igen okos, igen felvilágosodott embernek lehet beszámítani, lehet szemére hányni, hogy egy könnyű kihágást követett el? Bizony lehet! Ő igen bűnös, mert ismeri, látja a jót, szüntelenül látja, ha csak egyszer cselekedett is rosszat: rendkívül bűnös.

Vita tárgya volt ez Pascal és a jezsuiták közt; a jezsuiták ezt mondták:

Az, akinek semmi fogalma sincs Istenről, sem a vétkekről, amelyeket elkövet, nincs semmi ismerete a könyörület cselekedetei gyakorlásának kötelezettségéről [filozófiai nyelven: nincs semmi ismerete a kötelességről], vagy a bűnbánatról [lelkiismeret-furdalásról], semmi bűnt nem követ el, ha el is mulasztja ezen cselekményeket. Hogy egy cselekedet bűnné váljék, kell hogy ez a lélekben lakozzék: a jó ismerete, hajlandóság annak tevésére, ellenállás a rossz ösztönökkel szemben, stb., ha pedig ezen dolgok

nem lakoznak a lélekben egyáltalán nincs bűnösség!

Pascal – elismerem, hogy bizonyos rátermettség-
gel – ezt felelte:

Óh atyám! Micsoda nagy jó van ebben az én ismerőseim számára! Hozzád kell hogy vezessem őket. Talán kevésbé láttad azokat, akiknek – mert sohasem gondolnak Istenre – kevesebb a vétük; a bűneik megelőzték eszüket; sohasem ismerték sem erőtlenségüket, sem azt a gyógyszert, amely őket meggyógyíthatná. Sohasem gondoltak arra, hogy óhajtsák a lélek épségét és még kevésbé arra, hogy kérjék Istentől annak megadását; ebből következik, hogy szerinted még a keresztség ártatlanságában vannak.

Sohasem voltak kényszerítve vétkeik által; vétük különféle gyönyörök állandó keresésében áll, amelynek folyamatát a legkisebb lelkiismeret-furdalás sem szakította meg sohasem. Mindezen túlzások biztos vesztüket hitették el velem; de most atyám te arra tanítasz engem, hogy éppen ezen túlzások adják meg nekik biztos üdvüket. Légy áldott atyám, aki ily módon igazolod az embereket! Mások a lelkeknek kínos szigorúsággal való gyógyítását tanítják, míg te megmutatod, hogy akiket a legkétségbeesettebb betegeknek gondoltak, jól érzik magukat. Óh ez a boldogság útja úgy ezen – mint a másvilágon! Mindig azt gondoltam, hogy annál többet vétkezünk, minél kevesebbet gondolunk Istenre. De amint látom, ha az ember odáig jutott, hogy

egyáltalán nem gondol rá, számára minden dolog erény lesz.

Senki sincs e félig vétkezők közt, aki némileg szereti az erényt. Ezek a félig vétkezők mind el-kárhoznak, de a szabad – a megátalkodott bűnösöket, a befejezett, tökéletes, különbség nélküli bűnösöket a pokol nem fogadja be: megcsalták az ördögöt, amennyiben átengedték magukat a bűnnek.

Van ebben igazság; de azért mégis a jezsuitáknak van igazuk. A beszámíthatóság, a szemrehányás és egyszóval a tulajdonképpeni értelemben vett büntethetőség szempontjából semmiképpen sem bűnös az, akinek nincs a jóról semmi fogalma, ellenben nagyon bűnös az, akinek igen tiszta fogalma van a jóról és a rosszat cselekszi. És a félig bűnösök vagy a részben bűnösök ezen két szélsőség közt mozognak.

Következésképpen a büntethetőség szempontjából a kegyetlen büntettes ártatlan, és nagyon igaz, hogy magát a kriminalitást ismerik el felelőtlenségnek, a bűntény nagysága pedig az, amivel a felelőtlenséget mérik.

Ennek az a következménye, hogy sohasem bűnös valaki akkor, amikor büntettes ugyan, de elmebeteg. Amikor a bíróságok azt kérdezik az orvostól: „Elmebeteg-e a vádlott?” az orvosnak mindig ezt

kellene felelnie: „Persze, mivel büntettes.” Ez nem mindig dühöngő örültség; de mindig gyengeelméjűség. Valaki öl féltékenységből, vagy haragból, vagy bosszúszomjból, mivel hülye; azután öl, hogy lopjon, mivel ügyetlen, mert amit megszerez, sohasem ér fel azzal amit elveszít; azután még lop anélkül, hogy ölne, butaságból, tekintve a nagy sülyedést szemben a csekély előnnyel. A nem kényes természetű ügyekben eljáró ember maga nem egyéb, mint korlátolt elméjű szegény ördög, aki ostobán azt hiszi, hogy meggazdagodni előny és aki később észre veszi, hogy ez mekkora bolondság. Minden bűnös degenerált, ez a helyes elv. A megközelíthetetlen ember csupán intelligens ember lehet.

És hol kezdődik az erény? Ott, amikor nem csupán gáncs nélkül valók, hanem a hozzánk hasonlók iránt odaadók vagyunk; amikor nem csupán nem cselekszük a rosszat, amihez elegendő, ha intelligensek vagyunk, de a jót cselekszük, amire az intelligencia nem tanít.

Dehát a büntettesek örültek, a delikvenssek gyengeelméjűek és senkinek sincs egészséges agyveleje és mindenki beteg és senki sem bűnös.

Tehát mentjük fel őket mind! Dehogy, ítéljük el őket mind, nem mint bűnösöket, hanem mint akiket el kell rettenteni. Ez az elv rossz volt, a büntethetőség a teológia számára homályban marad. Az az igaz elv, hogy ne keressük sehol se a bűnösöket, hanem mindenütt lássuk meg a veszélyeseket mindazokban, akik a törvényt megszegik.

„De ez egyre megy és nem is volt szükség annyit beszélni, hogy a dolgokon mitse változtassunk.”

Persze; de ez nem jelenti ám ugyanazt és ez itt a fontos. A büntethetőség a beszámíthatóság ezen elvével a bíró vagy az esküdt – mindenk felett a kevésbé finom szellemmel bíró esküdt – megvan zárva, minthogy az elv mint gyakorlati útmutató túlságosan hamis. „Bűnös-e – kiált fel az ügyvéd – ez az ember, akit saját bűntényének szörnyűsége idiótának tüntet fel; ez az ember, aki születésétől kezdve – azon cselekmény előtt, amely őt elétek vezetett – nem cselekedett egyebet rendellenességeknél? Nem bűnös, beteg; gondozzátok!”

„Igaz – mondja az esküdt – bizonyára nem bűnös (és ez igaz). Tehát felmentem.”

Ez a „tehát” az ostobaság; pontosan azért, mert ez az ember képtelen volt a bűnösségre, hogy börtönbe kellene őt vetni.

„Bűnös ez az ember, aki háromszor ítéltetett el lopásért és mégis lop? Ez mániákus. Büntetik a mániákusokat?”

„Nem bűnös, mivel oly gyakran bűnös,” mondja az esküdt és felmenti.

„Nem tízszeresen bűnös ez az ember – mondja a közvádoló – aki eddig jó, épeszű és igen értelmes ember volt, de aki csalárd tolvajságot követ el, de aki visszaél tisztessége jó hírnevével, hogy könnyebben követhesse el a bűnt?”

„Igen, tízszeresen bűnös – mondja az esküdt (és ez igaz). – Tehát nem engedem el azt neki.”

Ez a „tehát” a tévedés. Várni kell a büntetéssel vagy szigorú büntetéssel, amíg visszaesés áll be. Eszerint a bűnösségnek és a beszámíthatóságnak ezen hamis elv által a gyakorlatban, a megtorlás rendjében a képtelenségek gyűjteménye származik az ítéletek körében; de legalább is és mindig állandó bizonytalanság keletkezik azok gondolatkörében, akik ítéleznek, minthogy nem tudják többé – és ezért nem is lehet őket okolni – ha vajon a nagyobb bűnöst kell-e jobban vagy kevésbé, avagy a kevésbé bűnöst kevésbé vagy még inkább büntetni.

Ez azért van így, mert rossz az elv; másokra van szükség. Az ártalmasság és az elrettentés álláspontjára kell helyezkedni.

Ami az ártalmasságot illeti: nem arról van szó, vajon bűnös-e az illető vagy sem; erről nem tudunk semmit; ez filozófiai kérdés; vajon felelős-e vagy felelőtlen, erről sem tudunk semmit, ez is filozófiai kérdés; hanem arról van szó, veszélyes-e az illető és milyen mértékben. Ijesztő módon veszélyes, ha egy vadember, és következésképpen nem bűnös. Nem bűnös talán, de ártalmatlanná teszem, mert veszélyes. Eléggé veszélyes, ha félig vadember; ha félig értelmes, ártalmatlanná teszem azzal, hogy gondozom, nevelem és arra törekszem, hogy ami benne intelligens, lépésről-lépésre haladjon. Kevésbé veszélyes, ha nagyon értelmes létére ostobaságot követett el; bűnösebb talán, mint egy másik, de efelett majd a filozófusok fognak tárgyalni; én csupán megbüntetem, mert leckére van szüksége; de mindenesetre olyan emberek kezei közé adom, akik meg fogják neki mutatni pontosan, hogy intelligens létére mily képtelen módon járt el.

Ami a megfélemlítést illeti: ezek az emberek nem csupán azok, akiket elénk, az ítélezők elé vezetnek,

hanem még a velük egyformák is fogékonyak a botbüntetésektől okozott félelem iránt és akik közöttük a legostobábbak, csakis ez iránt fogékonyak. A büntetésnek olyan eszköznek kell lennie, amely megszünteti a veszélyes állapotot; mindennekfelett pedig a megfélemlítés eszközének kell lennie. Az állatok különben, amelyek sokkal inkább érzékenyek a szelídség eszközei iránt, mint az emberek, megfélemlítés által taníthatók, azon emberek pedig, akik közelednek az állatiassághoz, nagyon érzékenyek a megfélemlítés iránt és azáltal részben taníthatók. Kell, hogy a veszélyesek, az ártalmasak féljenek a büntetéstől; hogy a büntetés ne legyen szelíd, ne legyen semmi indok arra, hogy attól a bűnös ne féljen, hogy esetleg óhajtsa azt vagy hogy azt már eleve is bizonyos kedélyeskedéssel megkockáztassa. Az Angliában használt testi büntetések kitűnő dolgok, mert elijesztenek és aki azt elszenvedi, kiszabadulva a börtönből, többé nem fogja keresni, hogy újból kitegye magát annak; és azon rosszrahajlókat, akik még nem követtek el bűntényt, a büntetés elszenvedésének tudata nem fogja felbátorítani annak elkövetésére.

Magától értetődő, hogy ezen büntetéseknek sohasem szabad megakadályozni, hogy a szabad időközökben közre ne működjenek a bűnös nevelésében, jóravezetésében és javításában. Minden fogháznak kórháznak kell lennie, minthogy betegekkel van dolgunk; minden fogháznak iskolának kell lennie, amely iskola az agybetegek kórháza; de nem szabad, hogy a kórház-iskola-fogház kellemes hely legyen a büntettes számára, minthogy a helyrehozás és a javítás eszközeinek egyike főleg a megfélemlítés.

A halálbüntetést bizonyára azért ellenzik annyira, mert kizárja annak megfélemlítését és megjavítását, aki azt elszenvedi, és nem szól mellette egyéb, mint az, hogy elrettenti azokat, akik esetleg elhatároznák ráadni magukat annak elszenvedésére. Ez, bocsánatot kérek, egy olyan szó leírásáért egy ilyen kérdésnél, ami mosolyt kelthet, tökéletlen büntetés, a doktrína szempontjából teljesen tökéletlen; három közül csak egy célja van; nem vesz mást célba, csak az általános elrettentést. Szükségnek tartom bizonyos országokban és bizonyos időkben; olyan országokban és olyan időkben, ahol és amikor a vallásos és erkölcsi nevelés teljes hiánya olyan figyelembe veendő társadalmi réteget teremt,

ami csupa banditákból áll, olyan időkben és országokban, amikor és ahol a szelídség, még inkább a többi vagy a más egyéb represszáliák semmissége nem hagy fenn egyéb elrettentőt a halálbüntetésnél és olyan időben, amikor a bűnözések kiújulása szükségessé teszi, hogy visszatérjünk az elrettentéshez.

Például Franciaországban a XX. század kezdetével öt vagy hat évig nem volt többé kivégzés és a bűnözés olyan villámgyors módon növekedett meg, hogy visszatértek a főbenjáró büntetések végrehajtásához. Ezen visszatérés sokkal újabb keletű, sem hogy statisztikailag megállapítható volna, vajon összefügg-e vele a bűnözések csökkenése. Nagyon is híve vagyok a halálbüntetésnek, ha be van bizonyítva, hogy csakis ennek van hatása, de nagyon is ellenzem az olyan büntetést, amely csupán elrettentő, amikor a többiek is azok. Óhajtánám tehát egy egészen könnyű kísérlet végrehajtását. Olyan ország, mint Anglia, ahol a börtönökben keményen büntetnek, ahol a fogház nem egyszerű találkozóhely, függesse fel tíz évre a halálbüntetést. Ha ezen tíz év alatt a bűnözés nem növekedik, ez bizonyítéka lesz annak, hogy a fogház fenytéssel elegendő elrettentési rendszer és ekkor kell, hogy eltöröljék a halálbüntetést vagy hogy felfüggeszék. Ha a bűnözés

emelkedik, ez annak lesz a bizonyítéka, hogy a fogház fenytése nem elegendő és hogy a halálbüntetésnek külön és specifikus elrettentő ereje van, amelyről a legnagyobb helytelenség volna lemondani.

A büntető doktrínában nem kell beszélni sem bűnözésről, sem felelősségről, sem beszámításról; csupán a többé vagy kevésbé nagy társadalmi veszélyről. Vissza kell térni a szavak igazi értelméhez. Mit jelent az, hogy ártatlan? Azt jelenti: aki nem árt. Mit jelent az, hogy ártalmas? Azt jelenti: aki árt. Íme, a szavak közhasználatú értelme. Ami a szubtilis filozófia közbelépésére és a felelősség és felelőtlenség megfontolása mellett oda jutott, hogy ártatlan lett az emberek között a legártalmasabb és hogy minél ártalmasabb, annál ártatlanabb; de hagyjuk ezt és csupán az ártalmasak ellen védekezünk; adjuk meg neki – ha úgy tetszik – hogy nem bűnös, de akadályozzuk meg szigorúan, hogy ártalmas lehessen.

Íme, a büntetőjogi igazság. De észre lehet venni, mennyire zavarba ejtette az esküdtek lelkét a szociális felelősséggel alattomosan összezavart erkölcsi felelősségnek feltalálása. A bűnösök felelőtlensége fokozta az esküdteknél azt, hogy maguk is felelőtlen-

nek legyenek, mivel lélekjóságából és francia szelíd-ségből szeretnek felmentő ítéletet hozni; ujjongtak, amikor erre ürügyet találtak. Mindegyik esküdt ezt mondja: „ehhez a lélektani felelősséghez nem nagyon értek, de amit megérték ezekkel a felelőtlen büntetésekkal szemben, az az, hogy én válok azzá; ez azután szép dolog.”

A bírák felelőtlensége, akik a törvény által felmenthetik magukat az ítélkezés gondjától; akik felmenthetik magukat és hiszik, hogy kötelességük is felmenteni magukat a kormány által az ítélkezés gondjától a legjelentősebb ügyekben; az esküdtek felelőtlensége, akik annak dacára, hogy nem kell indokolást adniuk, felmentethetik magukat a kormány által az ítélkezés, különösen pedig a szigorú ítélkezés gondjától a kegyelmi kérvényekkel; a büntettek felelőtlensége, ami igen megköveteli az esküdteknél az ítélkezéssel járó felelősség elvállalásának félelmét; ime, a különféle és azt hiszem, elég számos felelőtlenség, amelyek enerválják Franciaországban az összes igazságszolgáltatást, különösen a büntető igazságszolgáltatást és abból olyan országot alkotnak, ahol a büntettek biztonsága leginkább meg van őrizve, bár szerencsétlenségre tökéletlenül.

El kell tehát törölni az esküdtszéket és vissza kell térni a tisztségek megvásárolhatóságához? Bizonyára el kell törölni az esküdtszéket, amely képtelenségének minden bizonyítékát szolgáltatva annyira, hogy mindenki úgy tekinti, mint a véletlent, és mindenki, ügyvédek és közvádoló, mindig ezt mondják: „az esküdtszéknél semmit sem lehet előre tudni”.

A tisztségek megvásárolhatóságának erős pártolója lennék. Bármily szörnyűnek látszik is, még mindig létezik bizonyos tisztségeknél: az ügyvivők (avoués) és közjegyzők (notaires) tisztsége megvásárolható és ez nem kelti fel az általános méltatlankodást, minthogy ez megvan. Hát rosszul ítélnének felettetek a közjegyzők vagy az ügyvivők, akikről különben megkövetelik, hogy jogtudósok legyenek? Igen jól ítélnének, nagy függetlenséggel és ha nem is teljes, de legalább igen nagy és igen általános megvetésével az egyezkedésnek. Inkább alávetnétek magatokat a prefektusok vagy az alprefektusok ítéletének? Nem, pedig éppen a prefektusok és az alprefektusok ítélnének felettetek.

Dehát szigorúan véve nem lehet visszatérni a tisztségek megvásárlásához. Bár mindegyiknél többet ér – nem habozom ezt mondani – mást is lehet találni.

Már tízszer kifejtettem – ami rövidségre ösztönöz – hogy elegendő volna arra, hogy a bíróság – miként már volt – az állam független rendjévé legyen, például a következő eszköz: az állam fizeti a bírakat, de nem nevezi ki, nem lépteti elő őket; semmiképpen nem avatkozik bele sem kinevezésükbe, sem előléptetésükbe; ime, így függetlenek.

Ki nevezi ki és ki lépteti elő őket? A semmitő törvényszék; Franciaország összes ítélőbíróságainál minden kinevezést és előléptetést ez eszközöl.

De a semmitőtörvényszéket a kormány nevezi ki.
Nem az nevezi ki.

Ki nevezi ki?

Franciaország bírósága választás által az elhalálózásokhoz képest.

Miután a főtörvényszék nevezi ki a bíróságot, a bíróság pedig a főtörvényszéket, következik, hogy a bíróság zárt, autonóm és autogén test, amely csak önmagától függ és önmagából származik, éppen úgy, miként a régi uralom bírósága, és éppen ezt kell kieszközölni.

Csakhogy a régi uralomtól eltérőleg, a kormány fizeti a bíróságot, márpedig aki fizet, az egy kissé mindig gazda is; és éppen úgy, ahogyan a törvény által szervezett bíróságot – miként megjelöltem – a

parlament talán egy kézmozdulattal megváltoztathatja, szükséges, hogy a bíróságot mint állami rendet megalkotó törvény a legerősebb biztosítékokkal alkotmányosan körülvelt törvény legyen, amelyet például csak népszavazás által lehessen megváltoztatni.

A bíróság ekként állami rend lesz és kell is, hogy az legyen, ha azt akarjuk, hogy helyesen ítéljen felettünk.

– Ámde, ez ultraarisztokratikus!

– Elismerem, hogy ez ultraarisztokratikus.

||.

FOGLALKOZÁSOK

A francia ember hivatásának megválasztásánál határozottan ugyanezen irányú törekvéseket táplálja. Szenvedélye akár a maga, akár fiai, akár leányai számára, egy teljesen nyugalmas foglalkozás; és teljesen nyugalmas foglalkozás alatt olyat ért, amelynél semmit sem kockáztat, semmiért sem felelős. A francia ember minden erejével, minden vágyával azt akarja, hogy fia hivatalnok és lánya hivatalnok felesége legyen. A hivatalnok olyan ember, akinek első kötelessége, jóformán egyetlen kötelessége, hogy ne legyen akarata: „a hivatalnok két nagy erényét, a lustaságot és a pontosságot egyesítette, – mondja valakiről Goncourt. Helyes mondás ez: a hivatalnokok herék; nem követelnek tőle egyebet, minthogy pontosan bekapcsolódjon a gépezetbe; nem követelnek tőle kezdeményezést, sem buzgóságot, sem munkát; ez mindent megzavarna, zavarba hozná az általános mozgást, felforgatást idézne elő a

megállapított rendben. Végtelenül keveset dolgozni és sohasem gondolkozni önállóan; de pontos időben megjönni és beilleszkedni a gépezetbe, amikor a gép kívánja: ez minden, amit tőle kívánnak.

„Ami a pontosságot és a tökéletes paszivitást illeti, az így lehet – mondhatják nekem – de ami a munkát illeti, ennek mégis meg kell lennie, mert bizonyos mennyiségét a munkának el kell végezni.”

Egyáltalán nem, felelnék én. Nyolc órában van a valamelyik hivatalban végzendő munka meghatározva és évente nyolc ezer frankban az az összeg, ami méltányosan jár ezzel a hivatallal; az állam pedig jól ismeri a franciák azon mániáját, hogy bármilyen kevéssé van is megfizetve a hivatal, azt mégis mindig kérni fogják, és ketté osztja ezt a hivatalt két hivatalnok közt, és egynek csak négyezer frankot ad és csak négy órai munkát követel tőle, majd idővel ezeknek a félhivataloknak mindegyikét újra kettéosztja és van négy hivatalnoka és egynek csak kétezer frankot fizet és naponta csak kétórai munkát követel tőle, majd megint felosztja azt és van nyolc hivatalnoka és egynek évente csak ezer frankot ad és naponta csak egyórai munkát követel tőle. Most már

nagyon is kényszerítve van arra, hogy itt megállapodjon. Megállapodik az általa adott fizetés miatt és egyáltalán nem az általa követelt munka miatt. Miután a sürgető kérések száma szüntelenül növekedik, újabb felosztást eszközöl, hogy új hivatalokat teremtsen és hogy az új hivatalnokokat fizethesse, a közadózásból újabb erőfeszítést követel és ekként eléri azt, hogy vannak hivatalnokai, akik körülbelül ezer frankot kapnak, de akik nem teljesítenek és nem teljesíthetnek csak félórai munkát.

És a francia ember kívánságának ezzel eleget is tett: nem dolgozik, keveset érdeklődik, menedékhelye van és nincs semmi akarata és semmi felelőssége. A szó teljes értelmében és egész terjedelmében vett gondnélküli mestersége van.

Mindez a francia polgárság két fő jellemvonásából ered: a kockázattól való félelemből és a tunyaságból, amelyek a felelősségtől való irtózás alakjai. A kockázattól való félelem nálunk rettenetes. Amikor valaki a tőkét valamely ipari vállalatba fekteti, amelynek hozadéka 10% lenne, két lehetőséggel három közül arra, hogy tőkét elveszti, vagy pedig állami járadékokba helyezi azokat, ahol 3%-ot fognak azok hozni, ez matematikailag egy és ugyanazon dolog; erkölcsileg azonban mindenben különböző,

mert három közül két lehetőséggel bírni arra, hogy mindent elveszítsen, elrettenti a francia embert, mint a halál tudata és emiatt hajszálai az égnek merednek. De mégis miért? Mert kockáztatni annyi, mint rettenetes felelősséget vállalni; a francia ember felelősnek érzi magát gyermekeivel szemben azon vagyonért, melyet kockáztatna; szégyenpír öntené el ábrázatát, amikor ezt kellene mondania: „mindent elvesztettem,” és rendkívül nagy elégtételt érez, amikor ezt mondja: „kevésbé gyarapítottam vagyonotokat, ámde kevésbé is kockáztattam.” Sohasem akar felelős lenni.

Ebből a kötelességnek egy faja hárul a francia emberre. Hogy az államnak hitelezzen, ez a szemében hazafiasnak látszik, de hogy az iparnak hitelezzen, ez számára az állam rászédésének látszik, mintha az államnak teljesített legnagyobb szolgálat egyáltalán nem abban állna, hogy iparilag és kereskedelmileg gazdaggá tegye a nemzetet. Tudok arról, hogy némelyek hazafiatlanságnak gondolták orosz értékpapírokkal bírni, mintha a köztünk és a különben hatalmas, sőt még a gyöngé, de jövővel bíró népek közötti szövetségek nem volnának eszközei annak, hogy finansziális kötelékeket teremtsenek. Ámde itt kockázat van. „Arra tanít bennünket az

ész, hogy dolgoznunk kell a bizonytalanért” – mondja Pascal. Áz összes francia gondolkozó közül, és nem csupán ezen szempontból, bizonyára Pascal az, akinek a legkevesebb befolyása volt a francia észjárásra.

A tunyaságnak, a kockázattól való irtózás ezen másik alakjának, minthogy ezenfelül más forrásokból is ered, jelentős befolyása van a francia ember azon hajlamára, hogy „állása legyen”. A polgárságunk igen különös; áthatva az ősök iránti bámulattól, amely az ország régi arisztokráciája utáni sóvárgással kapcsolatos, átvette annak minden hibáit egészen anélkül, hogy jó tulajdonságai valamelyikét is átvette volna. Megveti a népet és nem gondolnátok, hogy mennyire más fajból, sőt más nemzetségből valónak tekinti magát, és mivel a nép sokat dolgozik, a polgárság azt hiszi, hogy a magas rangnak jele „a nemes ember módjára élés”, vagyis a semmittevés. Eszménye: a nemes ember módjára való élés. Mint a hivatalnokot, akinek az irodájában kell lennie tíz órától délig és kettőtől ötig, sohasem fogod látni tíz óra előtt az utcán, minthogy ekkor olyan embernek néznék, aki már hajnaltól kezdve keresi kenyerét; és kárpótlásul végtelen gögösen fog sétálni öttől hétig, bejárván kis városa helyeit, hogy

jól feltüntesse, hogy napi munkája teljesen bevé-
ződött, három órával korábban, mint a munkásoké.

Máskülönben teljes szívéből irigylit azt, aki tőle
különben kevéssé különbözik, aki éppen semmit
sem csinál és akit két órától ötig kóborolni látunk.
Cifrálkodva mutogatja magát minden órában, amíg
azok, akiknek alkalmazásuk van, irodáikban van-
nak.

Ez a polgárság egészen az állam által akarja magát
eltartatni, miként a régi nemesség egészen a király
által akarta magát eltartatni és szinekúrára vadászik,
miként a Lauzunok vadásztak az eltartásra, mind-
egyik a maga, gyermekei, vői és unokaöccsei szá-
mára, ami részben gög, részben ízléstelenség, rész-
ben tunyaság.

A tunyaságnak és a gögnek kombinálását jól látta
Montesquieu:

Nézzétek [mondja] azt a végtelen sok vétket,
amelyek bizonyos nép gögjéből születnek; a tu-
nyaságot, a szegénységet, a mindennel való sza-
kítást és a nemzetek leromlását, amire őket a vé-
letlen és saját romlottságuk juttatta. A tunyaság
a gög eredménye...

A tunyaság főképpen a békeszerető érzület ered-
ménye; de az is nagyon igaz, hogy egy kevéssé a gög-
é is: amikor megkülönbözteti magát a munkástól,

mégpedig a leginkább látható jellel különböztetheti meg magát attól; úgy dolgozik, hogy ne dolgozzon; a régi köztársaságok polgárai, akik arisztokraták voltak, mélységes gyűlölettel viseltettek azok iránt, akik valamit műveltek; az annyira értelmes Arisztotelész előtt is a kézműves (artisan): fél rabszolga.

„A tunyaság a gőg eredménye, a munka a hiúság kísérője.” Ez az igazság; mégis a hiúság, mivel nem más, mint kisebb gőg, vagyis inkább mint egy kis lélekben levő gőg, legtöbbször ugyanazon eredményre vezet, mint maga a gőg: a gőgös hiúság miatt nem dolgozik a francia polgárság.

A munka a hiúság kísérője; a spanyolt a gőg arra fogja indítani, hogy ne dolgozzon, a franciát pedig a hiúság arra, hogy jobban tudjon dolgozni másoknál. Minden tunya nemzet komoly, mert azok, akik nem dolgoznak, uralkodóknak tekintik magukat azok felett, akik dolgoznak.

Gondoljatok a francia polgárság spanyol merevségére; nagyon komoly, nem szeret nevetni, nem szereti a szellemességet, méltósággal szeret unatkozni.

Minden tunya nemzet komoly, mivel azok, akik nem dolgoznak, uralkodóknak tekintik magukat azok felett, akik dolgoznak. Vizsgáljátok

meg az összes népet és azt látjátok, hogy a legtöbbször [azt mondja a legtöbbször, minthogy bizonyára gondolatban kiveszi Angliát] egyenlő lábon áll a komolyság, a gőg és a tunyaság. Achem népei büszkék és lusták; akiknek nincs rabszolgájuk, bérelnek egyet, nehogy száz lépést tegyenek két pint rizs elhozataláért: megbecsztelenítve éreznék magukat, ha azt maguk vinnék.

Franciaország összes kis, nagy, közép városában az összes polgár és polgárnő megbecsztelenítve érezné magát, ha egy ökölnyi csomagot vinne az utcán.

India asszonyai megalázkodnak hiszik magukra nézve az olvasni tanulást; ez a rabszolgák dolga – mondják – akik dicsénekeket énekelnek a pagodákban...

A francia fiatal polgárlányok lebecsülik azokat, akik tanulmányaikat az elemi oktatáson túl is folytatják, mégpedig azért, mert ezek valamely szakmát akarnak megtanulni, tanítónők, tanárnők akarnak lenni, *le akarnak hanyatlani*; mégis hát honnan?

A francia polgárság még abban is hasonlít a régi nemességhez, hogy a tudatlanság kultuszát űzi. Megveti a tudóst, az író, a művészt, akik szerint keves jőzan ésszel, a rendestől eltérő eszmékkel bír, és mindent egybevetve keves egyensúlyt tartó

emberek, és mindenekfelett olyanok, akik ha végeznek is valamilyen dolgot, az a fajbeli és észbeli alsóbbrendűség jele; és még többnyire olyanok, akiknek nincs helyük a kormányzatban, mert a társadalmi felsőbbrendűség két ismérve: a nemes ember módjára élés és hivatali állás az államban – két olyan dolog, amelyek a legtöbbször kéz a kézben járnak.

A francia polgárság nem olvas. Könyvkiadóink tudják; ha nem volnának iskolakönyvek a líceumok számára, hírlapok és papírkereskedések – három vagy négy nagyváros kivételével – nem volnának a vidéken könyvkereskedések.

Franciaország tudományos, irodalmi és művészeti dicsősége iránti érdeklődés teljesen ismeretlen a francia polgárság előtt. Az államból megélni, hanyagul szolgálva azt és különben mindent lebecsülni, ez az ő állandó lélekállapota.

Nem gyanítja, hogy mennyire szocialista és hogy mennyire következetlen, amikor szemére hányja a munkásnak szocialistaságát. Vagy még inkább homályosan vet számot a dologgal, ugyanis szocialista a saját érdekében, de nem akarja azt, hogy mások is szocialisták legyenek a maguk érdekében. Egy egészen polgár hivatalnok, republikánus, radikális antiklerikális ember szárnyaló mondását hallottam: „a

szocialisták mind hivatalnokok, ez az ő doktrínájuk, mindnyájan hivatalnokok akarnak lenni.” Ez tökéletesen igaz: de a hangot, amellyel ezt mondta, meg kellett volna zenésíteni. A munkások hivatalnokok? A parasztok hivatalnokok? Az ember nem tudja, hogy sírjon vagy nevéssen. Hogyan is nézne az ki! Ezek az emberek hivatalnokok, mint én, az állam által fizetve, mint én! El tudjátok képzelni? Azt hittem, hogy marquise de la Pretintaillet hallom, amint mondja: „Ezek a koldusok azt követelik, hogy mind nemesek legyenek!”

A francia kispolgárság még gyermekei nevelésének módszere szerint is nyomról nyomra hasonlít a régi nemességhez. A régi nemesség a fiai számára azonnal valami nagyurat keresett, aki azokat kegyelmeibe fogadhatta és előrevihette a világban: a mai polgárság a fiai számára mindenekelőtt valami főhivatalnokot keres, aki „protek tor” lehet; a protekciók felkeresése összes gondja és aggodalma a francia családtyának. A régi nemesség lányai számára ott volt a kolostor; a szegény polgárság nem rendelkezik a kolostorral. De eltelve a régi nemesség összes osztálygőgjével, éppen úgy neveli lányait, mint ahogy a régi nemesség nevelte az övéit. Nem tanít nekik semmit, sem kézi, sem értelmi mesterséget.

Nem lehet, hogy egy kispolgárnő elsőrendű munkásnővé legyen, sem munkafelügyelőnővé, aki tízezer frankot, sem tanárnővé, aki hatezer frankot, sem művésznővé, aki húszezer frankot keres; ez sérelmes süllyedés lenne, sőt még azt a látszatot sem szabad keltenie, hogy tanulással magát egy ilyen pályára készítse elő. Ez azt jelentené, hogy szüksége van arra, hogy nincs hozománya; a család méltósága ellenzi ezen megnyilatkozást, vagy ami ezen megnyilatkozás látszatával bírna.

A fiatal leány osztálygőgből nem tanul semmit sem, következésképpen anyagilag és erkölcsileg nagyon alatta áll a parasztlánynak. Anyagilag véve: vagy férjhez megy, vagy nem megy férjhez. Ha a hozomány elégtelensége, vagy a családot ért szerencsétlenség folytán előre nem gyűjtött hozomány elégtelensége miatt nem megy férjhez, szegény aggszűz marad, éppen úgy, mint a kolostorba küldött régi nemesség fiatal lánya és sokkal szerencsétlenebb a parasztlánynál, akinek kezeiben mindig megvan a mestersége.

Ha férjhez megy, vagy jó férje van, vagy rossz, vagy özvegységre jut. Ha jó férje van, nem szólhat semmit, hacsak azt nem, hogy kedvező esélye volt a lottón; ha rossz férje van, kényszerülve van eltérni,

mivel nem az életszükségletei megszerzésére képes lény és ijesztő módon szerencsétlen, minthogy a változtatás lehetősége és reménye nélkül szerencsétlen; ha özvegységre jut, visszaesik szülei vagy az állam terhére (mert nagyon valószínű, hogy férje hivatalnok volt) és növelni fogja azon rettenetes csoportját a kérelmezőknek, akik a hivatalos előszobák ajtóin zörgetnek.

Erkölcstelen véve: a fiatal polgárlány sokkal alantabb áll a parasztlánynál, minthogy a parasztlány szabad lény, a fiatal polgárlány pedig rabszolga.

Minthogy naponta nem képes tíz soust keresni, a fiatal polgárlánynak nincs egyéb pályája, mint a házasság; ebből következik: majdnem kényszerítve van arra, hogy férjhez menjen ahhoz, akit családja kijelöl számára, elrémítve, vagy legalább is megfélemlítve attól, ami rá a családjában vár, ha visszautasítja azt; és miként a régi nemességnél a szokások szerint kényszerítve volt a fiatal lány tizenhat éves korában a számára kijelölt férjet elfogadni, és lemond később az igen törvényes kárpótlások vételéről, éppen így a fiatal polgárlány gazdasági szükségességből kénytelen eltérni huszonöt éves korában a számára kijelölt férjet és lemond később a jogos elégtételek vételéről. Ha olyan férjjel házasodott

össze, aki jól viseli magát, elviselhető sorsa van, ám-
bár akkor igazán elviselhető az asszony sorsa, ha
olyan férfihez ment feleségül, akit szeretett; végül is
körülbelül elviselhető sorsa van; mégis ezen jó férj-
jel szemben is teljesen függő helyzetben lévőknek
érzi magát annak lehetetlensége miatt, hogy ha férje
rosszá válik, elhagyhatja őt, és minthogy anyagilag
hozzá van kötve, anélkül, hogy a legkevésbé is ab-
szurdum legyen, teljesen képtelen neki ezt mon-
dani: „nem te vagy az úr,” amikor ő azt mondja: „én
vagyok az úr.” Rabszolgaság.

Ha rossz férjjel házasodott össze – némely állító-
lagos felszabadító rendszabály mellett, melyeket az
elválás által a feleség kedvéért állapított meg az ál-
lam – azon kilátása van, hogy sohase válhasson el
férjétől, minthogy az keresi a pénzt, ő pedig képte-
len pénzt keresni; és nincs olyan törvényszöveg,
amely érvényesülne ez ellen és megengedné az asz-
szonynak a szabad eltávozást, miután a táplálkozás
szükségessége miatt maradásra van kényszerülve.
Rabszolgaság.

Végül ha özvegy lesz, a rabszolgaság állapotából a
nyilvános koldusok állapotába kerül, ami igazság
szerint előléptetés, mert ez a magánkoldusok állapo-
tából a nyilvános koldusok állapotába való menetel;

de ha az államtól vagy a községtől segítyeket kér, és kénytelen elviselni a durva visszautasításokat és ezt hallani: „dolgozzon,” majd erre válaszolni: „hiszen jól tudja ön, hogy nem értek semmihez, hiszen polgárnő vagyok;” – ez rendkívül kemény dolog. Rabszolgaság.

Osztálygögből és hogy lányaik általában ne úgy tegyenek, mint a munkásnők, vagy ne is keltsék annak látszatát, a polgárok lányait nagyon alábbra helyezik a munkásnőknél: szolgaság állapotában tartják.

Az elfogultság, érzékenység és dicsőség említése mellett az a legnagyobb személyes bántalom – és itt nagy vigyázatot kérünk – amivel Franciaország egy polgára illethető, ha ezt mondják neki: „Lányát valamely mesterségre kellene tanítatnia.”

„Valamely mesterségre? Szabónőségre? Kinek néz ön engem?”

„Valamely kevésbé nyereséges szakra, tanítónőnek, tanárnőnek.”

„Tanulónak? Kinek néz ön engem?”

Így vitázol velem. Ez velem nem szokott megtörténni, mert nem vagyok elég ostoba ahhoz, hogy egy polgárnak ezt mondjam.

Hát van 35,000 frankja, amit lányának hozományul adhat. De méltósága ellenáll annak, hogy lánya értelmileg a munkásnő vagy a tanítónő rangjára emelkedjen. Jobban szereti, hogy lánya dolog nélkül maradjon. Igen, még csak nem is szolgáló.

El akartam helyezni egy nyomorúságra jutott fiatal lányt. Hogy tanítónő legyen, erre nem lehetett gondolni; kispolgárnő volt, kétlem, hogy tudott olvasni. Munkásnőnek? Milyen munkára? Még az ábécéjét sem ismerte semmiféle mesterségnek. Hát akkor szolgálónak, mondtam az úrnőnek, akivel róla beszéltem: „De nem! Hát nem tudja Ön, hogy a szolgálók munkásnők? Munkás nők a konyhában, vagy a női pipere körül. Az Ön fiatal polgárnőjét, mivel úgy nevelte fel polgárnő anyja, hogy semmihez se értsen, sem a konyhában, sem a varrás körül, nem lehet sem szabónő, sem szobaleány. A fiatal polgárlányok csupán azt tudják, hogy hibátlanul beszélnek provinciájuk francia nyelvét és nem alkalmazkodik másra, csak gyermeknemzésre; ezen két foglalkozás közül nem jövedelmező sem az egyik, sem a másik.”

Vessük ezt össze egy fiatal lány – igen szerény tanítónő – helyzetével, akit nőül vett egy milliomos. A milliomos öt év alatt elverte vagyonát. A nő vele

maradt, nyomorba jutva. A férj gonosztevővé vált; elhagyta, ő pedig visszatért tanítónőnek, hogy megéljen és eltartsa egyetlen gyermekét. Ezt mondta nekem: „Nem vagyok egészen sajnálatraméltó, olyan munkásnő vagyok, akit egy világfi szépnek talál, nőül vesz és elhagy, miután megelégedte. A munkásnő számára mindig tartalékban van mestersége és ha elhagyják, nyugodtan visszatér varrógépéhez. Éppen így vagyok én. Férjem bolondságai mélyen összetörték a szívemet, de a rémülettől nem aléltam el, volt mesterségem; miután nem tudtam tovább túrni, elhagytam kétségbeesés nélkül. Nem voltam kényszerítve erkölcsileg olyan mélyen lehanyatlani, mint férjem, megtartottam varrógépemet.”

Fiát hivatalnokká tenni, lányát hivatalnokkal vagy gazdag emberrel összeházasítani, íme Franciaország polgárainak minden álma: fiából és lányából, hogy függetlenek legyenek, eléggé erős és eléggé felfegyverzett lényeket nevelni, íme amire sosem gondol vagy amitől irtózik.

Lányaira vonatkozólag – ő, aki igen erényes és igen magasra becsüli a női ártatlanságot – nem látja be, hogy erősen kockáztatja, hogy azokból kurtizánokat nevel, miként ez elég gyakran meg is történik.

A két mód közül ez az egyik: miként a régi uralom fiatal nemeslánya, aki úgy ment férjhez, hogy meg sem kérdezték, éppen úgy a mi időnkbeli fiatal polgárlány is férjéhez menve vonzalma ellenére vagy vonzalom nélkül, igen elő van készítve arra, hogy később szeretőt tartson. A külföldieknek – regényeinknek dacára – könyörgöm, higgyék el, hogy ez a francia nők középszerű érzékisége okából eléggé ritka eset, de végtére is nem tagadhatom, hogy meg-esik.

Egy másik, sokkal gyakoribb mód ez: a fiatal lány, akinek nem engedtek más életpályát, mint a házasságot, és aki tudja, hogy nincs más életpályája, csak a házasság, ha még olyan bizonytalan is ez, teljes erővel ráadja magát, hogy azt elérje; dühvei flörtöl, dühvel és asszonyi fondorlatokkal törekszik behá-lózni egy férfit; a kurtizán mesterségét folytatja; szó szerinti értelemben szűz kurtizán. Jegyezzük meg, hogy az a fiatal lány, aki nem flörtöl, hanem aki helyett anyja flörtöl (gyakori eset) és aki férjhez megy szerelem nélkül ahhoz a férfihoz, akit számára tobo-roztak, éppen olyan szűzkurtizán. Íme, ide vezetnek a polgári ideák, hagyományok, előítéletek és erköl-csök.

Ez a kép kissé elkésve érkezett. Egy nemzedék óta, vagy kissé régebben is a szűzkurtizánok észrevehetően ritkábbak. A fiatal polgárnők már kevésbé flörtölnek, sőt kevésbé engedik át magukat anyjuk értük való flörtölésének: szívesen maradnak leányok. Miért? Vitathatatlanul azért, mert erkölcsi színvonaluk emelkedett, mert a szűzkurtizannő szerepe visszatetsző előttük és mert saját lelkükben él minden asszonynak azon eszményképe, hogy ahhoz menjen férjhez, akit szeret, vagy egyáltalán ne menjen férjhez. Igen helyes, de mivel egyidejűleg csupán rabszolgák lehetnek, minthogy nem képesek megkeresni életszükségleteiket, az emancipált nők érzületeivel bírnak, ámde nem tudják betölteni az emancipált nők rendeltetését. Nincs más hátra, hogy mint leányok atyjuknál maradjanak addig, míg él, a kiskorúság szomorú és áldatlan állapotában.

„Ki a kiskorú?” kérdezi egy gyermek. „Milyen korban nem kiskorú többé az ember?”

„Nincs korhoz kötve,” feleli atyja. „Amikor az ember megkeresi életfenntartási szükségleteit, többé nem kiskorú, addig, amíg meg nem keresi életfenntartási szükségleteit – kiskorú.” A francia

polgárság nem álmodik egyébről, mint kvázi-kiskorú, vagyis hivatalnokfiúkról és halálukig kiskorú lányokról.

Nagyon eltávolodtam tárgyamtól? Teljesen a tárgyamnál vagyok. Egy kis tunyaság, sok gőg, félreértés és különösen az alapos felelősségtől való irtózás teszi e sok rosszat. Nem végezni sokat, de minde nekfelett alárendeltségi állapotban végezni és csak olyan foglalkozásokat űzni, ahol az ember alárendeltségi állapotban cselekszik, és úgy a férfiaknak, mint a nőknek csupán olyan helyzettel bírni, ahol csak alárendelt szerepben cselekszik az ember: ez a maga egészében a polgár eszményképe. A francia polgárság szenvedélyes módon nem szeret a saját dolgába beleavatkozni és vakon engedelmeskedik annak, aki elrendeli, hogy mit cselekedjen, aki azután ezért felelős. „Amit teszek, nem engem illet;” ezeket a szavakat szereti mondani és ebbe a gondolkozásba éli bele magát. Minden olyan foglalkozás vagy állapot, amely önálló eljárást követel, nem tesszik neki, minthogy ez azt követelné tőle, hogy előrelásson, számítson, kombináljon, hogy az esélyeket pro és kontra megállapítsa és hogy befejezésül kockáztasson. Mert előrelátni, számítani, kombinálni

annyi, mint szembehelyezkedni egy jövő felelősséggel, amely már annyira-amennyire előrelátható. Azt gondolja: „vajon fogok-e valaha ennek örülni, „nem fogok-e egykor szemrehányást tenni magamnak, hogy ezt cselekedtem?” És ez a felelősség ijesztő. A francia ember igen fél attól, hogy felelős legyen önmagának. Ezért nyeli el a hivatal a francia polgárt, ezért irtózik különösen a felszabadulás gondolatától és ezért irtóznak lányai is a felszabadulástól.

Figyeljük meg, milyen csekély számú szabad foglalkozás van Franciaországban és azok a szabad foglalkozások is lassanként nacionalizálódnak és lassanként állami foglalkozásokká alakulnak át. Nincs szabad foglalkozás, csupán a földművelés, az ipar, az ügyvédség és az orvosi pálya. Természetesen beleértve az összes ipari munkásszakot is. Hát... először is a szocializmus azt akarta, hogy összes foglalkozás nacionalizálva legyen és hogy minden ember államhivatalnok legyen; valószínűleg ez a jövő, de hagyjuk ezt. Addig is, amíg ez teljesül, megállapíthatjuk, hogy ez a tendencia általános. A nagy ipari vállalatokat az állam magához akarja csatolni és tényleg magához is kezdi kapcsolni, miközben fogadkozik, hogy jobban lesznek irányítva az ő kezeiben, mint

mások kezeiben. Az eredmény nem mindig bizonyítja valami fényesen, hogy igaza volna, de most nem erről van szó. Arról van szó, vajon a francia ember óhajtja-e, hogy a dolgok ekként alakuljanak. Bizony óhajtja, és ez igen egyszerű dolog. A vasúti munkás ezt mondja: „az államnál kevesebbet dolgozik az ember, kevesebb felelősség terheli és a politika által megy előre. Kevesebbet fog az ember dolgozni, mert az államnak politikai érdekében áll az, hogy kedvezőleg gyűjtsön össze minél több hivatal iránti kérelmet, így sokszorosítani fogja a hivatalokat és változatlan szokása, nagyon észszerű szempontja szerint, mindig három hivatalnokot helyez oda, ahol ebből egy kellene. Az államnál kevesebbet kell dolgozni, kevesebb a felelősség, minthogy az államnak az áll érdekében, hogy ne utasítsa vissza a hivatalnokokat, akik a parlamenti tagok választói, akiktől meg ő függ; az államnál a legkevesebb felelősséggel fog bírni az ember. A politika által fogunk előrehaladni, nem fognak visszautasítani; a hivatalnok, aki jó választó, és aki akár igen jó hivatalnok lehet, jól is halad előre; de a jó választási ágens jobban fog előrehaladni, mert aki jó választási ágens, rossz hivatalnok. A politika által haladunk előre.”

A vasúti munkás személyes érdeke egyébiránt egyenesen ellentétes az általános érdekekkel és azzal, hogy a vasutat államosítsák.

A szabadnak mondott foglalkozások is nacionalizálódnak. Az orvosok tömegesen arról álmodnak, hogy hivatalnokok legyenek és részben hivatalnokká is válnak. Kieszközlik, hogy menedékhelyek, kórházak, líceumok, kollégiumok és vasutak orvosaivá legyenek (tudjuk, hogy több vasút állami). Megjegyzésre méltó és igen jellemző dolog, hogy ebben nincs semmiféle érdekük, hacsak az nem, hogy klientéla nélküli orvosok legyenek, mert az állam csak kivételesen alkalmaz olyan orvost, akinek klientelája van; tehát azoknak az orvosoknak, akik azt kérik, hogy állami orvosok legyenek, nincs ebben semmi érdekük, mert sokkal kevésbé vannak fizetve az állam által, mint lennének az egyének által, és az az idő, amelyet az államnak szentelnek, majdnem elvesztett idő, amely alatt máshol kereshettek volna pénzt. Egy vasúti társaság igazgatója ezt mondta nekem: „fokozatosan leszállítjuk a kereslet és kínálat törvényének megfelelően orvosaink jövedelmét, mindig találunk, és pedig igen jó orvosokat; végül csak vasúti szabadjeggyel fogjuk őket fizetni és mégis fogunk kapni orvost. Nem értem, de így van.”

Egy orvostól, aki felkért, hogy támogassam jelöltségét egy vasúti orvosi állásra, ezt kérdeztem: „miért törekszik erre? Hiszen ez veszteség. Azon órák alatt, melyeket ön az adminisztrációra fordít, az ötszörösét keresné meg annak, amit az adni fog önnek, nem is számítva, hogy ezek alatt az ennyire kevéssé jutalmazott órák alatt nem fog önnek alkalma lenni a hasznothajtó foglalkozásra, nem lesz otthon akkor, amikor önt keresik stb. Hasonló lenne Ön egy igen virágzó üzlettel bíró kiskereskedőhöz, aki raktárát naponta hat óráig zárva tartaná és ezen idő alatt valamely kis adóhivatalba mennie dolgozni. Helyes eljárás volna ez tőle? Miért ragaszkodik ön ehhez?”

Ezt felelte: „címmel és állandó fizetéssel jár.” Ez nagy mondás volt. Cím és állandó fizetés, éppen ez a francia ember jelmondata. Legyen valamije, amit látogatókártyáján neve után tehet és legyen igen szabályos módon egy kissé fizetve: ez minden francia polgár kettős álma. Hogy címe legyen, ez hiúsága miatt van, hogy állandó fizetése legyen, ez biztonságra vágyódása, a kockázat és felelősségtől való rettegése miatt van, és némileg még azért, hogy részben kielégítse a jövőtől való rettegését.

Nem szabad hinni azt, hogy azon szenvedélyben, melyet a tanítás monopóliumára nézve sok tanár táplál, ne volna más is, mint a kereszténység gyűlölete és a szabadságtól való félelem. Sok van ebből, természetesen ezt szívesen beismerem, a kereszténység gyűlölete és a szabadságtól való félelem fő-fő francia érzelmek; de a tanítás monopóliuma iránti erőteljes szeretetben még más is rejlik. Az a vágy rejlik benne, hogy ne egyedül ő maga tartozzon az államhoz és ne egyedül őt tartsa el az állam, hogy egyedül csak azt tanítsa, amit az állam akar, hogy tanítsanak, hanem *minden* tanár hasonló helyzetben, az államnál legyen. Miért? Azért, mert az állami tanár, jóllehet mélységesen alázatos az állam iránt, egy kissé szégyenli magát, hogy lekötött ember, hogy olyan ember, aki csak eléggé megszorított mértékben gondolkozik szabadon, következésképpen azt óhajtja, hogy egy tanár se legyen szabadabb vagy ne is tűnjön szabadabbnak, mint ő. Ez az érzelem természetes. Azt mondhatnák nekem, hogy nem soknak, talán a többségnek nincs ez a természetében. Ez igaz, de ez azért van, mert ők igen intelligensek. Felfogják, hogy a szabad munkások szabadsága az állami munkások szabadságának biztosítója. Világos! Ha csupán állami munkások vannak, akkor az állam

először is úgy fizeti őket, ahogy akarja, és olyan irányzatot táplál, amelynél fogva végül éhbért fog rájuk kényszeríteni; továbbá a kézimunkásoktól fizikai erőfeszítésben, a szellemi munkásoktól pedig rabszolgaságban mindazt követelheti, amit csak akar: tiszta rabszolgaság; ezt valósítaná meg a szocialista uralom. De ha állami munkások és szabad munkások vannak, ott a szabad munka fog szabadságversenybe kerülni az állami munkával, vagyis ha az állami munkás nagyon meg van terhelve, mindig otthagynak az állami munkát és szabad munkát vállalhat. És minthogy ezt teheti, tényleg szabad, és mert az állam tudja, hogy így tehet, arra van kényszerítve, hogy a szabadságnak egy bizonyos, sőt reális mértékével ruházza fel, nemkülönben hogy tisztességesen fizesse.

A szabad munkások szabadsága tehát szabadságot szerez a kaszárnyába zárt munkások számára.

A tanárok tehát – hogy az ő külön esetükre térjünk vissza – igen jól tudják, hogy ha igen elfogadható mértékben szabadok, az azért van, mert nincs tanítási monopólium és ekként gondolkoznak: „ha tanítási monopóliumunk volna, szépen volnánk! Ez a szuverenitás számunkra a halált jelentené”.

Beléptem az állami oktatásba (igen jól értesülve annak mivoltáról, minthogy atyám tanár volt) minden gond nélkül, merthogy létezett egy szabad tanítási rendszer, ami egyrésztől megengedte kilépni az állami oktatásból, másrésztől megengedte, hogy ne lépjek ki, határozottan tűrhető életet biztosítva számomra, mert az állam tudta, hogy eltávozásom lehetséges volt. Ha nem lett volna az államnál szabad tanítás, nem léptem volna be az állami oktatásba.

„Ennek folytán ön a szabad oktatásba lépett volna be, ha ott ilyen tanítás nem lett volna?”

„Nem; semmiféle tanításra sem adtam volna magamat; más életpályát választottam volna.”

„De ha minden életpálya állami lett volna?”

„Az szocialista uralom volna; más országba mentem volna, úgy tartva, hogy egy tisztán szocialista uralom alatti állam lakhatatlan.”

Azok a tanárok tehát, akik visszautasítják az állami monopóliumot, tökéletesen a saját érdekükben érvelnek, eltekintve az elvektől és általános eszméktől. Azonban azok, akik a monopóliumot óhajtják, először is olyan emberek – miként már mondtam – akik etatisták, vagy olyanok, akik a kereszténység iránt legyőzhetetlen ellenszenvet éreznek;

továbbá olyan emberek, akik szeretik, ha a gondolkodás valamely módját erőszakolják rájuk, mivel szeretik, hogy helyettük gondolkozzanak és határozottan ebben rejlik a dolog veleje.

Mi sem érdekesebb a tanulmányozásra, mint ez a gondolkozásmód. Ez katolikus gondolkozásmód. Azon gondolkozók, akik a monopólium párthívei, ultramontán katolikusok. A katolikus ember olyan, aki kerüli a gondolkodás felelősségét. Ugyanígy ők is. A gondolkodás felelőssége igen súlyos. Nem egy szellemnek okozott már remegést. Nem a bátorságnak, hanem a szerénységnek kell hiányoznia ahhoz, hogy valaki egy adott pillanatban ezt gondolja: „nem fogom számbavenni nyájam gondolkodását, arra fogok törekedni, hogy saját agyammal gondolkozzam, mint ahogy saját gyomrommal emésztek.” Ez nem jelent semmit és rendkívüli erőfeszítést követel. Csodálatos, hogy természetére nézve milyen szerény az ember. Embereket rendel ki, hogy helyette gondolkozzanak és képtelennek ismeri el magát az önálló gondolkodásra. Az egész katolicizmus nem egyéb ennél.

Hozzáteszem, majdnem az egész protestantizmus is. A Luther gondolatai által áthatott protestánsoknak kétségtelenül vannak ehhez hasonló formuláik:

„Mindazon vallás, amelyet nem magunk alkottunk magunknak, babona, nem vallás.” „Ha nem magatok alkottok magatoknak lelket, egyáltalán nem lesz lelketek.” „Aki más lelket vesz, mint amellyel bírnia kell, nem egyéb, csak test.” Amikor egy protestáns-tól ezt kérdeztem: „Hát mindazok, akik nem esnek eretnokségbe a protestantizmus ellen, nem protestánsok?” Ekként felelt: „Ön tréfálni akar.”

Igenis, az ultraliberális protestánsok így okoskodnak, vagy pedig erőfeszítést tesznek arra, hogy ekként okoskodjanak, de közülük a legtöbb nem egyéb, mint szabadon gondolkozó katolikus. Megvannak saját dogmáik, amelyekben azt követelik, hogy a hívő határozottan alkalmazkodjon azokhoz, és erősen megkövetelik a hívőtől, hogy vegyen bűcsút tőlük, ha gondolkozni akar. Az egyetlen különbség, hogy kevésbé szigorúak. *In dubiis libertas* (kételyekben van a szabadság). Csakhogy a protestánsoknál egy kissé több a *dubia*. A katolikus szellem uralkodik az összes vallás felett és hatja át azokat, minthogy az a vallásos eszme maga; a vallásos eszme: tartózkodjál az elszigetelt gondolkozástól; *vae soli putanti*. (Jaj az egyedül vélekedőnek.)

Ezt a vallásos, ezt a katolikus eszmét birtokolják csodálatosan a monopolisták, vagyis inkább az

tartja birtokban őket. Szükséges, hogy – miként a katolikusoknak – csak egy hitük legyen. Ki fogja azt megadni? Mindenkinek a nyáj. És ki fogja megadni a nyájnak? A nyáj vezetője. A pápizmus hívei ők. Hűségesen követik az államot mint az ő pápájukat. És ez az antiklerikális pápizmus, miként a katolikusok pápája, amikor hatalmas, híve minden kényszerrendszabálynak és nem engedi meg a papságnak a saját, csak a maga gondolatait; ez igen egyszerű.

Mégis, miért bírnak a monopolisták ezen szellemi állapottal, amely elég gyakran minden vallásos vagy politikai gondolon kívül esik? Egy kissé a monizmus, egy kissé és mindenekfelett az értelmi felelősségtől való félelem miatt. Az, hogy minden egyenlő legyen, ez bizonyos szellemek előtt igen szép dolog és kielégíti külön esztétikájukat; és hogy minden egyenlő legyen, annak az a legjobb eszköze, hogy minden dolog ugyanaz a dolog legyen. Egyetlen gondolat az egész államban, ez minden elmét csodálatosan nivellál és egyenlősít, és nem engedi meg a felsőbbrendű szellemek közt azokat a különbségeket, amelyeket olyan kellemetlen szemlélni: egyetlen gondolat az egész államban, ez maga a rend, minthogy a szabálytalanságnak, következésképpen a rendellenességnek ellentéte; egyetlen gondolat az

egész államban, ez az anarchia vége és az anarchia lehetetlen; nincs ennél szebb színjáték; ez a Bauce, a Bauce csodálatos perspektíva.

Nemde szinte fizikai fájdalom egy Voltairt és egy Rousseaut húsz éven keresztül, azok tanítványait pedig még sokkal hosszabb időn át ellentétes véleményen látni? Ettől a fájdalmas látványtól megkímélhető lett volna az emberiség, ha létezett volna egy felsőbb értelmi tekintély által közbevetett egysége az akaratnak, amely nem engedett volna nézeteltérést. Ez az egyetlen gondolat amely a nemzet általános gondolatának összefoglalata, kétségtelenül elnyomta volna Voltairt éppen úgy, mint Rousseaut és Rousseaut éppen úgy, mint Voltairt, de egyformaságot teremtett volna és semmi sincs szebb az egyformaságnál, az egyenlőség ezen jelenél és formájánál. *Ut sit aequalitas* (hogyan legyen egyenlőség).

Észrevette az olvasó, hogy Montesquieu választ enged. Miben? Igen, tisztán a szabadság és az egyenlőség közt; *A törvények szellemének védelmében* ezt találhatjuk:

Éreztem, hogy azon indokból vagyunk szabadok a politikai államban, mert egyáltalán nem vagyunk egyenlők.

És tényleg minden könyve érezteti ezt; de sohasem mondta ezt annyira kifejezetten, mint ezen sorokban. Nem lehetünk szabadok, csak az egyenlőtlenség indokából, azon eléggé jó okból, hogy az egyenlőség minden szabadságot elnyom és nagyon is kényszerítve van annak elnyomására, hogy saját magát fenntartsa, minthogy minden szabadság, amióta valaki azt gyakorolja, felsőbbrendűséget vagy alsóbbrendűséget szül és lerontja az egyenlőséget. Szabadság és egyenlőség tehát egymással ellentétes fogalmak és választani kell. Mi, monisták az egyenlőséget választottuk, mivel ez szebb és megteremti az egyformaságot, visszautasítjuk a szabadságot, mert ez a vonalak szabálytalanságát, következésképpen a rútat teremti meg. Íme, az értelmi monizmus.

A monopolisták elég gyakran monisták, Baucé szerelmes művészei. Gyakran még inkább a felelőtlenség szerelmesei, olyan emberek, akik visszavonulnak az értelmi felelősség elől. Semmi sem olyan kegyetlen bizonyos szellemekre, mint egy gondolatlan rendelkezni, amelytől nem szabadíthatják meg magukat és amelyet nem képesek ráhagyni valakire, aki azt nekik adta, vagy aki úgy rendelkezik azzal, mint ők. Egyedül érzik magukat és maguk körül

mintegy nagy csendet éreznek, ami megijeszti őket. Ezt mondja Doudan valahol:

Attól kezdve, hogy egy kissé előrehaladtunk valamely tanulmányban, elhallgat a közhelyek lármája és nagy csendben találjuk magunkat, amely a gondolkodás munkájának nagyon kedvező.

Igen helyes; ámde ez a nagy csend kínos a legtöbb szellemnek. Elnyomja őket, jelezvén, hogy nem gondolkoznak közösen többé csoportjukkal, pártjukkal, nemzetükkel, vallásukkal. Az az ember, aki elhagyja vallását, hazáját vagy csupán pártját, fázik. Eltávolítottnak érzi magát a tűzhelytől, elkülönítettnek, száműzöttnek és kivándoroltnak érzi magát. Ismertem olyan embereket, akik, bár úgy találtak, hogy pártjuknak nincs igaza, amikor ezt vagy azt mondja, de azért mégis követték a pártot, mert elhagyva azt, szakadásra került volna a sor. Úgy látszott nekik, hogy az ember nincs arra teremtve, hogy egyedül helyesen gondolkozzon, inkább ha úgy kellett, megosztozott csoportjával a tévedésben és a helytelen nézetben. Kevésbé volt nekik fájdalmas megtagadni önmagukat, mint elszakadni környezetüktől.

„De nem lelkiismeret hiányának hívjuk-e ezt?”

Nem gondolom; mert határozottan a lelkiismeret zavara és izgalma az, ami megakadályozta azokat, akikről beszélek. Ez nem öntudat, hiány, inkább kettős öntudat; ez a kollektív öntudatnak egy fajtája, amely harcban áll az egyéni öntudattal. Egyszóval ez azon gondolattól való eltávolodást jelenti, amelyért felelősek vagyunk, mivel az egyedül a miénk. Azt a gondolatot, amely másokkal közös, nem nehéz cipelni, minthogy veled együtt azt annyian mások is cipelik. Íme, az értelmi felelőtlenség, sőt egy kevés erkölcsi felelőtlenség. Azok, akik visszautasítják a tanítás szabadságát és akik azt akarják, hogy a tanítás állami szakma legyen, olyan emberek, akik rendelet által, rendelet mellett, rendelet szerint és rendelet folytán akarnak gondolkozni. Talán ezért nevezik magukat szabadgondolkozóknak.

Elismerem, hogy kitűnő társas lények, de hogy Comte terminológiáját alkalmazzuk, a társadalmi statika és nem a társadalmi dinamika szerint. Ha egyedül volnánk, az állam sohasem jönne zavarba, de sohasem mozdulna meg, mert – bár a dolgot némely modern szociológus vitatta – teljesen az a nézetem, hogy azok teremtik a mozgást, akik feltalálók. „Az állam a leghidegebb szörny az összes hideg szörnyek közt” – mondja Nietzsche; és nem akarok

azzal hízelegni magamnak, hogy határozott tudományos ismeretem van arról, amit mondani akar. Talán azt akarja megértetni, hogy az állam önmagában semminemű teremtő hővel nem bír és hogy azt azon egyénektől kell kapnia, akik azzal bírnak. Lehetséges.

Egyébiránt – higgye el az olvasó – hogy amikor az állam kötelezve lesz mindenki helyett gondolkodni, nagy általános értelmi lehűlés fog történni. Meg fogja őrizni a régi hőnek viszonylag mindig gyengébb mennyiségét; de nem lesz többé tűzhely. Elismerem, hogy egyformaság lesz, és hogy nem fogjuk hallani többé az ellenszegülő hangok kakofóniáját, ami talán igen nagy jó.

Annyi bizonyos, hogy a felelősségtől való félelem az indoka a hivatalnokoskodás ezen szenvedélyének, ami mindazonáltal a legnyilvánvalóbb ismerve a francia jellemnek, és hogy ez a hivatalnokoskodási szenvedély, egyszerre jele és forrása a francia energia gyengülésének.

III.

A CSALÁDBAN

Hogy a francia család egyike azon legszebb dolgoknak, amelyet Franciaország az idegenek tisztelete és csodálata tárgyaként képes felmutatni, és amelyet az idegen gyakran önként tisztel és csodál még akkor is, amikor nem ítéli meg azt elavult regényíróink bizonyossága szerint: ezt teljes szívemből beismerem és igen boldog vagyok, hogy ezt beismerhetem. Ámde ez kritikai könyv, amely erkölcsi és politikai alkatunk gyengeségeit jelöli meg, arra törekedve, hogy eszméket szugeráljon és a lehetséges javítások vágyát keltse fel.

Hát magában a családban a felelősségtől való félelem, nemkülönben a felelősség helytelen felfogásának módja azon gyengeségek, amelyeket azzal a teljes pontossággal kell megjelölni, amit ezekre csak fordíthatunk.

A francia polgár teljes szívéből szereti gyermekeit, sőt túlságosan is, ha ugyan lehet őket túlságosan szeretni; mindenesetre teljes szívéből szereti őket.

Ez talán az egyetlen ország – vagy talán itt történik meg a leggyakrabban – hogy férj és feleség, akik egyáltalán nem szeretik egymást, azzal végzik, hogy szeretik egymást gyermekeikben és a gyermekük iránti szeretet által úgy, hogy teljesen odaadók lesznek egymás iránt. Ha meg tudnák egymást figyelni (és ezt nem szabad elkerülni), így szólnának egymáshoz első gyermekük megérkezéséig: „egyáltalán nem szeretjük egymást, csak kényelmi szempontból keltünk egybe, miként ezt Franciaországban majdnem mindig teszik és anélkül, hogy ismertük volna egymást, miként ezt Franciaországban mindig teszik; amikor pedig vonzalomból keltünk egybe, miként ezt Franciaországban néha teszik, ez anélkül történt, hogy ismertük volna egymást, miként ezt mindig teszik Franciaországban; és ime így nem szeretjük egyáltalán egymást.”

Az első gyermek megszületésétől pedig így beszélhetnek: „Ami mindent kiegyenlít, az a gyermek; az anya végtelenül szereti, én is nagyon szeretem; meg vagyok vele elégedve a gyermekért; nem panaszkodunk többé, amióta gyermek van; mindent megbocsátok neki a gyermek miatt.”

Húsz évvel később pedig így beszélhetnek: „felneveltük a gyermekeket teljes odaadással, végtelen

sok gonddal és minden pillanatban szeretetteljes öröködéssel; megindultsággal mondom neki, hogy legjobb anyja a világon, ő pedig gyöngédséggel mondja: hogy igen jó atya vagyok; ezen pillanatok nagyon édesek. Nézd csak... szeretjük egymást!”

A francia házastársak mélységesen szeretik egymást, miután elmúlt a szerelem korszaka. Ez onnan ered, hogy a gyermekeik iránt érzett szeretetben szeretik egymást. Úgy hiszem, vannak olyan országok, ahol a szerelem szüli a gyermekeket, Franciaországban pedig a gyermekek szülik a szerelmet. Csak meglegyen – az a lényeges.

A franciák tehát mélységesen szeretik gyermekeiket; csakhogy gyermekeik iránti szeretetből nem nemzenek és nem nevelnek gyermekeket.

Gyermekeik iránti szeretetből nem nemzenek gyermeket. Miként Ugolino felfalta saját gyermekeit, hogy megtartsa számukra az atyát, a franciák óvakodnak a gyermekektől, hogy gazdag vagy jólétben levő atyát tartsanak meg számukra és hogy egyáltalán ne legyenek nyomorban. A francia család-atyák irtóznak attól, hogy kettőnél, sőt még hogy egynél is több gyermekük legyen. Ha több gyermekük van kettőnél, akkor már kevesebb jólétben lát-

ják őket, mint amilyenben vannak, és jogosnak vélik, hogy azok nekik ezért szemrehányást tegyenek; rettegve kerülnek e felelősséget. Ha pedig csak két gyermekük van, ekkor egyébiránt indokoltan és mint jó számítók azt mondhatják, hogy amikor gyermekeik házasságra fognak lépni, ők, a szülők pedig szerencsétlenségükre akkor még mindig életben lesznek, a vagyon négyfelé fog oszlani, két rész lesz a szülőké és mindenik gyermek kap egy részt; következésképpen minden gyermek csak egynegyed részt kap szülei haláláig, ami igen takarékos és igen gyenge osztályrész: „Óh milyen szegény kis háztartása lesz a mi lányunknak! Óh milyen szűkösen fog belépni az életbe a mi fiunk, akinek mint hivatalnoknak csekély fizetése lesz! Csak egy gyermeket lett volna szabad vállalnunk.”

Így okoskodnak a felelősségtől való félelemből, amely fenyegeti őket, ha kettőnél, vagy egynél több gyermekük van. Néha felviszik kettőig, ez egy fiú utáni vágyból történik, miután lánnyal kezdték; de még ez a vágy sem sarkalja őket mindig arra a bátorságra, hogy két gyermekük legyen. Mindig óhajtanak egy gyermeket, mivel nagyon élénk bennük a szülői szeretet, azonban egynél többet igen ritkán. Szükségük van arra, hogy egy tőlük származott

lényel bírjanak, akit szeretnek, akinek kedveskednek, hízelkednek és akit gyönyörűen elkényeztetnek, és aki által szeretve hiszik magukat. De erre egy is elég, és attól kezdve, hogy ez az egy megvan, a szülői érzetet kioltotta maga a szülői érzet, akarom mondani, kioltja a gyermekek utáni vágyat az az elégtétel, hogy már van egy, és azoknak a mérhetetlen kötelességeknek a gondolata, amely a meglévővel szemben terheli őket.

Franciaországban – ne tévesszük meg magunkat és mondjuk ki – bizonyos helytelenítés, bizonyos lebecsülés éri a családatyákat, igenis egy fajta a családatyákra vonatkozó megvetésnek éri azokat, akiknek számos gyermekük van; ezeket rossz atyáknak tekintik, minthogy megfosztották első gyermeküket azon kedvezménytől, hogy egyedül legyen, vagy két első gyermeküket attól, hogy csak ketten legyenek. Ezek olyan emberek, akik nem szeretik gyermekeiket, és ebben az érzelemben homályosan maguk az idősebb gyermekeik is osztoznak; olyan emberek ezek még, akik nem bírnak a szó kitűnő értelmében vett francia erénnyel – az egyetlen igazán becsült erénnyel – a takarékoszággal: ezek tékozlók, könnyelmű vagyonpusztítók, vagyonelverők. Egy hat gyerekes családtya alapján véve minden francia

polgár szemében bohém és könnyelmű ember, akit gondnokság alá kell helyezni.

Ami mindebből következik először is az, hogy a francia család igen egyszerű, igen összpontosított, szorosan egymáshoz simuló, igen tiszteletreméltó, rokonszenves és megható, de bizonyos szempontból tekintve – nem létezik. Az igazi család a nagyszámú, a sokgyermekes család. Ezen családban – ami első tekintetre rendkívüli dolog, de ami megmagyarázható, ha gondolkozunk – sokkal több szeretet van a gyermekben az atya és anya iránt, talán egy kissé több féltékenység – miként már jeleztem – az elsőszülöttek részéről, de az utóbb szülöttek részéről, akik többen vannak és átplántálás folytán mindenki részéről több szeretet és tisztelet van az atya és anya iránt, akik patriarcháknak, a klán, a nemzet főnökeinek látszanak és akiket a dicsőségnek egy faja övez. Bizonyára ismer az olvasó számos tagból álló családokat, mert még vannak ilyenek, és ekkor tökéletesen felfedezte ezen érzületet.

Mi több, ezekben a sokgyermekes családokban egészen természetesen alakulnak ki a törzs szokásai. Ebben a családban ép gyermekek vannak, azokat pedig, akik kevésbé épek, nevelik és és tiszteletben tartják a többiek. A rossz családtagnak nem egyedül

atyja és anyja a fegyelmezői, hanem még becsületes testvérei is; a család egy fajtája a törvényszéknek és az esküdtszéknek, ahol a jók diadalmaskodnak, a rosszak pedig sorompója elé idéztetnek; sőt, feltéve, hogy a rosszak vannak többségben, kettőt elriaszt a rossztól egyedül egy, aki az atya és anya mellett áll, akit ezek támogatnak, miként ez támogatja őket; egyszerűen a család olyan társaság, ahol a rossz elemeket a jó elemek inkább ellensúlyozzák és visszatartatják; míg az egyetlen gyermekes családban, ha a gyermek jó, misem jobb ennél, de ha rossz, szüleinek nincs ellene segítője. A több tagú család a jóra igen nagy erővel rendelkezik.

Az egyetlen gyermekes családban először is gyakran megtörténik, hogy az egyetlen gyermek meghal és a szeretetnek azon nagy erőfeszítése, amellyel a család egy gyermekre szorítkozott, tiszta veszteséggé vált; ha pedig az egyetlen gyermek nem hunyt el, az következik be, hogy túlzott gyöngédséggel nevelik, kényeztetik és hogy ennek folytán önző lesz, aki egyáltalán nem szereti szüleit. Vannak kivételek, de ez ritkaság.

Hogy az egyetlen gyermek egyáltalán nem szereti szüleit, vagy hogy kevésbé szereti őket, ez olyan természetes dolog, ami nem is szorul a bizonyításra; a

féltékenykedő szeretet tanítja meg a gyermeket a szeretetre, ez a féltékenykedő szeretet, a leggyakrabban gyöngéd, szelíd és igen kedves, de végül is nem egyéb, mint féltékenykedő szeretet. „Jobban szeretted nővéremet, mint engem; nem szeretsz annyira engem, mint fivéremet. – Hogyisne! Egyformán szeretlek benneteket.” A kis féltékeny körülbelül meg van győzve; miközben a féltékenység nyugtalansága tanította meg a szeretetre, amely szívében nem fog megszűnni.

Az egyetlen, az egyedül imádott gyermek a szülei szeretetét természetesnek találja és minden viszonzás nélkül engedi magát imádni, minden nélkül, ami viszonyosságra ösztönözné vagy anélkül, hogy még ezt a gondolatot is felébresztené benne valaki. Az egyetlen gyermek hasonló a feleség által túlságosan szeretett férjhez, vagy a férj által túlságosan szeretett feleséghez; egyáltalán nem tanúsít szeretetet; ez a szeretet nagyon kötelességszerűnek látszik, amely nem részesül visszautasításban, amely sohasem – félig-meddig sem – még látszólag sem részesül visszautasításban; az így rápazarolt szeretet nagyon is kötelességszerűnek látszik.

Azt hiszem, igen különös dolog, amit megfigyeltem, vagy talán tévedek; az egygyermekes szülők

egészen természetesnek találják, hogy egyáltalán ne szeressék őket; talán nem is veszik ezt észre; mégis azt hiszem, hogy egy kissé észreveszik, de ezt magától értetődőnek vélik; érezni vélik, hogy a végtelennek a semmi felel meg – „végtelen semmi” mondja Pascal – mással kapcsolatosan; érezni vélik, hogy a háttartalan vonzalomnak, minthogy mással nem hasonlítható össze, egy igen unalmas vonzalom felel meg és hogy egy igen nagyfokú aktivitású vonzalomnak egy passzív aktivitású vonzalom felel meg.

Mindig úgy van, hogy az egyetlen gyermek igen passzív a vonzalomban, és hogy szülei nem veszik észre ezt a passzivitást, vagy kiveszik abból részüket, vagy az örömeinek egy fajtájával szemlélik azt. A rendellenes helyzetek denaturálják az érzelmeiket. Mindnyájan ismeritek azt a heves szerelmet, amivel az a férj viszonyul a felesége iránt, akit felesége egyáltalán nem szeret: az ő fájdalmas kétségbeesését, amikor elveszti azt, az ő igen gyakran hallott szavait: „Szegény asszony! Mennyire nem szeretett engem! Mennyire nem voltam képes megszerettetni magamat!” Az egyetlen gyermek szülei nem kevésbé ilyenek; de ilyen mindenek felett az anyja: „Nem szeret engem! Különb nálam! Imádásra méltó! Hogyne szeretném ezt a gyermeket?”

És valóban, annak a szeretetlensége, akit szeretsz, megerősít abban a hitben, amelyet az ő megmérhetetlen tökéletességéről és a te méltatlanságodról táplálsz, és ez a hit megerősít téged az iránta érzett imádatban.

Csakhogy ez együgyűség. Ehhez az együgyűséghez vezet azon oktalan gondolkozás, hogy tíz helyett csak egy gyermeked legyen.

Nem kevésbé súlyosak és fájdalmasak az etnikai következmények. Egy igen szapora népek mellé helyezett, vagy csupán nála szaporább népek mellé helyezett nem szapora népet lassan és folytonosan elárasztják ezek. A Németország és Itália közt levő Franciaország évente egy békés csatát veszít Itáliával és kettőt Németországgal szemben. Azokat a gyermekeket, akiket nem szült Franciaország, azok a gyermekek helyettesítik, akiket Németország és Itália szültek és akiket a náluk levő sűrű népesség miatt a nálunk levő elhagyott és üres helyekre, hozzánk küldenek. Róma görög várossá vált, mondta Juvenalis; én sokkal kevesebb túlzással mondtam: Franciaország városi népe németté és olasszá vált. Tegyük hozzá a kozmopolita zsidó népet, amely sehol sem érzi magát jobban, mint Franciaországban és amely nagyon szapora, bőségesen népesíti be a

városi területeinket. Igaz – és ezt lényegesnek tartom kijelenteni – hogy a francia értelmi olvasztótégely annyira erős, annyira égő és annyira hatalmas, hogy a német, olasz és zsidó ifjakat igen gyorsan franciákká változtatja, akik osztoznak a vérbeli franciák majdnem egész jellemében és akik alig különböztethetők meg a régi rétegektől. A németek, olaszok és mindenekfelett a zsidók nagyon produktív franciák, akik fel vannak ruházva a franciák erényeivel és hibáival. De ez csak félig megnyugtató, mert ha ezen idegenek fiai az értelem, sőt még a szív szempontjából is igen elfogadható franciák, nem lehet, hogy a hazafiság szempontjából erős franciák legyenek. Pedig megesik – fogják mondani. Tudom; de azt is tudom, hogy igen ritkán. Az idegenek fiai közt van a hazafiatlanok törzskara és mindenek felett az idegenek közt találjuk a haza eszméje iránt a legtöbb közömböst. Ebből kifolyólag – miként Édouard Petit sajtószerű nyelvezetével mondja – a paucnatalitás (kevésszületés) járul a legtöbbel a hazafiság meggyengüléséhez.

Mindenesetre megjegyzendő, hogy a hazafiság hanyatlása nálunk egybeesik a tisztán francia születések csökkenésével. A némelyek előtt annyira gyűlöletes patriotizmus leverésére a legalkalmasabb

eszköz a gyermektelenség. Amikor egy néptanító apává lesz, fogadok, hogy ezt mondják neki a többiek: „Gyermekeket nemzesz; nem tartozol köztünk.” Ha ezt nem mondják neki, ez azért van, mert nem értenek hozzá.

Azt mondom: a franciák a felelősségtől való félelem miatt nem nemzenek gyermeket és nevelik rosszul ivadékaikat; vizsgáljuk meg ezt a második állítást.

Semmi sem ijeszti meg jobban a francia embert, mint az, hogy maga nevelje gyermekét. Nem neveli, hanem elrontja gyermekeit. Először is, ha lányról van szó, azt sohasem neveli a francia apa, mindig anyjára hagyja a nevelést. Ez mindig súlyos hiba. Sietek kijelenteni, hogy gyermekei életszükségleteinek nagyon szent gondja által a családon kívül igen elfoglalt családapa nem szentelhet sok időt lányai nevelésére, sőt még fiai nevelésére sem. De mégis neki kell és pedig nagy tekintéllyel általános irányt adni. Majdnem azt mondanám, a lányok nevelése, azok bizonyos életkoráig, körülbelül tizennégy éves korukig mindenekfelett rá tartozik. Az anya az asszonyi jótulajdonságok egész tömegével bír, amelyeket észrevétlenül közöl lányával, és mi sem jobb annál; de az asszonyi fogyatkozások egy tömegével

is bír, amelyeket a férfiúi, az atyai befolyással kell el-
lensúlyozni. Ezeket a fogyatkozásokat, amelyeket az
anya nem képes leküzdeni lányánál, sőt amelyekről
az anya nem is tehet, szükséges, hogy mindig az apa
jelölje meg lányának, mindig kihangsúlyozva per-
sze, hogy az anya mentes tőlük és az ő mentessége
mutatja a példát arra, hogy miként lehet leküzdeni
őket. De mindenesetre szükséges, hogy mindig az
atya jelezze és ítélje el azokat.

Közbevetve legyen mondva, leküzdvé ezeket lá-
nyánál azzal az erélyes állítással, hogy anyjának nin-
csenek ilyen hibái, egy csapással egy kissé az anyá-
nál is gyógyítja azokat. A rendetlenségből, a nemtör-
ődömségből, a tunyaságból, az örökös halogatás-
ból, („van még elég idő”), a pontatlanságból, az
unalmas fecsegésből – nem is mondok többet – ho-
gyan akarnád, hogy ennyi tökéletlenségből egy
francia anya kigyógyítsa a lányát? Példájával? Tré-
fálsz. Szavaival? Ez inkább lehetséges; de tudod,
hogy ha az ember hibáit kissé kijavítja, ez azért tör-
ténik, mert azokat jó tulajdonságainak tekinti és az-
zal tölti el életét, hogy ezeknek örül.

Tehát bizonyos életkorig igen fontos, hogy az
apa kétségtelenül egyenesen és a szükséges tapintat-
tal, ámde igen szorgalmasan részt vegyen a lányai

nevelésében. Royer-Collard nak annyi tekintélye volt a házában, mint a politikai gyűlésekben, ami egy államférfinál a világon a legritkább dolog. A Royer-Collard kisasszonyokkal nagyon keményen bánt, többek között ezt mondta nekik: „nem lesztek kisasszonyok, ebben erősen meg foglak akadályozni benneteket”. Nem tudom, hogy megakadályozta-e ebben őket, de tudom azt, hogy jól ismerte a család-apa kötelességeit a lányaival szemben.

A francia családapák legnagyobb része a lányaira nézve meglegszik azzal, ha lelki nemességben, bájban és kellemben növekedni látja őket, és nem törődik mással. Egy olyan kényes munka felelőssége, mint a lányok nevelése, előtte súlyosnak tűnik. Chrysale-ok ők.³ Megfigyelték, hogy Chrysale egyáltalán nem nevelte lányait? Mind a két lányát anyjuk képezte ki. Philaminte-nak közvetlen befolyása volt Armande-ra, akiből tudákosnő lett. Ellenkező befolyása volt Henriette-re, aki apja vérmérsékletével bírva, ellentétbe jutott anyjával; de egy kissé élénk, kissé agresszív volt, a reakcióban kissé túlzásba esett, egészen odáig, hogy beszédében egy kissé pórias, egy kissé szobaleányos. „Ennek a fiatal

---

³ Molière, *Tudós nők*.

lánynak hiányzik a himpora” mondta Jules Lemaitre. Vagy ha úgy tetszik, Philaminte képezte Armande-ot, és Henriette – Armande ellentétéként – sok szellem mellett egy kevés trivialitást tanúsított. Ez a szegény Chrysale még nővére is kevés befolyással bírt, aki alárendelte magát Philamintének, mint kiváló személynek, akire büszke volt és boldog, hogy sógornőjévé lett. Miként fivére, majdnem pórias polgár – ő is egyszerűen pórias Philaminttá lett, aki csak regényeket olvas és akinek tudós női szerepe mindenek felett abban áll, hogy a helyesírás tudásával büszkélkedjen: kisvárosi tudós nő. Annyi bizonyos, hogy fivérének nem volt rá befolyása, sőt még azt sem mondhatta: „legalább az én jó kis nővérem megmaradt nekem”. Nálunk sok családapa hasonlít hozzá. Számos francia családfő olyan, mint Chrysale.

Van a lányok nevelésének egy rendkívül komoly része, ahol a felelősség ezen félelmét egészen a nevetségesig erőszakolják és ami egyszersmind a legnagyobb kárt okozza a világon. Tulajdonképpen az anyák azok, akiket ez a gond terhel, az apákra pedig abból semmi sem hárul. A férfi és nő közötti viszonyoknak az ifjú lány előtti leleplezéséről beszélek. A francia családok legnagyobb részében azt tartják,

hogy ennek a felvilágosításnak sohasem szabad megtörténnie, vagy csak a házassági nász előtt két vagy három órával. Semmi sem veszélyesebb ennél. Vagy tájékozatlan marad az ifjú lány, ami sokkal gyakrabban megesik, mint azt hinnénk, vagy megtanulja a dolgokat ifjú barátnőitől. Az első esetben súlyos veszélyeknek van kitéve, a második esetben zűrzavaros, homályos és illetlen tudása van, ami őt megzavarja. Az élet misztériumait tisztán, szűziesen, komolyan, méltósággal kell neki megtanítani, mint tényleg a legméltóságosabb, legkomolyabb és legszűziesebb dolgot; de az anyák kivonják magukat azon felelősség alól, amelyet annak megtanításával vélnek magukra vállalni. A szemükben rossz cselekedetnek látszik megfosztani a lányuk lelkét a gyöngédségtől. Tehát jobban szeretik, ha mások teszik? Bizonyára nem, de végnélkül halasztgatják mindaddig, amíg csak azt nem mondhatják – bár szeretik az ellenkezőjét hinni – hogy megtörtént.

Itt egy igen jellegzetes hiánya van előttünk a bátorságnak, ami egyidejűleg súlyos esztelenség is. A fiatal lányt röviden, világosan fel kell világosítani a szerelem realitásáról, még mint lányt. Annak, hogy a veszélyeket kikerülhetőkké tegyük, egyedüli eszköze azoknak a feltárása, illetve hogy meggátoljuk a

kíváncsiság elbetegesedését, egészséges módon ki-
elégítjük azt.

Íme, a felelősségre nézve milyen számos és külön-
böző iszony van a francia családokban. Ennél az
igen bátor népnél hiányzik a polgári, nemkülönben
a családi bátorság. Ez a családi bátorság – keletkeze-
sére nézve – az első minden bátorság közt. Ez az a bá-
torság, amelyre az összes többi bátorság támaszko-
dik, vagyis inkább ez az a légkör, amelyből az összes
többi bátorságnak, ha határozottan nem is abból
kellene erednie, de legalább is abból kellene táplál-
koznia, fejlődnie, magát fenntartania, és új tetterőt
merítenie.

IV.

A POLITIKAI ERKÖLCSÖK KÖRÉBEN

Két tárgya van a politikának: a politikai alkotmány és a politikai erkölcsök. A politikai alkotmány – hogy azzal kezdjük – a franciáknál az általános felelőtlenségre van alapítva. A régi uralom alatt igen reális felelősség volt, t. i. a király felelőssége. Erről nagyon megfélemedtek; de ha a király abszolút volt, ami egyébiránt abszurdum volt, örökké és teljesen felelős maradt és éreztették is ezt vele. Jegyezze meg jól az olvasó, hogy a francia királyság a XVI. század polgárháborúi végétől kezdve despotikusan, de mindig a forradalmak által korlátozva kormányzott. XIII. Lajos uralkodása a felkelt nemesség elleni folytonos harca a királyságnak; ahogyan XIV. Lajos kiskorúsága is, a nemességhez csatlakozott a bíróságok és a nép ellen; amikor XIV. Lajos maga uralkodott, a protestánsok ellen kellett harcolnia, akiket oktalanul kihívott: mindig nyugtalanítják a parlament tagjai és mindig a Fronde-ra

vigyázott. Jól értsük meg, hogy az abszolútnak mondott monarchia folytonosan fenyegetettnek, következképpen igen felelősnek érezte magát. Voltak néha abszolút hatalmi mámoros pillanatai, de mindig megvolt az a zűrzavaros – néha igen világos – érzete, hogy valaki közel volt hozzá, aki tőle számot kért vagy aki számot fog kérni tőle. És ezzel számolt is feltételes bölcsessége; esztelensége abban állott, hogy nem értette meg, hogy ez a felelősség zűrzavaros és határozatlan, amelyet szervezni kellett; a felkelés által, vagy a felkeléstől való félelem által mérsékelt despotizmus egy fenyegetett despotizmus, megfélemlített despotizmus, de nem mérsékelt monarchia; meg kellett határozni a felelősséget, hogy normális és szerencsés eredményekben termékeny legyen; hogy még előtte le kell fegyverezni a felkelést azzal az ígérettel, hogy ellenzékké lehet, és hogy nem találja magával szemben a népet, ha az szabadon szólhat és számba veszik azt, amit mond. A felelősség azonban mégis létezett és nagyon tiszta tudatában is volt annak.

Annyival is inkább tudatában volt annak, mert a királyság – elismerem, egy kissé határozatlanul – de bitorlónak érezte magát. Tudta, hogy volt alkotmány, hogy voltak a királyságnak „alaptörvényei”,

amelyek kötelezték a királyt, amelyeket meg nem sérthetett, de amelyeket a király ellenkező szokás által elavulni engedett, amelyek a polgárháborúkra felette kedvezők és mindig hasznosak voltak a boszúállónak, de olyan alaptörvények, amelyek fennállottak és amelyek tényleg még mindig fennállottak. Nem ismerem a régi uralom írói közt olyat, aki fenntartotta volna azon állítást, hogy a francia királyság despotikus volt. Mindnyájan azt mondják, a király felett törvények voltak és a király nem tehetett mindazt, amit akart. Amikor a királyság ezt mondta – és százszor monda ezt – beszédet intézvén a parlament tagjaihoz, „hogy a törvényhozói hatalom a királyt illeti”, tudta, hogy nem mond igazat és teljesen érezte bitorló voltát.

Egyedül a papság mondta neki, majdnem mindig, hogy szuverén, aki hatalmát csak Istentől bírta; csak hogy ugyanazon egy csapással igen félelmetes felelősséget is hárított rá. Azt kiáltotta oda neki: felelős Isten előtt és számadással tartozik Istennek azért, amit a nép ellen tett, vagy ha nem törődött vele.

Azt fogják mondani, ez a felelősség könnyűnek és – mert végtelen – határozatlannak tűnhet, és a királyság azt mondhatta, mint Tartuffe: „Ha csupán

csak az ég...” Nem vegyük így a dolgot; ne vegyük úgy, hogy a papság négy szemközt, suttogva mondta ezt. A papság ezt egész hangosan mondta és itt kezdődik a világi hatalom felelőssége. Egész hangosan mondta és a nép éppen olyan jól megértette, mint a király, és megalkotta ebből a királyi felelősség érzületét. Az igazságos kormányzás az Isten iránt való kötelesség: ám legyen, de egyszersmind a nép iránti kötelesség is, hogy Isten akarata szerint kormányozzák. Itt éledt fel újra még a régi – jóllehet elgyengült – egyházi hatalomnak a szuverén Isten nevében való beavatkozása a világi hatalom körébe, az a beavatkozás, amely annyira hatalmas és üdvös volt a barbár fejedelmekre. Megjegyzendő, hogy egy istenfélő szuverén sokkal súlyosabb felelősséget érez magában – jóllehet abszolút fejedelem – mint egy, a nép által választott és csak névlegesen felemelt szuverén. Amikor az egyház azt monda: „minden emberi hatalom Istentől származik,” általában azt hiszik, hogy az egyház a szuverén alá hajlította és nyomta a népet. Vigyázzunk! Azzal, hogy azt mondta a királynak, a hatalom Istentől származik, egy csapással rettenetes módon felelőssé tette Isten előtt. Ellenben az a szuverén, aki azt gondolja, hogy csak a néptől függ, igen jól tudja, hogy nem függ senkitől, hogy

csak az eredményektől függ és csak addig szeretik, amíg szerencsés, de gyűlöltté, elhagyottá és ledöntötté válik, amikor a sors ellene fordul. Az Istentől való szuverén Istennel kötött szerződést, a nép által felemelt szuverén pedig a véletlennel. Ezzel számolni kell.

Elismerem, elismertem, hogy ahhoz, hogy az Istennel kötött szerződésből üdvös eredmény származzon, szükséges, hogy a fejedelem istenfélő legyen; és azt is el kell ismerni, hogy határozottan ez a félelem az, amely jelentősen meggyengült a mi régi uralombeli királyainknál, az utolsót kivéve. De azt akartam megértetni, hogy habár a régi uralomban nem is létezett alkotmányos felelősség, de létezett egy felelősség, mégpedig hármas formában: felelősség Isten iránt, amelyet különben nem lehetett észrevenni, felelősség az alkotmány iránt, amely, miként de Staël asszony szellemesen mondta: „mindig csak korlátolt volt”, de ami különben létezett mint eszme és amit igen gyakran emlékezetbe idéztek a jogtudósok; ami pedig a nép iránti felelősséget illeti, ezzel szemben a király, minthogy megsemmisítette a közvetítő testeket, súlyos hiba esetén egyesegyedül érezte magát, ami a meggondolás és félelem állapota juttatta őt.

Napjainkban a hatalom felelősségét alkotmányosan odáig korlátoztuk, hogy gyakorlatilag felszámoltuk, és miután a közerkölcsök megváltoztatták az alkotmányt, a központi hatalomnak és ügyvivőinek máris nagyon gyenge alkotmányos felelősségét a semmire szállítottuk le. A köztársaság elnökének elég nagy hatalma van; több hónapra elnapolhatja a képviselőkamarat; a szenátus javaslatára feloszlathatja a képviselőkamarat és új választásoknak vetheti alá; elrendelheti – ami felfüggesztő természetű vétó – hogy a kamara újratárgyaljon egy általa már megszavazott törvényt. Különös, hogy mindezen rendelkezések holt betűkké váltak, csupán papíron léteznek; a gyakorlatban olyanok, mintha nem is volnának és valóban egyáltalán nem is léteznek. A kamarának MacMahon által 1877. május 16-án történt feloszlása óta képviselőkamarat sohasem osztattak fel. 1871 óta az elnök sohasem hívta fel a kamarat egy megszavazott törvény második tárgyalására, 1877 óta sohasem napolta el az elnök a képviselőkamarat. Mi több, az elnöknek alkotmányos joga van üzenettel közölni gondolatát a kamarával. Thiers igen gyakran élt a kormányzat ezen eszközével. Egy ilyen eszköz az, hogy bár alapján az elnök üzenet által semmit sem rendel el, mégis ha eltérés

van közte és parlamentje közt, a nemzetet teszi ebben bíróvá, amely ugyanazon képviselőket megválasztva majd megmondja neki, hogy nincs vele, másokat megválasztva pedig azt, hogy vele van. Ilyen felelősséget vállal el tehát és a megkerülés ilyen módját fogadja el, amikor üzenetet intéz a kamarákhoz. MacMahon óta sosem alkalmazták ezt a módot.

És végül az elnök hét évig el nem mozdítható az alkotmány szerint. Egy elnököt elmozdítottak a kamarák, Jules Grévy-t, az elmozdítás minden formális szövege nélkül, mert ez alkotmányellenes lett volna; ezzel a híres formulával értesítették visszavonulása elrendeléséről: „A kamara... a szenátus... elvárva a köztársasági elnök közleményét...”

Mindebből az következik – követve Aulard szerencsés kifejezését – hogy a törvényes alkotmányt egy valódi alkotmány pótolta, méghozzá annyira, hogy nem merték annyira radikálisan megsérteni a valódi alkotmányt a törvényes alkotmány alkalmazása miatt, és hogy az alkotmányos eljárás felháborítóan alkotmányellenesnek látszik. Ez a valódi alkotmány pedig egy szóból áll: a francia köztársaság elnöke semmi, vagy másként mondva: a francia köztársaságnak nincs elnöke.

Ez annyira igaz, hogy egy köztársasági elnöknek választott államférfi csak azt érzi, hogy politikai pályája be van fejezve. Teljesen és mindenkorra be van fejezve. Mert mint köztársasági elnöknek nem szabad semmit sem tennie és semmit sem mondania; sőt amikor már nem elnök többé – mivel úgy rendeli a szokás, hogy egy volt köztársasági elnök sem szenátor, sem képviselő ne lehessen – tovább kell folytatnia azt, hogy ne tegyen semmit és ne mondjon semmit. A köztársaság elnöksége egy államférfit elnöksége idejére és arra az időre is, amikor már nem elnök, kiközösít és száműz. Maga fölé helyezve őt, megsemmisíti, és felmentve, eltünteti őt.

Ezek az elvek, amelyek sehol sincsenek feljegyezve, de amelyek érvényben vannak, mindig annyira erősek, hogy egy elnök, Loubet, aki nem volt minisztereivel egyetértésben, nem utasította soha vissza minisztereit, nem napolta el a kamarát, nem oszlatta fel a kamarát, nem követelte egy már megszavazott törvény másodszori tárgyalását, nem intézett üzeneteket a kamarákhoz, ámde néha egy lakomán vagy egy fogadtatáson miniszterei politikájával éppen ellenkező szavakat hangoztatott. Ekként könnyített lelkiismeretén; de élénk megvilágításba

helyezte a „valódi alkotmányt” és ennek a valódi alkotmánynak a rendkívül paradox voltát. Ezt lehetett volna neki mondani: „Ha ön ekként gondolkodik, miért nem alkalmazza ön az alkotmányos eszközöket, hogy megértesse és érvényesítse, azon határok közt, amelyek közt ezt alkotmányosan teheti? És minthogy ezt egyáltalán nem tette, elejtett beszédei igen világosan ezt jelentik: „A valódi alkotmány szerint semmi olyan jogaim nincsenek, amit a törvényes alkotmány ad nekem és nem beszélhetek úgy, mint magánember; ami pedig a cselekvést illeti, semmi módon sem cselekedhetem.”

Nincs tehát Franciaországnak köztársasági elnöke; nincs tehát Franciaországban államfő.

Ez nagyon meggondolandó, minthogy ebből az állítás következik, hogy Franciaország tiszta demokrácia. Amikor a tiszta demokráciának – néztem szerint – félelmes helytelenségeit, melyeket lassanként, sőt igen rohamosan hord magával megjelenülök, az antik és az amerikai demokráciákat hozzák fel ellenem. Ez a köztársaság és a demokrácia összezavarása, ennél pedig nincs súlyosabb zűrzavar. A régi demokráciák sohasem léteztek, ennyit ezekről; az amerikai köztársaság pedig nem demokrácia.

A régi köztársaságok arisztokráciák voltak, kivéve igen rövid ideig az athéni köztársaságot, ahol a demokrácia végül létrejött, ami különben egybeesett a nemzet hanyatlásával. A lakedaimóni köztársaság arisztokrácia volt. A római köztársaság megszűnt az arisztokráciától az egyeduralmi kormányzathoz való átmenet nélkül. Talán nem szükséges mondanom, hogy a velencei köztársaság gyökeresen arisztokratikus volt.

Ami az amerikai köztársaságot illeti, az alkotmányos monarchia: nem egyéb alkotmányos monarchiánál. Az amerikai köztársaság elnöke – minden hatalmával a külügyekben; minisztereivel a belügyekben, akik a parlamentnek nem felelősek; törvénykezdeményezési jogával, amit gyakorol; az összes állami hivatalnok kinevezésére vonatkozó jogával, amit szintén gyakorol – szuverén. Annyival inkább, mert ha a miniszterek nem felelősek a kamaráknak, ő nem kevésbé az, mivel nem általuk, hanem a nép által kerül megválasztásra.

Alapjában és egész valójában az amerikai köztársaság elnöke igen hatalmas alkotmányos szuverén, akit csak a közérdek kell hogy áthasson, akinek csak a közvéleménnyel kell törődnie, hogy népszerű legyen és hogy újra megválasszák, és hogy tiszteletben

tartsák, miután újra megválasztották és többé már nem választható újra hazájában. Szuverén *pro tempore*; de szuverén. Az Egyesült Államok egyik francia követe mondta nekem: „Az amerikai köztársaság elnöke összehasonlíthatatlanul inkább király, mint Nagy-Britannia királya és sokkal inkább császár, mint a német császár”.

Sohasem volt és nincs is a világon tisztább demokrácia a francia demokráciánál. Ezért vagyunk kényszerítve mi, akik azt tanulmányozzuk, hogy óvjuk attól, ahová jutni fog és megfontolva jövőjét, megbíráljuk és tanácsot adjunk neki majdnem elméletileg okoskodva. Eléggé szemünkre hányják ezt: de nem tehetünk másként, vagy csak kevésbé tehetünk másként.

Az athéni demokráciára való némely visszaemlékezéssel érvelünk, ami mint olyan fennállott, de körülbelül csak félszázadig. Így tett már Rousseau is, amikor megtámadta a tiszta demokráciát a *Contrat Social* ellenére. Egy kevésbé a francia forradalommal is érvelünk, melyet azon pályáján veszünk tekintetbe, amelyet a Mirabeautól Babeufig terjedő görbe vonalon futott be – ami sémája a demokrácia történetének, a tiszta demokrácia fejlődésének profetikus előrejelzése. Egy kevésbé a harmadik francia

köztársaság történetével is érvelünk, azokkal a tendenciákkal, amelyeket mutatott, azzal az iránnyal, amelyet vett; és hirdetjük a holnap demokráciáját, mint az 1871-től 1911-ig tartó demokráciának meghosszabbítását, mint a mai demokrácia fokozatos radikalizációját. De mindenekfelett elméletileg érvelünk, magát a demokrácia lényegét véve fontolóra, vagyis az abszolút egyenlőséget, azt állítva, hogy a francia demokrácia mindinkább közeledik lényegéhez, a tiszta demokráciához.

Jogos-e így érvelni, és hát lehetetlen-e az, hogy a demokrácia, amikor kifejlődik, saját magát is megjavítsa, amikor megerősödik, megjavuljon és saját maga teremtsen meg a számára szükséges ellensúlyokat?

Igen is, azt hiszem, hogy jogos ekként érvelni, és nem hiszem, hogy akkor, amikor a francia demokrácia kifejlődik, megjavítja saját magát, minthogy – óh milyen jól látta ezt az amerikai, Barrett Wendell *La France d'aujourd'hui*-jében (mai Franciaországjában)! A francia embernek az a sajátsága, hogy radikális, hogy ideológus, a francia ember sajátsága, hogy a végletekig eljusson eszméi megvalósításához, hogy nem fél és éppen ellenkezőleg, mindig meggondolja, hová vezetik eszméi.

Semmi sem jogosabb ennél. Amikor Francia ország katolikus etatista volt, aggodalom és könyörület nélkül, sőt a maga kárára mintegy egyhangú elégtétellel látta eltávozásra kényszerítve a legjobb és leghasznosabb két millió franciát azért, hogy megvalósítsára kerüljön ez az eszme: egy államvallás és egy vallás legyen az államban. Szenvedélyes ideológia. „Inkább vesszenek a gyarmatok, mint az elv!”

Amikor Franciaország nacionalista volt, vagyis a nacionalitás elvével kísérletezett, önmaga ellen és saját világos érdeke ellen prédikált és dogmatizált; önmaga ellen harcolt, önmaga ellen ontotta vérért, hogy nemzeteket kreáljon önmaga ellen, hogy megvalósítsa ezt az eszmét: a fajok és nyelvek szerint csoportosított nagy nacionalitások eszméjét. Szenvedélyes ideológia. Egyáltalán nem tévedünk abban, hogy a francia intellektuális jellemnek egyik legnagyobb francia képviselője III. Napoleon.

Ha Franciaország értelmileg ekként van megalkotva, kevésbé kételkedünk abban, hogy a demokratikus eszme kísérlete nem viszi egyenes irányban célhoz és a legrövidebb úton előre.

Ezért érvelünk elvontan ebben a kérdésben: először mert kevésbé tehetünk másként, tekintve, hogy a demokrácia egy új dolog, azután pedig mert

olyan néppel van dolgunk, amely maga is elméletileg és az elmélet után cselekszik, eléggé helyes módszer lesz, hogy elméletileg okoskodjunk afelett, hogy mi lesz belőle.

Hogy összefoglaljuk ezt az elkalandozást: Franciaország a tiszta demokrácia kísérlete, amely minden erejével a tiszta demokrácia megvalósítására törekszik.

Eltértem tárgyamtól? Nem hiszem. Franciaország az a demokrácia, amely az abszolút demokrácia felé törekszik, ezért szervezkedik önként, majdnem automatikus módon az abszolút demokrácia elve szerint; ez az elv pedig először az abszolút egyenlőség, azután pedig hogy ne legyen felelősség sehol és senkise legyen felelős. Az athéniaknak a demokrácia időszakában nem volt kormányuk; a polgárok tömege által kormányoztattak, amely mint minden tömeg, senkinek sem volt felelős, hacsak a történelem előtt nem, ami egyébiránt őket jó szemmel nézte.

De hogyan kell elnyomni a felelősséget? Meg kell osztani és úgy kell szétszórni azt, hogy mindenütt észrevehetetlen legyen és ne mondhassa senki sem: „*is fecit*” (ez tette). Határozottan ezt tette a mi alkotmányunk, sőt még inkább tették ezt politikai erkölcsünk.

Franciaországban a parlament kormányoz. Nem az állítólagos „államfő,” ahogy kimutattuk. A miniszterek, akik örökösen a parlament akaratának vannak alávetve, amikor a parlament határozatai szerint kormányoznak és adminisztrálnak, nem egyebek, mint végrehajtó ágensek, mint a parlament ügynökei. Minden kormányzati ténykedés a két kamarát illeti. Tehát a parlamenti tagok felelőtlenek, minthogy 900-an vannak. Közülük mindegyik, amikor határozatot hoz, fedve érzi magát a többiek által és azt a jogos érzületet táplálja, hogy igen rossz tulajdonság volna, ha emiatt őt támadnák. Aki uralkodik, aki egyedül uralkodik, az egy zűrzavaros tömeg, amely nem ad egyetlen támpontot sem arra, hogy kinek panaszkodjunk, amikor arról van szó, hogy panaszkodjunk, igényt támaszunk vagy nyugtalankodjunk. Montesquieu -nek a hatalmak elkülönítésére vonatkozó nagy elmélete a felelősség elmélete. Felelős az államfő és miniszterei, ha kormányoznak; felelős a bíró, feltéve, hogy a felelősséget nem háríthatja a kormányra, amely rendeleteket ad neki. Felelős a törvényhozó, feltéve, hogy nem megszámlálhatatlan; másrészt pedig, hogy a törvényhozó nem az a zűrzavaros hatalom, amely törvényt is hoz, kormányoz is, adminisztrál is,

sőt még az igazságszolgáltatás felett is mérleget gyakorol, és így látszólag annyi felelősséget vesz magára, hogy valósággal többé semmi felelőssége sincs.

Azt vethetik ellen – de az ellenvetés nem lesz jogos – hogy íme egy igen szép példája a felelősség-szomjnak, amikor a törvényhozó testület, amely mindent maga végez, törvényhozó, végrehajtó, adminisztratív és bírói hatalom és amely – hogy úgy mondjuk – egyedül magára irányítja az összes lehetséges kritikát. De azt mondom, hogy az ellenvetés hibás, minthogy aki mindent magára vállal, az közvetlenül, kifejezetten és világosan semmit sem vállal magára. Franciaország úgy érzi, hogy képviselői és szenátorai kormányozzák, adminisztrálják, sőt még ítélkeznek is felette; de azonfelül, hogy ezek egy tömeget képeznek, amely felosztja és szétosztja a felelősséget, ez egyúttal végrehajtó, adminisztráló és bírói hatalom is, amelyet a parlament kormányoz, adminisztrál és ítél meg anélkül, hogy meg lehetne különböztetni, hogy a tekintélynek vagy a parlament befolyásának milyen mennyiségét árasztja, viszi be vagy veszi el ezen hatalmak mindegyikétől. Ebből következik, hogy a kormányzat, az adminisztráció és a jogszolgáltatás hatalmára nézve a parlament rejtett hatalom és hogy Franciaország úgy érzi, hogy őt egy

rejtett és észrevehetetlen hatalom kormányozza, adminisztrálja és ítélkezik felette.

És ezenfelül, minthogy a parlament, mint rejtett hatalom, mindenbe beleártja magát, amikor mint törvényhozó hatalom működik, elmenekül a felelősség elől annyiban, hogy nem látható a maga területén, még abban a pillanatban sem, amikor működik, minthogy szüntelenül mások felett áll. Azzal, hogy a parlament mindenütt jelen van, teljesen fedi magát még akkor is, amikor saját ügyével foglalkozik annyiban, hogy eltereli azt a figyelmet, amely az ő ügyére és rá volna fordítható. Törvényeket hoznak, de olyan sok dolgot művelnek, hogy azokat mint törvényhozók egyáltalán nem figyelik meg pontosan. Törvényeket hoznak, de ez annyira másodrendű része annak hivatásnak, amivel magukat felruházzák, hogy nem egész pontosan erre irányul a közfigyelem, amely különben a többi dologra nézve, amit cselekszenek, nem lehet csak bizonytalan és kétes.

A parlamenti kormánynak, amikor az egy fajtája a szinkretizmusnak, amikor különböző kerekerei nincsenek tisztán elhatárolva és elkülönítve, az a nagy hibája, hogy a jogos kritika elveszti az egyenes irányát és tévútra jut, nem tudja, mihez tartsa magát,

következőleg tudatában van tehetetlenségének és azzal végzi, hogy a közönbösség és lemondás egy fájához tér vissza. Mesterséges sötétségben kormányoznak bennünket, amelyet nagyon ügyesen úgy formáltak, hogy sem a kormányzottak nem tudják mit kezdjenek, sem a kormányzók pontosan azt, amit tesznek. Tapogatódzva kormányzunk és kormányoznak minket...

„Mindez szónoklás!”

Ám lássunk egy egészen új példát. Champagne határigazítása ügyében a kormány határozatot hozott – jót vagy rosszat, az nem kérdés. Miután ez a határozat Champagneben felkelést idézett elő, elhatározta a szenátus interpelláció folytán, hogy semmilyen határigazítást nem kellett volna megejteni és ezzel a ténnyel elítélte a kabinetet. A kabinet csak egy dolgot tehetett: hogy lemondjon. Egyáltalán nem mondott le, hanem visszahelyezte a kérdést az államtanács kezeibe, egy fehér lapon levő törvényjavaslat által (par un project de loi en blanc), vagyis törvényhozattal ruházta fel az államtanácsot. A képviselőkamara a maga rendjén – erős tiltakozással a szenátusra nézve – tárgyalja az ügyet és bizalmat szavaz a kormánynak. Milyen bizalmat? Nem a kormánynak kellett bizalmat szavazni ebben az ügyben,

minthogy azt kibocsátotta kezeiből, hanem az államtanácsnak és a kamara napirendjének ennek kellett volna lennie: „Miután a kamara meghallgatta a kormányt, amelynek nincs véleménye, és magának a kormánynak sincsen, mivel rábízta ezt az államtanácsra, melyet arra kért, hogy legyen véleménye: napirendre tér.” Annyi bizonyos, hogy ezen ügyben, e pillanatban, amikor e sorokat írom, nem kormányoz minket a kormány, amelynek nincs véleménye, nem kormányoz a kamara, amelynek nincs véleménye, nem a szenátus, amelynek megvan a maga véleménye, de amit nem vesznek számba; kormányoz minket az államtanács, amelynek nincs a kormányzásra megbízatása és amely nem egyéb, mint tanácsadó gyűlés és ez főképpen alkotmányellenes helyzet.

De mi van ennek az alkotmányellenes helyzetnek a mélyén? A felelősségtől való irtózás, amely felelősséget – a szenátus kivételével – mindenki elveti magától. A kormány kiengedte a kezéből és nincs többé akarata és nem is akarja, hogy legyen többé; a kamara, bizalmát fejezve ki a kormány akarata és véleménye hiányában, vélemény és akarat nélkül lár-mázva igazolja magát és mindenki – leszámítva a szenátust – kitér a felelősség elől, átengedvén azt egy

törvényhozó és adminisztráló tanácsnak, amely nem bír felelősséggel.

Mindezen uraknak úgy látszik az az elképzelésük, hogy az határozzon, akitől senki sem kérhet számot. A felelősség előli kitérés szenvedélye ebben kulminál. Nemde idegenszerű, amikor egy máris felelőtlen kormány, minthogy nem egyéb, mint a parlament végrehajtó ágense, kitér a felelősség árnyéka elől, lerázva magáról és átadva a határozás gondját egy olyan gyűlésnek, amely nem része a kormánynak; és amikor egy már tagjai számánál fogva is felelőtlen kamara eltávolítja magától a felelősség árnyékát és átengedi azt egy olyan kormánynak, amely azt egy harmadiknak engedi át, rábízva azt egy olyan kormányra, amely azt egy harmadik csoportra bízva?

Annyira megosztani a felelősséget, hogy ne maradjon belőle semmi megfogható: ez a rendszer, amint látjuk.

Ha a kormány felelőtlen, nem kevésbé azok a kormány ágensei is, sőt talán még inkább. Tudjuk jól, miben áll Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban az egyéni szabadság, milyen a biztosítéka és hogy mi tartja fenn. Ami fenntartja, az az, hogy te, mint egyes ember beperelheted a hivatalnokot, még hivatalos munkakörében is, ha

megbánt. Az angolszász törvényhozó megértette, hogy jogigényt támaszthat a hatalom ágense ellen (joga van a bíróságot segítségül hívni) éppen úgy, mint egy vele egyenlő ellen, sőt nagyon valószínű, hogy inkább fog engem molesztálni és elnyomni egy hivatala által hatalmas ember, mint egy velem egyenlő. Tehát Angliában és Amerikában pert lehet indítani egy hivatalnok ellen, még hivatala gyakorlása közben is, ha azt gondolod, hogy igazságtalanságot követett el ellened.

Franciaországban ez nem lehet abban az értelemben, hogy igazság szerint lehetne, de ha valaki mégis teszi, a bepanaszolt hivatalnok illetékességi kifogást (*Déclinatoire d'incompétence*) emel, ami az ügyet az illetékességi törvényszékhez (*Le tribunal des conflits*) utalja, amely – mivel többségében, államhivatalnokokból áll – nem adhat az egyes embernek igazat a hivatalnokkal szemben. Az, hogy az egyes embernek joga legyen pert támasztani egy hivatalnok ellen hivatalos eljárására vonatkozólag, Franciaországban ténylegesen nem létezik.

És amikor azt hiszik, hogy ez a jog olyan jól fennállhatna anélkül, hogy a hivatalnok sokkal felelősebb volna, anélkül, hogy több felelősség terhelné! Attól a pillanattól fogva, hogy a bíróság annyira

függ a kormánytól – tudjuk miért – hogy nem engedje meg azt magának, hogy az egyes emberrel szemben ne adhasson igazat a kormánynak, sem azt, hogy bármilyen módon ellenezze a kormány óhaját, szükséges volna-e hát, hogy elvonják tőle az egyesek által megtámadott hivatalnokok feletti jogszolgáltatást, mert nagyon valószínű, hogy sohasem gyakorolná azt, sem az egyesek javára, sem a hivatalnokok hátrányára? Hát nem; nem elegendő, hogy a bíróság a hatalom ágensének tekintse magát, hogy biztosítsa a hatalom többi ágenseinek felelőtlenségét; ezenfelül még szükséges, hogy ez a felelőtlenség érintetlen legyen és hogy ezen ágensek részére létezzen a kifogások és privilégiumok rendszere. Az a hivatalnok csalhatatlansága biztosítékainak és védelmeinek sokszorozása. Milyeb boldog a francia hivatalnok, milyeb kényelmesen érezheti magát!

A valóságban egyáltalán nem olyan boldog és nincs is mindenben annyira kényére-kedvére hagyva, mint ezt az ember gondolhatná. Rettenetesen korlátozott és rettenetesen felelős. De azok korlátozzák, akik által nem volna szabad korlátozva lennie és azoknak felelős, akikkel szemben éppenséggel és egyáltalán nem is kellene annak lennie. Először is számot kell adnia kormányának, ami egészen

törvényes és megtámadhatatlan; azután számot kell adnia, ami sokkal kényesebb, annak a rejtett kormánynak, amelyről beszéltünk. Kérülete parlamenti tagjainak, szenátorainak és képviselőinek, szenátorai és képviselői ellenfeleinek érdekében kell adminisztrálnia. A rejtett kormány nem kér és nem követel tőle parancsolólag egyebet, mint ezt. Erre már hivatkoztam más helyen, amelyre nem akarok itt kitérni.

Ebből következik, hogy a polgártársai irányában felelőtlen hivatalnok – mivel nem esik választás alá – a jogszolgáltatás viszonyában is felelőtlen – mivel nem tartozik számot adni – felelős a kvázi-felelőtleneknek, a parlamenti tagoknak, akik maguk is olyan emberek, akik azon szolgálatokra nézve, amelyeket tőlük követelhettek, teljesen felelőtlenek.

Ami azt illeti, kinek fog beszámolni a parlamenti tag a törvényhozás befejezésével? Pártjának. Mit fog tőle pártja kérdezni? Számonkérheti tőle, miként szavazott, milyen törvényeket hozott. De sohasem kérheti számon tőle, vajon a megye hivatalnokaira befolyást, megfélemlítést vagy meg nem engedett nyomást gyakorolt-e. Ellenkezőleg, ha ez zirányban valamit szemére vet képviselőjének, az csupán az

lenne, hogy nem fejtett ki elegendő erélyt arra, hogy a hivatalnokokat a párt érdekében működtesse.

Tehát a hatalom azon hivatalnoka, aki felelőtlen a jogszolgáltatásnak, felelős a kvázi-felelőtleneknek, akik arra nézve, amit velük végeztetnek, mindenképen felelőtlenek. Amiből következik, hogy a hivatalnokot nem az a felelősség terheli, ami hasznos volna, hanem az ami romlásra vezet; nem felelős azon értelemben, amelyet a közjó megkívánhat, de szigorúan felelős a társadalmi igazságtalanság értelmében, amelytől függ.

Ilyen ez a kormány a gyakorlatban, amely elvileg és látszólag a jogra, igazságra és méltányosságra van alapítva; a gyakorlatban és a mód miatt, amivel megmásították, olyan káros az igazságra, a jogszolgáltatásra és a közjóra nézve. Végeredményben egy nem személyes kormányt alapítottak meg, ami felelőtlené vált és a világon ennél veszélyesebbet nem ismerek.

Az orvosságok kétfélék lehetnek, alkotmányosak és erkölcsiek.

Az alkotmányos orvosságoknál természetesen azonnal a monarchiára gondolna az ember. Eléggé természetes a monarchiára gondolni, minthogy a demokrácia a despotizmus felé halad, mivel nem

személyes, a monarchia pedig, mivel lényegileg személyes, képes megalapozni a szabadság biztosítékát. Azt hiszem, ez tévedés. Mindig ezt mondják: csak egy király képes az összes pártok fölött lenni és egyedül ő képes, aki az összes pártok fölött van, gondot viselni a közjóra, sőt mindenki szabadságára is, mert határozottan nem akarja, hogy egyik párt túlszárnyalja a többit, ennek folytán, hogy elnyomja a többit és önmagát is; amiből következik, hogy a fejedelem és a polgárok szabadsága közt szolidaritás van.

Ez nem rossz érvelés és öröm kifejtetni és összefoglalni azon emberek véleményét, akik ilyen helyesen érvelnek. De ha az eseményeket vizsgáljuk és emlékezetünkbe idézzük történelmünket, honnan van az, hogy egy abszolútnak mondott király alatt éppen annyi a hatalomért vetélkedő párt, mint a köztársaságban? Ez a tény nem vitatható el. Minden király alatt pártok, vagyis érdekkörök vannak, amelyeknek vezérei, alvezérei, klientelája, díjazottjai vannak, és mivel mindegyikük előnyt húz a többiek hibáiból és vetélkedik a királyi kegyért, majd megnyerve azt, részint a többiek hibái, részint saját áskálódásai folytán, ha a sor rákerül, éppen úgy követik egymást a hatalomban, miként most a mi pártjaink

vagy párt töredékeink; amiből következik, hogy nincs több eredmény manapság az ügyek körül, mint a régi uralom idejében, nemkülönben, hogy nem volt több eredmény a régi uralom idején az ügyek körül, mint manapság van.

Szakadatlanul azt hangoztatják Renan *La Réforme intellectuelle et morale*-ja (Értelmi és erkölcsi reformja) után, hogy egy nagy államférfiúi tulajdonságokkal bíró ember manapság sohasem lehet miniszterré azon okból, minthogy sem képviselővé, sem szenátorrá nem lehet és hogy sokkal könnyebb volt Turgot-nak miniszterré lenni 1774-ben, mint-hogy azzá legyen manapság; mert napjainkban az ő szerénysége, szögletessége, szónoki képességének hiánya, megakadályozták volna őt abban az első lépéstől kezdve, sőt már az első lépés előtt, míg ahhoz, hogy ezt 1774-ben elérje, elegendő volt, hogy megértse és értékelje őt Viry abbé, De Maurepasné által nagyon meghallgatott filozófuspap. Mi sem helyesebb ennél, de elfelejtik hozzátenni, hogy bár Turgot igen könnyen elérte a miniszterséget, még könnyebben eltávozott onnan, és hogy csak két évig maradt a hatalmon anélkül, hogy valaha újra felemelkedjen, mivel ledöntötte az intrika.

Akik a királyság érdemeit magasztalják, mindig egy intelligens és igen erélyes királyt tételeznek fel, aki megtudja választani minisztereit és meg tudja tartani azokat, felette áll mindig a pártoknak, amennyire csak képes, vagyis abszolút módon. Ez nem egészen feltételezés, minthogy egtörtént; ilyenek voltak XIII. Lajos, aki felett talán uralkodtak, de aki annyi határozottságot tanúsított arra nézve, hogy mindig az az ember uralkodjon felette, akinek zseniális, hogy őt királyaink közt a legintelligensebbnek és a legenergikusabbnak gondolom; ilyen volt XIV. Lajos legalább uralkodása azon első felében, amikor Colbertet és Louvoist összes ellenségeik ellen, sőt egymás ellen is megvédelmezte. A nagyon intelligens, nagyon erélyes és az összes pártok felett álló királyról való elmélet tehát nem pusztán feltételezés, de mégis egy kivételen alapul, kivételre pedig nem szabad elméletet építeni.

Az az igazság, hogy semmi sem ritkább, mint egy intelligens és erős akaratú király, így fennáll a pártok harca és a pártok utódlása a hatalomban. Következésképpen éppen annyi bizonytalanság van egy király alatt, mint a köztársaságban.

Tegyük hozzá, amit már néhányszor mondtam (dehát az politikai elmélkedőnek az a kötelessége,

hogy ismétljen), hogy ami Franciaországot illeti, figyelembe véve, hogy nyolcvan év óta áll ott a köztársaság, az a politikus első erénye, hogy t. i. a jelentős tények és meggyökeresedett hagyományok tiszteletével fogadja el a köztársaságot és egyedül azzal kísérelje meg elérni a legnagyobb előnyt. Azt mondom, hogy a köztársaság Franciaországban 1830 óta áll fenn, mert akkor, amikor egy nemzetnél három monarchia versenyez a hatalomért, akkor a nemzet a köztársaság, mint a szükségképpen megoldás felé törekszik és már alapjában véve, sőt ténylegesen ott is van, mivel egy olyan monarchia kormányozza, amely nincs általánosságban elismerve – ami a monarchiának lényege is – hanem amit általánosságban támadnak. Ebből következik, hogy egy párt által egy időre van kormányozva, ami pedig a köztársaság lényege.

Tehát alaposan, mélységesen igaz, hogy Franciaország nyolcvan esztendő óta köztársaság, hogy ez egy jelentős tény és hogy abba, hogy azt el kell viselni, hosszú idő óta belenyugodtak. 1911-ben egészen tradicionalista dolog republikánusnak lenni.

Az abszolút monarchiát (vagy a konzultatív formájú parlamentáris monarchiát, mint amilyen a régi uralom monarchiája is volt) félretéve, a szigorúan

parlamentáris monarchiához, vagyis ahhoz a monarchiához kellene-e menekülni, ahol a király uralkodik, de nem kormányoz és ahol egy többséggel bíró párt kormányoz, hoz törvényt, adminisztrál és bíraskodik? Minthogy ezen monarchia és a köztársaság közt – bármilyen erőfeszítést tegyek is – nem látok semmiféle különbséget sem, hacsak azt nem, ami abban áll, hogy a monarchiában civillista van – abból az óhajtasból, hogy egyáltalán ne vesztegessem a saját időmet és az olvasóét sem, nem szólok egy szót sem a parlamentáris monarchiáról.

Tanácsos tehát, hogy Franciaország maradjon meg a köztársaság mellett, és véleményem szerint felbecsülhetetlen végső szerencsétlensége az volna, ha erejét a vitatott, keresztezett, akadályozott és igen valószínűleg kérészéletű monarchia helyreállítási kísérletével merítené ki, és amely, ha nem volna tiszavirág-életű, a harcokat, felfordulásokat, belső egyenetlenségeket és az erők elvesztegetését még inkább meghosszabbítaná.

Legyünk tehát republikánusok; de aki azt mondja, hogy republikánus, nem azt mondja, hogy demokrata, és egyáltalán nem azt, hogy korlátozott és felületes demokrata, hogy Renan kifejezéseivel éljünk. Egy életképes köztársaság megalkotásáról

van szó, vagyis olyan köztársaságról, amely mint az összes fennállott köztársaságok, demokratikus alappal bírjon és arisztokratikus elemet is foglaljon magában.

Arisztokratikus elem van a nemzetben, mindig van; csupán talán az intézmények játéka, paradoxona vagy iróniája okozza, hogy mivel megvan a nemzetben, igen gondosan el van távolítva mindenütt a kormányzó hatalom köréből, és határozottan ez történik nálunk.

Az arisztokratikus elem a nemzetben mindaz, amely bírt életképességgel, a kohézió erejével és a felelősség érzetével, hogy csoportosúljon, társuljon, összefogódzon, szervezkedjen, hogy élővé, vagyis kollektív személlyé váljon. Ilyen arisztokratikus elem az ügyvédek osztálya; arisztokratikus elem (vagy az lehetne más szervezettel és szellemmel) a bíróság; arisztokratikus elem az orvosok osztálya; arisztokratikus elem a hadsereg, akarom mondani a katonatisztek testülete; arisztokratikus elem a kereskedelmi kamarák; arisztokratikus elem a városok, legalábbis a nagyvárosok, amelyek igazi kollektív személyek – amiknek van múltjuk, hagyományaik, önszeretetük és felelősséggel bírnak a jelenel, az ősökkel valamint az utódokkal szemben;

arisztokratikus elem (és ezt jól tudják) a munkás-szindikátusok.

Csak példákat sorolok fel. Mindaz, ami a nemzetben nem tisztán személyszerű, ez mind arisztokratikus elem. Ezen elemek azok, amelyek Franciaországban el vannak távolítva a közhatalmaktól. Különös részlet: az 1875-i alkotmányban, pártos elfogultságból, a szenátus választásánál a városok majdnem ki vannak zárva, holott mint nagy erkölcsi személyeknek határozottan sokkal jelentősebb képviselettel kellene bírniuk, mint a falvaknak, és az 1875-i alkotmány szerzője e pontra nézve mélységesen demokratikus művet alkotott.

Ezek azon arisztokrata elemek, amelyeknek szerintem választásos képviselet által és kizárólagosan kell alkotniuk a felsőházat. A felsőház mindazok képvisellete lenne, amelyek a nemzetben kohézióval, kollektív életképességgel és kollektív felelősségérzettel bírnak. Ez a felsőház gyakorolná egyedül a törvényhozás hivatását, minthogy – véleményem szerint – egyedül ő van erre minősítve.

Mellette az általános szavazatból eredő kamara, amely teljesen szükséges azért, hogy a kormány megismerje a nép véleményének mibenlétét, vétójoggal bírna a főrendiház által hozott törvényekre

nézve, mert a nép teljesen képtelen tudni azt, hogy mit akar, de nagyon képes megismerni azt, amitől szenved és amit nem akar; aminek folytán olyan embereknek kell képviselnie, akik nem hoznak törvényeket, de akiknek joguk van visszautasítani azokat a törvényeket, amelyeket egyáltalán nem akarnak.

Végül a köztársasági elnöknek, akit, mint az Egyesült Államokban, a nemzet választana alkotmányos értelemben, de nem közvetlen, általános szavazattal, hanem két fokozatú általános szavazattal (például vagy a nemzeti tanács vagy a tartományi tanács által). Ennek az elnöknek elég tekintélye lenne ahhoz, hogy véleményét számba vegyék, nem lenne a parlament egyszerű szolgája, nem lenne egyszerű számfeletti magisztrátus, egyszerű tiszteletbeli magisztrátus állása elhagyása előtt, sőt akkor is, amikor azt elfoglalva tartja; nem lenne megválasztása pillanatától kezdve egyszerű jövőbeli volt elnök, amilyen és semmi több a mai uralomban; ámde üzenetei által, amelyeket meg merne írni, a második tárgyalást elrendelő joga által, amelyet merne gyakorolni, még a szenátusra vonatkozó feloszlatási joga által is, amelyet fel merne használni, bírna azzal a túlsúllyal, amelynek az államfő általi gyakorlására

szükség van avégből, hogy a kormányzati felelősség valahol koncentrálódjon.

Ellenvetés. De igaz-e, hogy a mai Franciaországban azon arisztokrata elemek, melyeket ön megelölt, valóban arisztokrata elemek? Milyen kohéziót és a kohézió által milyen életképességet tüntet fel a francia bíróság és milyen kollektív személyiséget alkot? Milyen kollektív személyiséget lát ön a hadseregben, melyet az egyetemben, a kereskedelmi kamarákban, a városokban? Nem látja egyáltalán, hogy sehol sincs kohézió, kollektív életképesség és a felelősség közérzete, kivéve talán a legrégibb és a legújabb testületi szervezeteket, t. i. a papság és munkásszindikátusok szervezeteit?

Az ellenvetés igen jogos. Nagyon világos, hogy ha a demokrácia olyan szervezetlen intézményekben, ez azért van, mert szervezetlen a tényekben és igen különös volna, ha szervezett volna intézményekben, anélkül, hogy a konkrét valóságban az volna. Habár *a priori* és habár ideológiailag szokták némely népnél létrehozni az intézményeket, mégis a rendkívüli tények azok, amelyek ráerőszakolják magukat az intézményekre és mintegy erőnek erejével beférkőznek azokba; és ha Franciaországban jelentős és hatalmas arisztokráciák volnának, akár akarja

a törvényhozás, akár nem, mégis bevonulnának a törvényhozásba.

Igenis, mert Franciaországban a természetes és spontán arisztokráciák mind elernyedtek, lehanyatlottak, úgyhogy nem számítottak rájuk az alkotmányban: mert a bíróság alig egyéb, mint engedelmeskedő hivatalnoktestület, mint a különben igen tiszteletreméltó pénzügyőrök testülete, mivel nem látszik olyannak, hogy arisztokratikus testületnek lehessen őt tekinteni; mert az egyetem, a hadsereg, a városok, a kereskedelem sokkal inkább bírnak hivatalos, mint személyes léttel és sokkal inkább államiak, mintsem testületek, annyira, hogy nem szerepelhettek, és elég természetes is, hogy nem tűnhettek fel a törvényhozó előtt nagy kollektív személyekként; azért, mert Franciaország népe egy kevéssé „porrá és hamuvá” és „homokhalmazzá” vált – az arisztokrata írók szokás által szentesített kifejezései szerint – és mert a francia alkotmány nem számol a kohéziókkal és a kollektivitásokkal, és mert Franciaország népe tisztán demos és uralma tisztán demokratikus.

„Következésképpen ön okoskodik *a priori* és tisztán ideológiailag, aki egy nép számára, amelyben

nincsenek arisztokrata erők, arisztokrata szervezete követel.”

Már bocsánat! Nem arisztokrata erőkről, hanem arisztokrata elemekről beszéltem, ami – ahogy mondtam – mindig létezik. Ezek a testek hatalmas kollektív élet nélkül ugyan, de mégis léteznek és mint testek léteznek. Amikor pedig ezek a testek léteznek és feltéve, hogy léteznek, megadható nekik a kollektív életképesség érzülete, megadható nekik vagy növelhető bennük ezt a kollektív felelősségérzet és erőssé tehető a meglévő gyengeségük, nagy jelentőséget és előkelő helyet adva nekik az államban.

Tökéletesen nyer itt alkalmazást az oknak, amely hatás és a hatásnak, amely ok, a törvénye. Azért, mert az arisztokrata elemek a nemzetben gyengék és mert minden egyén és minden testület irigységgel mondja: „minden az államé és az állam tegyen mindent,” és mert ily módon nincs nagy különbség a testületek és az egyének közt: ezért és éppen ezért mereven demokrata az uralom. De az is igaz, hogy ha számot akarunk vetni az arisztokrata elemekkel – amelyekről beismerem, hogy oly gyöngék, ha jelentősebb társadalmi erőknek tartjuk őket, mint „a por és hamu,” ha a kormányzat legjelentősebb részét bízánk rájuk, akkor elengedhetetlen kifejleszteni

bennük a kollektív életképesség érzetét és kollektív felelősséget és öntudatot ébreszteni bennük, vagy pedig, ha öntudatuk gyöngé volna, azt erőssé kell tennünk hogy így azokból kétségtelenül igen nagy és igen jelentős erkölcsi személyeket formáljunk.

Mindaz, amit elmondtam, véleményem szerint tökéletesen szükséges egy köztársaság megalkotásához és ahhoz, hogy egy köztársaság fennálljon. És mindaz, amit az antik, modern és jelenkori történelemből ismerek, azt hiszem bizonyítja ezt vagy legalábbis kevésbé bizonyítja az ellenkezőt, ami sokat jelent. De mégis elismerem, hogy bár nincs igazuk, de mégsincsnek teljesen a rossz úton azok, akik azt mondják, hogy az alkotmány keveset jelent és hogy még az a legjobb, amellyel bírunk, ha azzal értelmesen és kizárólag a közérdekkel foglalkozva tudunk élni. Így fogva fel, elég jó hasznot húzhatunk mostani alkotmányunkból azon feltétel mellett, hogy annak szellemében cselekszünk és nem tartjuk érvényben a „valódi” alkotmányt a „törvényessel” szemben.

Van szenátusunk, amely nem egészen az, aminek lennie kellene, vagyis nem arisztokratikus azon értelemben, amit e szónak adtam; amelyet – adva lévén a választókollégiumainak a szervezete — nem

kevésbé a prefektusok választanak és amely mindig a kormány képviselője lesz, bármilyen legyen is az, inkább mint a nemzeté; amely talán sokkal inkább „demokrata” lesz, mint a képviselő kamara, ha megújítására a lajstromos szavazást aránylagos képviselettel hozzák be; egyszóval a szenátus igen rossz törvényhozási tényező. Mégis a falusi eszméket közvetíti és képviseli; a parasztok kamarája; sohasem lesz szocialista, alkotmányosan a korosabb emberekből van megalkotva, ami a viszonylagos kötelesség biztosító; részlegesen újul meg, ami a rendnek és a munkában való kontinuitásnak a biztosító; tagjainak száma nem nagy, jóllehet még elég nagy és én ötszáz szenátornál és képviselőnél nem kívánnék többet; konstitúciójának egy látszólag jelentéktelen része által, minthogy a szenátorok megbízatása kilenc évig tart, részben a politika veteránjaiból van összeállítva, mivel az öreg képviselők belefáradnak a minden négyévi választási küzdelmekbe és inkább hosszú tartamú törvényhozói megbízatást ambicionálnak. Mindent összevetve a szenátus nem sajnálatra méltó politikai eszköz.

Bizonyára a hatalom kiegyensúlyozójaként szolgálna, ha egyszerűen élne vele; ha a költségvetést nem tizenöt napig vizsgálná azon ürügy mellett,

hogy még tizenegy-tizenkettő rész provizórium van, ha nem félne felszólítani az elnököt, hogy a kamara által helytelenül megszavazott törvény újratárgyalását követelje, ha nem félne felszólítani az elnököt a képviselőkamara feloszlatására, amikor a választásokra való hivatkozás szükségessége világosan indokolt; egyszóval, ha nem irtózna elmenni az összeütközések bizonyos fajáig, mintha éppen nem azért volna a parlamentáris kormányzat számára minden országban kétkamara, hogy összeütközések legyenek, vagyis hogy az egyik kamara által megszavazott törvényt ellenőrizze a másik, amelyből egyhangúság ered, ha a törvények jók, de konfliktus, amikor rosszak.

De – és ez igen különös – a demokrata babona olyan erős, hogy mivel a szenátust, mint a nagy forradalom gyűléseit kétfokú általános szavazattal választják ahelyett, hogy miként a kamarát, közvetlen általános szavazattal választanák, azt hiszi magáról, úgy érzi, hogy kevésbé törvényes és mindig attól fél, hogy szemére hányják eredetét és megszégyenítik, és úgy látszik, állandóan már jó előre pirul.

Az elnöknek végül elég kiterjedt hatalma van; maga az a tény, hogy ezzel bír, kijelöli számára alkotmányosan, hogy be kell avatkoznia a politikai életbe

és nem belenyugodnia mindenbe, nem arra szorít-
kozni, hogy annak homlokzatát képezze és vidéken,
és a gyarmatokban nagy pompával szerte járjon,
mint a köztársaság utazója. Ő a nemzeti politika al-
kotmányos irányítója; ez a szerepe, amelyet diszkrét-
cióval, tapintattal kell játszania, de játszania kell azt.
Anélkül, hogy véleményét erőszakolná, kivéve – és
akkor is alkotmányos formák szerint – az egészen és
különösen kivételes esetekben, úgy kell tennie,
hogy mindig ismeretes legyen véleménye.

Az elnöki vélemény a legtöbbször nem lesz
egyéb, mint nézet, de egy jelentős, fontos, magasról
jövő nézet, amelynek nagy súlya lesz nem a tárgya-
lásra, hanem először minden szenátor véleményére,
azután és végeredményben magára a tárgyalásra és
magára a határozathozatalra.

Minden fontos kérdésnél szükséges, hogy az el-
nök véleményét mindenki ismerje. Azt állítják,
hogy a francia köztársaságnak egy volt elnöke arról
az időről beszélve, amikor hivatalban volt, ezt
mondta: „Alkotmányosan hallgattam”. Nemde, na-
gyon itt van az a babona, amely a politikai világban
a „valódi” alkotmányra nézve uralkodik? Hogyan!
Az az alkotmány, amely felruházza az elnököt a mi-
niszterek kinevezése gondjával, a minisztertanács

tárgyalásain való elnökléssel és azzal, hogy a kamarákat egy újból való tárgyalásra utasíthatja stb., stb., ez az alkotmány hallgatást rendel az elnöknek? Arra kötelezi az alkotmány, hogy az elnök hallgasson? És miként teljesen lehetetlen gondolkozni beszéd nélkül és hasonlóképpen lehetetlen felölnie a hallgatás szokását anélkül, hogy el ne veszítené a gondolkodás szokását, azt akarja az alkotmány, hogy az elnök ne gondolkozzon? Ez felettébb különös.

Megengedem, hogy ha a volt elnök ezt akarta mondani: „Az alkotmány jogot adott nekem arra, hogy ne beszéljek,” ez vitathatatlan jogában volt; de minden arra utal, hogy ezt akarta mondani: „Az alkotmány a hallgatás kötelességét szabta rám,” és ez a különös. Azt mondták, hogy a népek hallgatása a királyok leckéje, de nem értjük, miként lehet a királyok hallgatása a népek leckéje, a királyok pedig tartoznak a népnek megadni azokat a leckéket, amelyek szándékában vannak. Hát annak az elnöknek, akiről beszélünk, a bizalmasai bizonyára tudták, hogy ez az elnök egyáltalán nem volt egy véleményben miniszterelnökével; fontos lett volna a parlamenti tagok és a nyilvánosság tájékoztatására nézve, hogy afölött megfelelő és hasznos reflexiókat tegyenek, hogy ez a meg nem világosított eltérés ismertté

legyen. Az elnök tehát az alkotmány által szereplésre van felhívva és azt lelkiismeretesen tartozik betölteni.

Igaz, hogy a szenátorok és képviselők, mivel féltékenyek hatalmukra, arra törekesznek, hogy olyan embert válasszanak meg köztársasági elnöknek, aki mindig tiszteletreméltó, de koránál vagy jelleménél fogva elsekélyesedett, semmivel nem törődő; ezt tették gyakran és fogadni lehet, hogy ezután is mindig ezt fogják tenni. Az a vágy, hogy felelősség nélkül legyenek hatalmasak, azt szüli, hogy ne tegyenek ebbe az első állásba csak egy olyat, aki ne legyen még inkább felelős és ne is akarjon egyáltalán felelős lenni.

Végül a bíróság – még úgy is megalkotva, amint van – ha tisztességesen és türelmetlenség nélkül keresné fel, de felkeresné a felelősséget ahelyett, hogy elfutna előle, képes volna egy nagyon fontos, nagyon hasznos és olyan szerepet betölteni, amire kötelezve van. Kétségtelenül meg kell itt mondani, hogy már szervezete arra hívja fel a bíróságot, hogy elvonuljon és ne legyen egyéb, mint a kormány engedelmes ágense. Franciaországban az a bíróság nagy hibája, hogy életpálya, melybe mintegy lajstromba bejut az ember fiatalon, vékony díjazással és

lassan előrehalad – mint mindenütt – ha arra szorítkozik, hogy hivatását jól teljesítse, de rohamosan – mint mindenütt – ha szolgálatokat teljesít a kormánynak. Tehát ebben keresi az előmenetelt; az előmenetel gondja uralja és gyakran azt teszi, ami szükséges ahhoz, hogy le elnyerje azt.

A bíróság Angliában nem életpálya; egy életen át tartó pálya megkoronázása az. Az öreg ügyvédek közül nevezik ki a bírákat, akik egészen befejezték pályájukat és akik kitűnők az ügyvédség körében, akik megszokták a függetlenséget és amit egyáltalán nem veszítenek el és akik előtt nincs indoka annak, hogy az előmenetelre vágyódjanak, minthogy nem emelkednek, vagy pedig nagyon kevésé. Egyszóval a bírói foglalkozás nyugalomba vonulás, nagyon fényes és emellett bőségesen ellátva, de mégis nyugalomba vonulás; az angol bírónak a világon minden indoka megvan arra, hogy tökéletesen független legyen.

Látnivaló, hogy a jó eredmények nem függnék mindig össze, nem függnék össze abszolúte az intézményekkel, hanem sokkal inkább a gyakorlattal. Angliában semmi indok sincs arra, hogy a bíróságból életpályát ne alkossanak, ami előidézné mindazokat a helytelenségeket, amivel – mint látjuk – a dolog itt jár; csak hogy ezt nem teszik, megszokásból,

az erkölcsökből, talán azon homályos érzetből, hogy nem felel meg a bíróság méltóságának, hogy életpálya legyen; tehát anélkül, hogy erre az ügyre nézve a legkisebb törvényük volna, kitűnő bíróságuk van.

Mégis azt mondom, hogy a bíróságnak törvényes, bár rossz alkatával, vagy még azon szokással is – ami hasonlóképpen rossz – hogy a bíróságból, mint bármely másikból, életpályát alkossanak, a bíróság kitűnő lesz, ha az akarna lenni. Elegendő volna, hogy kollektíve, de egészen vagy majdnem egészen bírja a felelősség érzetét, amely óriási, nem kevesebb, mint annak a tudata, hogy a bíróság egy szabad ország talpköve; hogy a polgár nem lehet szabad, vagyis hasznos, csak ha érzi, hogy igazát elismerik és megvédi azt egy teljesen független és részrehajlatlan hatalom a központi hatalom ellen. Az a bíróság, amelyet ez az eszme hat át, biztosítaná magának a függetlenségét azzal, hogy elfoglalja, érvényesíti és gyakorolja azt. Bármily kapzsi legyen is a kormány hatalmában és mindenhatóságában, nem lesz képes „kiselejtezni” a bíróságot minden hat hónapban és kénytelen eltérni egy független, részrehajlatlan és hozzáférhetetlen bíróságot.

A jó intézmények kitűnő dolgok, de jókká tesszük a gyakorlatban még a rosszakat is aszerint,

amint élünk velük. Különösen nem jelent az semmit, hogy a függetlenség törvény által legyen biztosítva, ha természeteknél fogva függetlenek és olyan testület vagytok, amely olyan egyénekből van összealkotva, akik természetüknél fogva függetlenek és nem engedik magukat vezetni.

Olyan alkotmányunk van tehát, amelyet bizonyára javítani kellene, de amely bár olyan, amilyen, nem lenne rosszabb egy másiknál, vagy nem éreznénk annak tökéletlenségeit, ha jellemünk jobb, szilárdabb, fennköltebb, önállóbb lenne. És ez az utolsó általános megfigyeléshez vezet, amit előadunk az olvasónak.

V.

MINDNYÁJUNKNAK

A francia jellem nem áll a francia szellem magaslatán és ebből ered minden rossz. A francia szellem egészen elsőrendű. Mint eszmék teremtőjének, mint az ismeretek megszerzőjének, mint a szépség megteremtőjének a világon egy szellemnek sincs több értéke, mint a francia szellemnek, vagy talán annyi se. A francia jellem beteg. „Franciaországban annyi a szív embere és annyi a szellem embere, mint egyetlen országban sem, de mindezt nem tartják becsben” – mondja Renan. Mindezt miért nem értékesítik? Mi hiányzik ahhoz, hogy mindez nincs értékesítve? A jellem, az akarat.

Könnyűvérűek vagyunk, kitartás, határozottság, szívósság nélkül valók vagyunk. Készek a könnyelműsége. Gyermekek vagyunk vagy öregek – a többségről beszélek – sohasem vagyunk a férfikorban. Anélkül, hogy tunyák volnánk, ami különben egyet jelent, szeretjük rábízni magunkat azokra, akik nekünk munkát adnak, ez természetünk paradoxona; szeretjük átengedni magunkat az államnak,

elfogadva még az általa ránkrótt nehéz feladatokat is. Ennek az ellentmondásos hajlandóságnak az alapja az egyéni akarat hiánya, maga az egyéni akarat hiánya pedig a felelősségtől való irtózásból származik.

Ez nem annyi, hogy nem akarunk cselekedni, mint inkább az, hogy nem helyezünk súlyt arra, amit nekünk a cselekmény eredményeként betudnak. Semmit sem szeretünk inkább mondani, mint azt: „Mosom a kezeimet, ez nem az én hibám, mit tegyek? Semmit sem tehetek, minthogy semmi sem vagyok.”

Ekként voltunk formálva két századon át a tündöklő despotizmus által, amelyre egyébiránt nem lehetünk némely okból büszkék. Megszoktuk, hogy magunkat semminek se tekintsük és hogy minden mindenütt anélkül történjen, hogy senki sem járul hozzá. Ez természetes, minthogy hajdan minden a királyság által történt, az egyesektől eredő bármily kezdeményezés nélkül. Most azt képzeljük, hogy minden a kollektivitás által történik, anélkül, hogy a kollektivitást alkotó egyének bármelyikének akaratja volna a cselekvés keresztülvitelére. Az összesség helyettesítette az egyet és semmi sem változott.

Egész pontosan mégis megváltozott és a demokrácia nem képes önmaga, magában és azon egyszerű tény által, hogy létezik, helyettesíteni a központi hatalmat és a központi értelmiséget. Kell, hogy a saját kebeléből emeljen ki egyéneket, vagy hogy onnan emelkedjenek ki azok, akik tudnak akarni. Olyan egyének, akik tudnak akarni, akik elvállalják és szeretik a felelősséget, akik egy közös gondolatban és egy akaratban egyesülnek és akik elvállalják és szeretik a közös felelősséget, ezek az arisztokraták.

Ebből következik, hogy a demokrácia csakis azon feltétel mellett élhet, ha kebeléből arisztokratákat emel ki, vagy ha tűri, hogy arisztokráciák emelkedjenek ki belőle. Ez különösnek látszik, de semmi sem bizonyosabb. A demokráciák életképességének mértéke az az arisztokráciákat teremtő erő, amit magában hord. És még ez sem elég, miként bátorkodtam már egy alkalommal mondani, hogy a demokráciák tűrjék el, hogy belőlük arisztokratikus kollektivitások származzanak; szükséges, hogy maguk a demokráciák arisztokratikusok legyenek olyan értelemben, hogy meg legyen bennük erre az akarat és ezen akaratra irányuló hajlam. Szükséges, hogy az egyének, akik alkotják, bírjanak egyéni kitartással és szívóssággal, mert egyedül ezen feltétel mellett

értik meg arisztokráciájuk jó tulajdonságait illetve fogják elviselni, fenntartani, szeretni és fognak fellettel figyelemmel őrködni.

A nemzet olyan hadsereg, amely szereti vezérkarát, mert ismeri vezérkarának jótulajdonságait és erényeit, és csupán akkor érti meg azokat, ha benne is megvannak azok, bár kifejeetlen, de igen reális és erős állapotban. A nemzet az akaratok összefoglalata, kollektívja, akaratok szervezete. Az akaratok kollektívja önmaga a nemzet; az akaratok szervezése az arisztokrácia, amelyet magának adott, amelyet jóváhagy és üdvözöl, mint erős akaratokat. A nép akaratának abban kell állania, hogy főnökei bírjanak akarattal.

Gyakran ismétlem egy vígjátékból a kandidátus ezen szavait: „polgárok, mindazt, amit kívántok, én nálatok még jobban kívánom.” A polgárok feleletének ennek kellett volna lenni: „Van akaratom és ez az, hogy legyen akaratod és tudd is, hogy mit akarsz.”

A felelősségre irányuló hajlam saját magad tisztelete és a kollektív tisztelete, amelynek tagja vagy. Szükséges, hogy az egyén tisztelni tudja önmagát, valamint hogy a kollektív tisztelje kollektív öntudatát és azon kötelességét, amelyet rád szab, és

hogy a nemzet tisztelje nemzeti öntudatát és a nemzeti kötelességet, amely abban áll, hogy befelé és kifelé szabadon éljen. Az a titkos vágy, amikor mindenki egy másikra számít, másokra, vagy mindenkire, lemondás és megfutamodás. Nagyon sok nálunk az, aki lemond közönbösségből és aki megfutamodik lustaságból.

Küzdeni kell ezen nemzeti fogyatkozás ellen, melyet erkölcsünk szelíd mivolta szült és amelyet a despotizmus hosszú ideje tartott fel szinte gondosan. Sohase mondjátok: „ez nem az én hibám”, az összesség, sőt a szelidebbek hibája ez. Sohase mondjátok: „Nem tehetek semmit.” Valamit mindig tehetünk, ha mást nem is, legalább példát adhatunk személyes energiánkkal és azzal, hogy felkeressük azokat a körülöttünk levő, esetleg még homályba burkolt energiákat, amelyekkel társulhatunk és magvát képezhetjük a társadalmi erőnek.

Nem mondom, hogy a földi királyság az energikusoké és azoké, akik nem félnek a szemrehányásoktól. Nem az uralkodásról, az életről van szó. Csak az akarat által élünk.

Goethe ezt mondta: „Csak akkor halunk meg, amikor lemondunk az életről; addig élünk, ameddig akarunk.” Ez talán nem egészen áll az egyesekre,

de áll a népekre. Nietzsche sokat beszélt az akarat-erőről. Sok mondanivaló volna erre nézve, de van egy olyan akarat-erő, amelyet nem lehet eléggé ajánlani és kívánni mindazoknak, akiket szeretünk, elsősorban saját magunknak, ez pedig az önmagunk feletti hatalom akarata.